

**3 (69)
2013**

Науково-популярний журнал

Воєнна історія

Заснований у 2002 році

Засновник – Всеукраїнська громадська організація
«Український інститут воєнної історії»

Виходить 6 разів на рік

Головний редактор – Сергій ЛИТВИН,
доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Печенюк І. С., кандидат історичних наук, заступник головного редактора
Вознюк Ю. С., відповідальний секретар
Бадах Ю. Г., доктор історичних наук
Бережинський В. Г., кандидат історичних наук
Верстюк В. Ф., доктор історичних наук
Веденєєв Д. В., доктор історичних наук
Гутковський В. В., кандидат історичних наук
Карпов В. В., кандидат історичних наук
Лисенко О. Є., доктор історичних наук
Пилявець Р. І., кандидат історичних наук
Савченко Г. П., кандидат історичних наук
Савчук Ю. К., кандидат історичних наук
Сідак В. С., доктор історичних наук
Стороженко І. С., доктор історичних наук
Чухліб Т. В., доктор історичних наук

*Літературний редактор Інна Сагайдак
Макет і верстка Роман Івах*

Оригінал-макет виготовлено ЛА «ПІРАМІДА»

**Адреса редакції:
м. Київ, вул. Грушевського, 30/1, кім. 101.
Телефон головного редактора (067) 974-15-82**

Електронна адреса: serlytvyn@ukr.net
Наш сайт: www.warhistory.ukrlife.org

Журнал зареєстровано в Державному комітеті інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України, свідоцтво KB № 5852.

Журнал є фаховим виданням у галузі історичних дисциплін
(Постанова Президії ВАК України від 15 січня 2003 р. № 1/05/1)

Схвалено Вченою радою
Українського інституту воєнної історії
(протокол № 6 від 14 червня 2013 р.)

За достовірність фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела відповідають автори публікацій. Редакція зберігає за собою право рецензування, редагування та скорочення статей без згоди автора, може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи поглядів автора. Рукописи не повертаються. Редколегія не обов'язково поділяє погляди авторів публікованих матеріалів.

Підп. до друку 16.06.2013 р. Формат 70×100/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 8,8. Обл.-вид. арк. 10,2.
Наклад 500 прим. Зам. № 483.
ЛА «Піраміда», ДК № 356 від 12.03.2001.
79006, м. Львів, вул. Плугова, 6.

ЗМІСТ

СЛОВО ДО ЧИТАЧА	4
ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ	
ВЕДЕНЄЄВ Д. «ІСТОРИЧНИЙ ЧИННИК» КОНФЛІКТОГЕННОСТІ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ.....	5
ГОРБАНЬ А. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ КОНФЛІКТ 1943 РОКУ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ.....	13
КАЛЩУК О. ВПЛИВ НІМЕЧЧИНИ НА ПЕРЕБІГ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ.....	20
АНТОНЮК Я. ВОЛИНЬСЬКА ТРАГЕДІЯ: ПОДІЇ 11-12 ЛИПНЯ 1943 РОКУ.....	29
КОКОШКО Ф. ПОЧАТОК НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПРИЧИНИ ТА ТРУДНОЩІ У ПОШУКУ ІСТИННОЇ КАРТИНИ ТРАГІЧНОГО МИНУЛОГО.....	37
СЛОБОДИНСЬКИЙ Д. ПРАВЕДНИКИ БАБИНОГО ЯРУ.....	44
ХОМІЧ Д. НАДБУЖАНСЬКА ДИВІЗІЯ ГЕНЕРАЛА КОСИНСЬКОГО У БОЯХ НА ВОЛИНІ ПІД ЧАС ФРАНКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 1812 РОКУ.....	50
МАМЧАК М. ДЕРЖАВНИЙ ФЛОТ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК У ВІДНОСИНАХ З АНТАНТОЮ.....	56
ПОСТАТІ	
КАЛІБЕРДА Ю. СОТЕНИЙ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ МИРОСЛАВ СИМЧИЧ («КРИВОНІС»).....	64
СОЛОДЬКО П. ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖИЙ ВАСИЛЬ КУК (ОСТАННЄ ІНТЕРВ'Ю).....	73
ПАНЧЕНКО О. УКРАЇНЕЦЬ ОРЕСТ КОРЧАК-ГОРОДИСЬКИЙ І НІМЕЦЬ ОСВАЛЬД БУРГІТАРДТ (ЮРІЙ КЛЕН): НА ПОЛТАВСЬКИХ ПЕРЕХРЕСТЯХ В ЧАСИ ВОЄННОГО ЛИХОЛІТТЯ (ДО 95-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ОРЕСТА КОРЧАКА-ГОРОДИСЬКОГО).....	77
ВОЗНЮК Ю., ЗОРЬКА О. АРХІКНЯЗЬ ВІЛЬГЕЛЬМ ГАБСБУРГ (ВАСИЛЬ ВИШИВАНИЙ) І УКРАЇНА.....	85
КАЛМАКОВА С. КИРИЛО РОЗУМОВСЬКИЙ – ОСТАННІЙ ГЕТЬМАН ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ.....	92
КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ	
ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИГИ «ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНА У 30-Х – 40-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ. НЕВІДОМІ ДОКУМЕНТИ З АРХІВІВ СПЕЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ».....	96
АРХІВИ	
ПОТИЛЬЧАК О. ФОНД УПРАВЛІННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОКУРАТУРИ ПЕРЕВІРОЧНО-ФІЛЬТРАЦІЙНОГО ТАБОРУ 0310 У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СТРУКТУРА, СКЛАД ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ КОЛЕКЦІЇ.....	100
ДО ВІДОМА АВТОРІВ.....	108

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Шановний читачу!

Це число журналу присвячено 70-м роковинам кривавого українсько-польського конфлікту 1943 року. І через сім десятиріч історичні питання цього конфлікту залишаються дискусійними. Дискусія навколо них показала, як мало ми знаємо свою історію.

Відверта розмова потрібна як українським, так і польським історикам для з'ясування правди про минуле, якою важкою вона б не була. Причиною конфлікту насамперед слід назвати спір, коли під час Другої світової війни на одних і тих же територіях поляки хотіли відродити Річ Посполиту, а українці хотіли збудувати свою незалежну державу. При цьому було відсутнє бажання сторін досягти взаєморозуміння.

Важливою причиною була політика Третього Рейху і СРСР. Обом цим державам було вигідно, щоб між поляками і українцями існував антагонізм, і їхня політика була спрямована на розпалювання ворожнечі між цими народами.

70-ті роковини повинні служити справі примирення, а не поглиблювати упередження між нашими народами. Треба загоювати, а не роз'ятрювати рани. Треба засудити зло. Треба визнати, що це був злочин. Вважати справедливими дії будь-якої сторони неможливо. Не може мати виправдання нищення цивільного населення, жінок, дітей. Без огляду на те, хто це робить. Найбільшою цінністю є людське життя. Повернення людинобвиства неприпустиме. Це не повинно повторитися.

У тій війні, як і в інших такого роду конфліктах, учасників часто неможливо чітко розділити на героїв та злочинців, катів та жертв. Обидві сторони чинили воєнні злочини, які, безперечно, мають бути засуджені. Ні УПА, ні АК не виправдаєш тезами про відплатні акції. Проте в пам'яті своїх народів вони залишилися героями, незважаючи на те, що ніколи не будуть вояки УПА героями для поляків, як і вояки АК – для українців.

Польський та український народи повинні визнати свої гріхи, пробачити один одного і рухатися разом до цивілізованої Європи.

Ми не можемо змінити, виправдати чи заперечити нашу власну історію. Разом з тим, ми не повинні й замовчувати її, уникати складних і суперечливих питань, намагаючись якомога більше наблизитися до правди.

Співзвучними з такими поглядами є слова Глави УГКЦ Блаженнішого Святослава (Шевчука), що «завдані тим конфліктом рани болять до сьогодні як українців, так і поляків, і найкращий спосіб їх загоїти й вшанувати жертв цього конфлікту з обох боків – правда про ці події. ...Ця правда ще потребує часу, щоб її відкрити. І це є завданням для українських та польських істориків, щоб побачити весь комплекс причин, наслідків та подій».

Це і до нас слова: «Будьмо і ми свідомі відповідальності, що лежить на наших плечах, і шансів, що стоять перед нами».

**Головний редактор
Сергій ЛИТВИН**

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

«ІСТОРИЧНИЙ ЧИННИК» КОНФЛІКТОГЕННОСТІ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Дмитро ВЕДЕНЄВ,

доктор історичних наук, професор, заступник
директора з наукових питань Українського інституту
національної пам'яті при Кабінеті Міністрів України

Веденєв Дмитро. «Історичний чинник» конфліктогенності в українсько-польських відносинах.

У статті висвітлюються історичні фактори, які здатні негативно впливати на морально-психологічний клімат українсько-польських міждержавних та міжетнічних взаємин, показана роль історичного чинника у формуванні інформаційних впливів на Україну як складову реалізації спрямувань Республіки Польща по відношенню до України.

Ключові слова: історична пам'ять, інформаційна безпека, гуманітарна політика, українсько-польські стосунки.

Веденев Дмитрий. «Исторический фактор» конфликтогенности в украинско-польских отношениях.

В статье рассматриваются исторические факторы, способные негативно влиять на морально-психологический климат украинско-польских межгосударственных и межэтнических отношений, показана роль исторического фактора в формировании информационного влияния на Украину как составную часть реализации устремлений Республики Польша по отношению к Украине.

Ключевые слова: историческая память, информационная безопасность, гуманитарная политика, украинско-польские отношения.

Vyedyenyeyev Dmitry. «The historical factor» of conflict in the Ukrainian-Polish relations. The article highlights the historical factors that can affect the moral and psychological climate Ukrainian-Polish intergovernmental and inter-ethnic relations, the role of historical factors in shaping the impact of information on Ukraine as part of the Republic of Poland tendencies towards Ukraine.

Keywords: historical memory, information security, social policy, Ukrainian-Polish relations.

Особливістю функціонування гуманітарної сфери України є те, що на неї скеровуються зовнішні цілеспрямовані інформаційно-психологічні впливи з метою послаблення реального суверенітету держави й морально-психологічної стійкості народу. Їх виникнення пов'язане з інформаційними впливами глобалізації, радикальними змінами у системі міжнародних відносин після розпаду комуністичного блоку та СРСР, суперечливими суспільно-політичними та ідейно-духовними процесами у суміжних з Україною державах, боротьбою зовнішніх центрів сили за вплив на ситуацію в Україні та її зовнішню політику з урахуванням вагомого геополітичного та гео економічного потенціалу України, що відбувається на фоні суттєвого послаблення сектору безпеки та оборони України, нестабільності її внутрішнього політичного становища, обмежених економічних можливостей держави.

Зокрема, у східноєвропейських посткомуністичних країнах ідеологічний вакуум, що утворився після скасування офіційної ролі комуністичної ідеології, почав заповнюватися елементами історичного традиціоналізму, етнонаціоналізму, ксенофобії, територіального ревізйонізму тощо. У сфері історичної пам'яті проявилася суспільно-політична й суспільно-психологічна хвиля ностальгії за імперським минулим та втраченим статусом регіональних лідерів. За визначенням угорського філософа Й. Бібо, «виник такий психологічний настрій, якому притаманний стан істерії», діячі «національної науки перейшли до «наукового» обґрунтування історичного, а за відсутності такого – доісторичного права нації на існування, її місії, яка виправдовує самостійне, суверенне національне буття, «наукових» аргументів у територіаль-

них суперечностях... Така «наука» привчила національну еліту виходити не з реальної дійсності, а з вимог, які висувуються навколишньому світу» [1].

Згадані процеси рельєфно проявилися на прикладі Республіки Польща (РП). У своїх геополітичних планах (передовсім – із здобуття статусу регіонального лідера на просторі від Скандинавії до Каспію) Польща особливу роль відводить Україні, що додатково обумовлено і зрозумілими історико-культурними чинниками. Остаточний відрив України у політичному плані від близькості з Росією (у сучасних умовах – шляхом її введення у НАТО та ЄС) залишається традиційною задачею польської зовнішньої політики упродовж століть, що особливо проявилася за часів Ю. Пілсудського. У доктрині «прометеїзму», із статусом Польщі як лідера своєрідної антиросійської федерації держав навколо Росії, пропольській Україні (без її західних земель або навіть і Правобережжя) відводилася життєво важлива для Польщі роль «смути безпеки» між Варшавою та Москвою. Водночас, за даними соціологічних опитувань, лише 7 відсотків поляків-респондентів прихильно ставилися до українців, більшість опитаних вважала їх супротивниками Польщі у роки Другої світової війни. Польща від обмеженого регіонального лідерства почала висувати претензії на політичне домінування на величезному просторі Балто-Чорноморського блоку (країни Східної та Центральної Європи, колишньої Югославії, Литва, Білорусь, Україна).

Реалізація Стратегічної програми розширення впливу Польщі на Схід передбачає посилення позицій Римо-католицької та Греко-католицької Церков, підтримку піднесення національно-культурної самоіденти-

фікації поляків – громадян України, створення приватних підприємств зі змішаним капіталом для фінансування реалізації програми, творення лобістських позицій в органах місцевої та центральної влади. За прогнозами спеціалістів, при чисельності етнічних поляків в Україні у приблизно 220 тис., т. зв. «картою поляка» (завуальований механізм отримання подвійного громадянства й забезпечення лояльності до Польської держави) побажають скористатися до 1 млн. громадян України.

Зрозуміло, що «Третя Річ Посполита» докладає зусиль до заохочення лояльності до себе, до налагодження різноманітних контактів (на морально-психологічній основі та через надання допомоги у самореалізації) з українськими студентами, які навчаються у вищих навчальних закладах Польщі, активістами національно-культурних і громадсько-політичних польських об'єднань, католицьких громад, священиками РКЦ, яким визначені парафії в Україні, римо-католицькими місіонерами, викладачами недільних католицьких шкіл, представниками польських громадських та римо-католицьких благодійних організацій (об'єднань), які працюють в Україні, польськими приватними підприємствами.

«Довгостроковий план економічної колонізації кресових земель» («кресами» або «східними кресами» у Польщі іменують регіони України, які до вересня 1939 р. входили до складу Польщі) передбачає утворення на території західного регіону України підприємницьких, комерційних та банківських структур із домінуючою часткою польського капіталу [3; 5; 6; 8].

В рамках двосторонніх відносин між Україною та Республікою Польща, які носять характер стратегічного партнерства, польська сторона активно наполягає на включенні до порядку денного міждержавного співробітництва проблем історико-гуманітарного характеру. Нерідко питання минулого штучно пов'язуються польською стороною із суто економічними питаннями,

євроінтеграційними спрямуваннями нашої держави. Характерними проявами конфронтації в історико-гуманітарній площині, яка інспірувалася націоналістично налаштованими неурядовими організаціями РП (деякі з них частково фінансуються урядом РП), у 2003 році в Україні працювало 136 польських неурядових організацій або їх філій стали т.зв. протистояння навколо реставрації Меморіалу Орлят (некрополя полякам, що загинули у боях за Львів у листопаді 1918 р.), «війна пам'ятників» на Волині, яку вдалося припинити зі значними труднощами, аж до використання можливостей спецслужб України. Неурядові організації (НУО) фінансуються Фондом Форда, Фондом Баторія тощо), для координації роботи НУО створено групу «Закордон» при Фонді Баторія.

Активністю відзначається НУО «Вспульнота польська» (ВП), більшість керівників якої є науковими та релігійними діячами право-націоналістичної орієнтації (створена 1990 року за підтримки «Солідарності» та єпископату РКЦ, частково фінансується з бюджету Міністерства культури Польщі). ВП координує діяльність таких організацій як «Товариство увічнення пам'яті жертв ОУН», «Товариство шанувальників Львова та його східних окраїн», «Федерація кресових організацій», «Унія демократична» та інших правоконсервативних та націоналістичних організацій. На базі «Товариства кресов'яків» створено партію «Польське стронніцтво кресове» з програмною ідеєю повернення «втрачених» територій. Назагал ВП виконує значущі функції зовнішньополітичного впливу там, де польський уряд за статусом не може вдатися до відповідних кроків [5; 6].

Незважаючи на зусилля керівництва України й Польщі з налагодження стратегічного партнерства, низка неурядових організацій та клерикальних центрів проводить роботу, спрямовану на втручання у внутрішні справи України, інспірування сепаратистських й автономістських настроїв.

Вони активно використовуються у рамках тактики «тихої полонізації», «поширення польського впливу на схід», «малих кроків».

Не можна обійти увагою деструктивну діяльність Товариства кресов'яків, Товариства увічнення пам'яті жертв українських націоналістів, Товариства польських комбатантів, які входять до Світового конгресу кресов'яків з його гаслом відновлення кордонів Польщі 1939 року. Представники цих осередків активно вдаються до використання історичних відомостей для маніпулювання суспільною свідомістю. Радикали з польського боку використовували факти кровопролиття 1942–1947 рр. для обґрунтування традиційної тези про «паталогічну агресивність української нації». Вони ж ініціювали порушення кримінальних справ проти тих польських істориків, які намагаються об'єктивно висвітлювати спірні проблеми минулого.

Поширеною практикою стало застосування польською стороною подвійних стандартів в оцінці драматичних подій в українсько-польських стосунках (на кшталт Українсько-польської війни 1918–1919 рр. та боїв за Львів у листопаді 1918 року, «Волинської різанини» 1943–1944 рр., оцінки діяльності ОУН та УПА і їх супротивника – націоналістичної Армії Крайової, операції «Вісла» 1947 року тощо), коли відповідальність і «зобов'язання до каяття» покладаються винятково на українську сторону. Підходи польської сторони не зазнають істотних коригувань зі зміною персонального складу вищої влади України.

На нашу думку, таку позицію польської сторони обумовлюють:

- особливості суспільної свідомості громадян Польщі, для якої властиві загострена увага до драматичних сторінок історичної пам'яті, рефлексії з приводу великодержавного, імперського минулого Польщі;

- активний розвиток в РП т.зв. «кресового» руху (неурядові організації та рухи, які до нього входять, вважають «історично несправедливим відторгнення» від Польщі

«східних кресів» – Східної Галичини й Західної Волині, Правобережної України, виношують реваншистські настрої, які можуть мати продовження у вигляді територіальних претензій до України). «Кресов'яки» активно використовують чинник національної пам'яті, нерідко фальсифікують реальний перебіг історичних подій з погляду великодержавних та українофобських настроїв. Саме на вимоги «кресового руху» 25 березня 2013 року Сейм Республіки Польща (РП) створив «Парламентську групу у справах кресів, кресов'ян і спадщини східних земель», що стало серйозним морально-політичним реверансом законодавчого органу у бік організацій, які відверто висуюють територіальні претензії до України;

- проведення Польщею політики «просування польського впливу на Схід» шляхом зміцнення позицій Римо-католицької церкви, активізації національної свідомості етнічних поляків – громадян України, створення національно-культурних товариств українських поляків, запровадження «карти поляка» як завуальованої форми подвійного громадянства;

- прагненням польських політиків та провідних політичних сил через «перемоги на історичному фронті», підтримку націоналістичних неурядових організацій підвищити свій авторитет серед патріотично налаштованого електорату за умов піднесення консервативно-націоналістичних та католицько-традиціоналістських настроїв (котрі, зокрема, уособлювали брати Качинські та пов'язані з ними політичні партії).

Декомунізація у Польщі відкрила простір відродженню великопольських, націоналістично-імперських ідеологем, які не тільки вкорінювалися століттями, але й успішно пережили у громадській свідомості часи «народної влади». Під цим була об'єктивно-історична основа – довгий період існування Польсько-Литовської держави, Першої та Другої Речі Посполитої, які захопили й утримували величезні етнічні території інших народів, включаючи і український. На

Правобережній Україні до 1917 року польські шляхтичі займали сильні позиції в аграрному секторі, утримуючи 48 відсотків ораної площі Волині, 55,4 – Поділля, 44 – на Київщині [9, с. 77]. У державі з войовничою елітою й своєрідною шляхетською демократією формувалася імперський дух, готовність «вогнем і мечем» покарати тих, хто наслідиться посягнути на територіальні й експлуататорські права Варшави [4; 11].

З іншої сторони, в Україні мешкає понад 200 тисяч етнічних поляків, що мають компактні райони проживання у Житомирській, Хмельницькій, Вінницькій, Львівській областях. В їх середовищі за безпосередньої участю офіційних представництв та неурядових організацій РП іде процес зміцнення національної самоідентифікації, етнокультурного й освітнього відродження, громадсько-політичного структурування. Нині в Україні діє до 20 громадських об'єднань місцевих поляків. Провідні з них – «Федерація польських товариств в Україні», «Союз поляків України». Розбудові польської освіти сприяє «Фонд допомоги польським школам на Сході ім. Т. Гоневича». Польща стимулює створення в Україні єдиної польської громадської організації, розширюється мережа установ «полонії» – «польських домів» тощо.

Водночас слід відверто визнати, що деструктивним впливам на історико-гуманітарну сферу сприяє низка чинників, що склалися історично, або утворилися після 1991 року внаслідок серйозних прорахунків у внутрішній та гуманітарній політиці, навмисного перетворення сфери історичної свідомості у поле протистояння між політичними силами всередині держави, руйнації традиційних науково-освітніх та культурних інститутів, занепаду суспільної моралі, розшарування населення пострадянської України за політичною, соціально-майновою, регіональною, етноконфесійною ознаками. Серед таких факторів можна виокремити такі:

– ситуативний, кон'юнктурний характер формування політики національної пам'яті, в основу якої не було покладено прийнятних для суспільства, науково обґрунтованих, закріплених у нормативно-правовому відношенні принципів і настанов з розробки та реалізації політики національної пам'яті як комплексу заходів, що розробляються і здійснюються органами влади (за участю об'єднань громадян) з метою формування історичної свідомості через систему засобів масової інформації, освіти, науки, культури, комеморативної діяльності тощо;

– відсутність чітко артикульованої загальнодержавної доктрини (концептуального бачення) перспективного суспільного розвитку («національної ідеї») як базового документу, що визначає і пріоритети політики національної пам'яті;

– наявність суттєвих регіональних, соціокультурних, етноконфесійних відмінностей, різкого соціального та партійно-політичного розшарування суспільства, що вело до ерозії надособистісної (громадянської) свідомості на користь акцентуванню етнічної, регіональної, корпоративної ідентичності;

– відсутність привабливої, гнучкої політики у сфері міжнаціональних відносин та по лінії Центр-регіони, незадовільне фінансування програм мовно-культурної інтеграції корінних неукраїнських народів в українську громадянську націю;

– насадження у суспільній свідомості (особливо у 2005–2009 рр.) виключно віктимного уявлення про національну пам'ять як про «реєстр» історичних трагедій і лише негативних подій. На сторінках дисертацій та солідних видань усерйоз пропонували: «у національній свідомості має вибудовуватися історичний символічний ряд: Батурин–Крути–Голодомор–УПА», якому належить стати «джерелом гордості за здобуту дорогою ціною незалежність» [7, с. 50];

– вплив на формування та функціонування національної пам'яті конфліктного характеру моделей пам'яті (передовсім – «української радянської» та «української

національно-громадянської» моделей), відсутності у певній частини населення усвідомленої громадянської самоідентифікації або переваги локальної ідентичності над загальнодержавною;

– помітне зменшення обсягу навчального часу, який відводиться на вивчення історичних дисциплін у вищих навчальних закладах, серйозні методичні проблеми викладання історії у загальноосвітній школі, зокрема – вплив на зміст викладання вітчизняної історії (та навчальної літератури) регіональних уподобань та історичних міфів тощо.

Окремо зазначимо, що українська сторона нерідко займає пасивну наукову та інформаційну позицію у випадках поширення відомостей, що одностороннє ганьблять українців. Безсумнівно, навмисне пригадування взаємних образ і кривд, якими за століття рясно просякнуті українсько-польські відносини, перетворення цього процесу у самоціль (як на міждержавному рівні, так і у сфері історико-гуманітарного співробітництва) є контрпродуктивним підходом і не має раціональної перспективи. Водночас звертає на себе увагу те, що польська сторона (сучасні польські історики зокрема) у ході обговорення взаємного збройного конфлікту 1942–1947 рр. настирливо намагаються уникнути розгляду цієї драми у всьому контексті українсько-польських відносин (передовсім – з 1918 р.).

Не заперечуючи очевидну позитивну цивілізаційну спадщину тривалого сусідства двох народів (держав), доводиться враховувати, що тривалий час перебування українських земель у підпорядкованому (пригнобленому) статусі у складі Польської держави не міг не призвести до накопичення конфліктогенних обставин, котрі глибоко укорінилися (у вигляді своєрідних архетипів, комплексів, стереотипів) у товщі ментальності, масової свідомості. У свою чергу, вибухоподібна дестабілізація міжнародної та воєнно-політичної обстановки, руйнація державницького ладу та надлам суспільної моралі (класичним прикладом яких може слугувати період Другої світової війни) не-

минуче призводили до вивільнення старих етноконфесійних та соціально-економічних порохунків, активізували механізми колективної афективної пам'яті, чим, зрозуміло, намагалися скористатися як провідні військово-політичні сили сторін, так і третя сторона.

Зокрема, як уявляється, українські історики повинні бути готові аргументовано, із відповідним джерельним обґрунтуванням парировати кон'юнктурні твердження польської сторони про «неконфліктний» характер ретроспективи двосторонніх відносин, який, мовляв, «виключає» накопичення передумов до спалаху обопільного насильства у ситуації, коли обидві сторони намагалися із зброєю в руках «переглянути» («відновити») статус-кво двосторонніх відносин. Судження польських істориків про те, що гострота помсти «українських різунів» полякам «неадекватна» історичним образам носить скоріш абстрактно-демагогічний характер.

З цією метою, додаткового вивчення (узагальнення) потребує широкий масив архівних документів та інших джерел стосовно становища українських земель у складі Польської держави. Для прикладу частково наведемо історико-статистичні дані, зібрані українськими радянськими дослідниками у 1990–1991 рр. у відповідь на висування вже посткомуністичною Польщею матеріальних претензій (!) до СРСР [дані наводяться за: 13].

Було з'ясовано, що впродовж агресивної війни та окупації західноукраїнських земель (ЗУЗ) до 1920 року у регіоні поляками було знищено, виведено з ладу три четверті промислового фонду. Лише на теренах сучасної Вінницької області збитки від безчинств формально союзних УНР польських військ (1920 р.) становив 31447963 карбованців. Серйозно постраждала культурна спадщина – так, на території сучасної Хмельницької області поляки знищили 39 релігійних пам'яток XIV–XVIII ст., вивезли 15 тис. цінних архівних справ, пограбували музеї.

Після 1921 року зі складу дореволюційної Росії Польщі відійшло 249 тис. кв. км земель, з яких 126 тис. – власне українські землі. У 1919–1920 рр. в польських концетраційних таборах перебувало до 70 тис. мешканців ЗУЗ, високим був рівень смертності, натомість у 1919–1929 рр. на ЗУЗ (передовсім на Волинь) переселилося 77 тис. польських «осадників», котрі отримали понад 600 тис. га родючих земель. Станом на 1931 р., на ЗУЗ проживало 5,6 млн українців і 2,2 млн поляків.

Під час сумнозвісної «пацифікації» українського населення у 1930-х роках влада Другої Речі Посполитої провела військово-поліцейські акції у 800 українських селах 17 повітів. У ряді селищ усе доросле населення піддали фізичному покаранню шомполами, було арештовано 1700 і віддано під суд 1143 активісти руху протесту, на українське населення накладена контрибуція.

Що стосується становища у культурно-освітній сфері, то у 1937 році лише 6 відсотків шкіл на ЗУЗ були українськими. Станом на 1931 рік, частка неписьменного населення становила: у Волинському воєводстві 52 відсотки, Станіславському – 42 відсотки, три четверті дітей у 1926 році страждали на сухоти, серед селян Львівського воєводства на них хворіло 2/3. До 1933 року частка українців серед студентів не перевищувала 13 відсотків. У 1925–1938 роках з регіону емігрувало 373 тис. осіб. Загалом обсяг національного продукту, який Україна недоотримала з території нинішніх областей Західної України, що підпали під владу Польщі з 1923 року, оцінювався у 12,5 млрд. радянських карбованців за курсом 1989 року.

Досвід останніх років свідчить, що навіть щирі наміри України проводити політику міжнародного примирення, визнання негативних нашарувань у відносинах із сусідами в минулому (а подекуди й одностороннє каяття) зовсім не гарантує нашій державі адекватного ідейно-історичного «роззброєння» та відмови від подвійних стандартів, інформаційно-психологічної агресивності з протилежної сторони.

Відтак, у справді тривожній ситуації (пов'язаній із радикалізацією політичної та суспільно-інформаційної позиції польської сторони навколо 70-ї річниці Волинської трагедії 1943–1944 рр.) українські історики, співробітники ЗМІ в інтересах забезпечення гуманітарної безпеки своєї країни мають вдаватися до:

- роз'яснення змісту провідних інформаційно-психологічних, етнополітичних методів та прийомів, котрі застосовуються для руйнації національної пам'яті, зокрема – через огульне прищеплення масовій свідомості та привнесення в атмосферу українсько-польських стосунків виразно негативного історичного іміджу українців, одностороннього, упередженого тлумачення причин та перебігу українсько-польського недержавного збройного конфлікту 1942–1947 років;
- професійної протидії фальсифікації (фабрикації) історико-документального матеріалу, або приховування «небажаної» історико-документальної бази, інформації, застосування спекулятивних (маніпулятивних) прийомів інтерпретації фактичного матеріалу;
- відсічі наполегливій дискредитації («демонізації») історичної спадщини ролі українців у контексті згаданого конфлікту;
- запобігання, у межах своєї компетенції, творенню польською стороною міфологізованих «місць пам'яті» (пам'ятників, меморіалів тощо) як засобу некритичного укорінення загострено-негативних трактувань минулого України (його спірних, болючих проблем) тощо.

Історична наука, в хорошому утилітарному розумінні, спроможна озброювати державу й політиків переконливими, обґрунтованими аргументами в обстоюванні міжнародно-правового, державно-територіального статус-кво України. Розуміючи об'єктивність регіональних, вікових, соціально-корпоративних відмінностей у поглядах на минуле, історики здатні саме на наукових манівцях надати суспільству консолідуючі чинники, матеріал для формування

поваги до свого минулого як до обов'язкового елементу самоповаги суспільства в цілому, неодмінної передумови готовності до захисту Вітчизни. Самі ж історики не повинні плекати у собі соціально-психологічний

комплекс меншовартості (він свідомо насаджується для духовного паралізування волі до обстоювання всіх законних прав держави або народу). У нас немає ніяких історичних підстав вважати свою історію найбільш кривавою та недолугою.

ДЖЕРЕЛА

1. Бибо И. Ницета духа малых восточно-европейских государств // ЭКО – 1992. – № 4.
2. Веденєєв Д. В. Військова історія як інструмент обстоювання територіальної цілісності Української держави // Воєнна історія Поділля та Буковини. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25–26 листопада 2009. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 413–419.
3. Григорьев В. Военно-политические игры // «2000». – 2009. – 15 мая.
4. Земський Ю. С. Польський, російський та український проекти націотворення щодо Правобережної України середини ХІХ ст. : Автореф. дис...доктора істор. наук. 07.00.02. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, 2012. – 38 с.
5. Іванников І. Польські спеціальні служби // Волонтер. – 2012. – №6. – С. 52–58.
6. Іванников И. Скрытая угроза-3: неправительственные организации // Секретные материалы. – 2009. – № 7.
7. Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан / Ю. О. Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3. – С. 41–51.
8. Лозунько С. Двойные стандарты в ущерб национальной безопасности // «2000». – 2009. – 15 мая.
9. Симоненко Р. Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 р. – К. : АН УРСР, 1962. – 440 с.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.32. – Спр. 2867. – Арк.16–84.
11. Щегельська Ю. Месіанство, сарматизм, прометеїзм. Вплив політичних поглядів польських мислителів на роль, місце та цивілізаційну місію Польщі й поляків у світі на формування інтегрованого образу країни // Віче. – 2008. – № 1. – С. 51–53.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ КОНФЛІКТ 1943 РОКУ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Анатолій ГОРБАНЬ,
кандидат історичних наук, доцент, перший проректор
Київської академії водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

Горбань Анатолій. Українсько-польський конфлікт 1943 року: причини та наслідки.

У статті висвітлюються причини і наслідки українсько-польського конфлікту 1943 року, роль німецьких та радянських чинників у його розпалюванні, показано суперечності, які не дозволяли сторонам знайти шляхи примирення і співпраці.

Ключові слова: українсько-польський конфлікт, Волинська різня, Організація Українських Націоналістів, Армія Крайова, пацифікація, відплатні акції.

Горбань Анатолій. Украинско-польский конфликт 1943 года: причины и последствия.

В статье освещены причины и последствия украинско-польского конфликта 1943 года, роль немецкого и советского факторов в его разжигании, показаны противоречия, которые не позволили сторонам найти пути примирения и сотрудничества.

Ключевые слова: украинско-польский конфликт, Волынская резня, Организация Украинских Националистов, Армия Крайова, пацификация, отплатные акции.

Gorban Anatoliy. Ukrainian-Polish conflict of 1943: Causes and consequences. The article highlights the causes and consequences of Ukrainian-Polish conflict of 1943, the role of German and Soviet factors in fueling it shows the contradictions that did not allow the parties to find ways of reconciliation and cooperation.

Keywords: Ukrainian-Polish conflict, Volyn massacre, the Organization of Ukrainian Nationalists, National Army, pacification, retaliation action.

Від початку Другої світової війни польський емігрантський уряд і польське підпілля намагалося пом'якшити антипольську налаштованість самостійницьких сил та залучити їх до антигітлерівської коаліції. Водночас, за умов, коли польські кола відстоювали принцип непорушності довоєнних кордонів II Речі Посполитої, а ОУН, у свою чергу, прагнула створити Українську самостійну соборну державу, досягти якихось домовленостей було неможливо. Обидві сторони опинилися, що називається, «по різні боки барикад».

Самостійницька позиція ОУН(б), проголошення «Акту відновлення Української держави» 30 червня 1941 року і реакція на нього німецького керівництва була розцінена польськими політиками і військовими як свідчення браку відчуття реальності. Натомість вони вважали, що «мельниківці» правильніше оцінили ситуацію та можливості, які вона відкривала, виявилися обережнішими. Отже, після нетривалого періоду зближення, викликаного спільним опором радянської Східної Галичини і Волині, з німецькою окупацією ненависть відродилась. Водночас між представниками польського підпілля і лідерами ОУН(б) велись переговори про можливі українсько-польські взаємини. У ході перебігу цих зустрічей бандерівці виявили свою незмінність у питанні про співпрацю з німцями, висловлювали вдовolenня успіхами Рейху на фронті. На переговорах 10 серпня 1941 року уповноваженого ОУН(б) В. Горбового з представниками польської сторони обговорювались питання ролі поляків у створенні Української держави [4, с. 47].

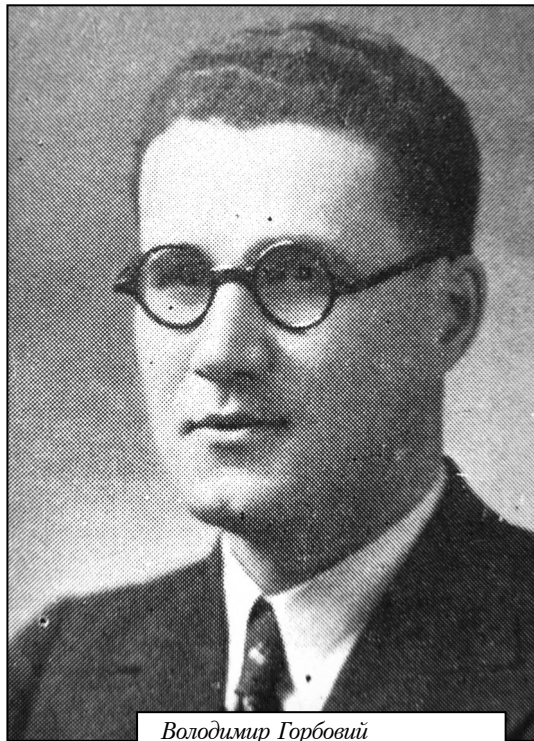
Українська громадськість розуміла шкідливість ворожої налаштованості переважної більшості української людності до поляків, а також антиукраїнських настроїв останніх. На переговорах у жовтні 1941 року члена ОУН(б) Б. Левицького з поляками навіть обговорювались спільні засади у проведенні антинімецької політики. Український діяч зазначав, що бандерівці боляче сприймають

факт «стовідсоткової співпраці з німцями українських офіційних осіб, оскільки розуміють, що нова Європа будуватиметься за англійсько-американським, а не за німецькими рецептами» [4, с. 48]. Однак спільні прагнення до вироблення загальної платформи для спільних дій, запобігши тим самим подальшому розгортанню ворожнечі, виявилися нездійсненими. Причому вона мала властивість загострюватися під впливом погіршення військового становища вермахту на сході. Таким чином, у тилу німецької армії формувалась досить напружена моральна атмосфера. Українці і поляки, що мешкали на селі і відчували у повному обсязі акції з конфіскації сільськогосподарських продуктів, наслідки каральних дій, примусових робіт, ставились до німців однаково вороже. Інакші були у них стосунки з інтелігенцією. Переважна її більшість, як польського, так і українського походження, співпрацювала з німцями. Серед солтисів, війтів та бургомістрів, знову ж таки з обох боків, нерідко траплялися особи, які заповідливо виконували вказівки окупантів і були відвертими запродавцями та прислужниками. Вони використовували своє службове становище і кривдили не лише представників інших національностей, а нерідко й своїх «краян» [5, с. 234]. І українці, і поляки за завданням своїх патріотичних організацій намагалися як спрямовувати діяльність німецьких властей на користь своїх «співвітчизників», так і сіяти недовіру до «чужинців».

Навесні 1943 року ще більше загострилося трагічне українсько-польське протистояння, від якого страждало передусім цивільне населення як українців, так і поляків. Вагомою була і роль нацистів у розпалюванні українсько-польських суперечностей. Неодноразово відбувалися виселення з місць мешкання одних і заселення їх іншими тощо. Унаслідок цього українське населення наражалося на помсту з боку польських підпільних організацій. Німецькі окупанти використовували поляків проти

українських націоналістів, і разом з тим, нещадно розправлялись з ними в Генерал-губернаторстві, для чого частково використовували проти поляків тих самих українських націоналістів. Цю різницю у ставленні визнавали і діячі ОУН, вказуючи на Холмщину і Люблін як на місця, де поляки особливо постраждали від терору німців.

Є очевидним той факт, що і більшовики, і гітлерівці намагалися роздмухувати між українцями і поляками розбрат для використання його у своїх цілях. Про причини ворожнечі об'єктивно говориться у доповідній записці наркома держбезпеки УРСР С. Савченка на ім'я начальника Українського штабу партизанського руху Т. Строкача, датованій 5 липня 1943 року, під назвою «Про стосунки між українськими націоналістами і поляками на окупованих противником територіях Західної України і Генерал-губернаторства». У ній йшлося про вплив націоналістичних сил на етнічну толерантність населення західних теренів України. Націоналістичні елементи, як зазначав С. Савченко, що об'єдналися у різні політичні партії, організації, групи і, насамперед, українська військова організація – ОУН, упродовж усього періоду свого існування намагалися виховувати українські маси в націоналістичному дусі, використовуючи національну ненависть до поляків, яка формувалася століттями. ОУН, котра перебувала у підпіллі, жорстко переслідували поляки за активну терористичну діяльність, що була спрямована проти них. Він стверджував, що відвертий терор польського уряду проти українців у ці роки, який увійшов в історію під назвою «пацифікація», мав наслідком низку «відплатних» акцій, а саме – вбивства українським населенням представників польської громадськості і влади, а також змусив ОУН організувати низку терористичних актів. Далі у записці йшлося про воєнний час. С. Савченко зазначає, що після розгрому Польщі нацистською Німеччиною гітлерівці прибрали до своїх рук українських націоналістів, які втекли з те-

Володимир Горбовий

риторій Західної України, надали їм усіляких привілеїв і широко використали у боротьбі з поляками. Використовуючи ненависть українського народу до поляків за поневолення у минулому, угодовство, ОУН (і особливо бандерівська) намагалася повсюдно очолити боротьбу українців проти поляків. У свою чергу, поляки мстилися українським націоналістам за активну участь у розгромі німцями Польщі і терор проти польського населення [8, арк. 56-74].

У лютому-березні 1943 року антипольські виступи набули масовості на сході Волині. Організаторами їх були колишні українські поліцаї-втікачі з німецької служби, а також молодь, котра приєднувалася до них через те, що їй загрожувало вивезення на примусові роботи до Рейху. Підтримка збройними загонами УПА цивільного населення надавало їм організованості і, безумовно, радикалізувало їхні дії. Анархії на Волині сприяла також діяльність більшовицьких диверсійних груп. Вони були за-

Микола Лебедь

цікавлені у такому перебігу подій в тилу супротивника. Лідерами ОУН(б) неодноразово висловлювалися мотиви, які спонукали Організацію вдатися до очищення території від поляків. Найпоширенішими серед них були: шкода українській справі польських урядовців у німецьких установах; масова підтримка польськими селянами більшовицької партизанки [1, с. 196-197].

18 травня 1943 року крайовий провід ОУН на Північно-західних українських землях, очолюваний Д. Клячківським, оприлюднив заяву, в якій вся відповідальність за загострення міжнаціональних взаємин на Волині покладалась на поляків. У ній містився такий заклик до польського населення: «У теперішній час наша адміністрація полишила свої пости, щоб німці не мали доступу до наших сіл і не могли б нас нищити, як це було досі. Ви першими добровільно зголосилися зайняти її місце і допомагаєте німцям проводити їхню бандитську роботу. Зараз ви є сліпим знаряддям в німецьких руках, яке спрямоване проти нас.

Але пам'ятайте, якщо польська громадськість не вплине на тих, котрі пішли в адміністрацію, поліцію та інші установи з тим, щоб вони їх полишили, то гнів українського народу виллється на тих поляків, які мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна наша жертва, що будуть з вашої вини, відіб'ються на вас... Поляки! Опам'ятайтесь! Повертайтеся додому. Ті, котрі зараз служать і допомагають німцям, ще можуть повернутися, але завтра буде пізно. Хто буде і надалі служити та допомагати гестапо, того не мине заслужена кара» [4, с. 65]. Цей документ є показовим і характеризує мотивацію подальших дій ОУН. Провід намагався перекласти відповідальність на польську громадськість краю.

Конфлікт загострився ще більше, коли волинські поляки звернулися за допомогою до радянських партизанів та почали активно співпрацювати з ними. Поляки практично ховалися за ту силу, з якою ОУН збиралась запекло боротися. Проведення антипольських акцій пов'язувалося з діями М. Лебедя, а також Д. Клячківського. Останній доклав найбільше зусиль до їх організації.

Слід зазначити, на певні дії ОУН і УПА спровокували і дії польської допоміжної поліції. Саме цей підрозділ брав участь у німецьких каральних акціях проти українських сіл. Частина поляків, отримавши зброю і прагнучи помститися українцям, ставали шуцманами. Керівництво Проводу неодноразово зверталося із закликом не вдаватися до таких дій, пропонувало їм піти шляхом волинської і поліської поліції, яка влилася до лав УПА для боротьби за волю українського народу. До участі в антиукраїнських «пацифікаційних» акціях німці залучали також і польську жандармерію.

У квітні 1943 року розпочалося збройне захоплення польських сіл. Одним із найбільших був конфлікт у Яновій Долині (Костопільський район, Рівненщина), поблизу якої у великій каменярні базальту дислокувався німецький гарнізон, що співпрацював з поляками. Напад закінчився

великими втратами. За підрахунками самостійників, з боку поляків були сотні розстріляних і попалених. Усього в селі їх загинуло від 500 до 800 осіб [2, с. 177]. Лише 13 травня 1943 року бульбівські загони в с. Немілія на Костопільщині вбили від 150 до 200 осіб [5, с. 260].

Дії ОУН-УПА були настільки несподіваними для польського підпілля, що воно практично не могло відреагувати діями у відповідь. Армія Крайова не мала розвинутої місцевої організаційної мережі, їй заборонялося ведення підпільної діяльності в краї. Тому бандерівці, мельниківці, а також і бульбівці досить ефективно проводили операції з «деполонізації» західноукраїнських теренів. Командування АК на Волині, опинившись перед загрозою фізичного знищення польської людності, було змушене разом зі здійсненням підготовки до загального антинімецького повстання спрямувати зусилля наявних на той час в окрузі сил на створення «волинської самооборони».

Упродовж 1943 року було створено близько сотні осередків. Партизанські загони АК частково зуміли стримати натиск підрозділів УПА. Водночас унаслідок їх дій іноді страждало цивільне українське населення. Після липневих конфліктів значна частина поляків почала масово вступати до радянських партизанських загонів.

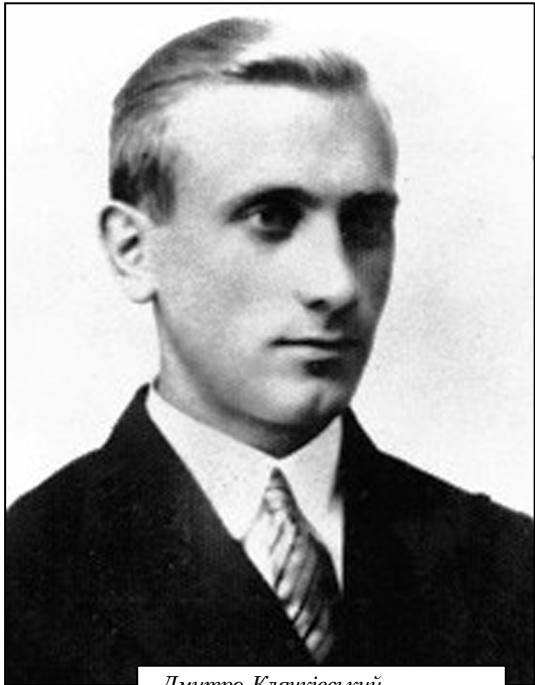
На початку 1944 року польські партизанські загони почали проводити наступальні акції. В оунівських інформаційних повідомленнях йшлося про те, що на території Вербського району до середини березня 1944 року такі села, як Ставки, Владинополь, Ставочок, Олесек, Вижчів, Заглинки, Крать, Лиски, Руда, Писарева Воля, Вербя, Огнівка, Блаженик, польськими воєнізованими формуваннями були спалені [3, с. 813].

Протягом січня-березня 1944 року відбулося близько 20 сутичок, нападів, конфліктів, запеклих боїв між загонами УПА і АК [5, с. 273]. Частина з них була невдалою для польської сторони. УПА була об'єктом безкомпромісної боротьби більшовицьких

партизанських загонів, які діяли часто разом з поляками, а також німців. Тому кількість жертв, яких зазнавали українські повстанці і цивільні громадяни, була значно вищою за ту, що мала УПА в безпосередньому зіткненні з польськими воєнізованими формуваннями.

Від осені 1943 року антиукраїнський терор польського підпілля набув масового характеру на території Холмщини та Підляшшя. Масовість терору примусила головного коменданта АК генерала Т. Коморовського видати 4 серпня 1943 року наказ про початок загальної відплатної акції українцям за участь у німецьких паціфікаціях [5, с. 273]. З осені 1943 року обидві фракції ОУН створюють самооборонні загони – Українську національну самооборону. Місцем запеклих боїв між польськими і українськими силами стала південна частина Грубешівського і Томашівського повітів. Польські сили знищили українські села: Прихорице, Ментке, Сагринь, Шиховичі, Теремінь, Стриженець, Турковичі, у яких розстріляли або замордували майже півтори тисячі українців. Загалом, до червня 1944 року було спалено близько 150 українських сіл, у яких мешкало близько 15 тис. осіб [7, арк. 6].

На початку 1944 року українсько-польський конфлікт поширився і на територію Східної Галичини. Якщо провід ОУН і УПА у своїх стратегічних планах відводив боротьбу з поляками роль «третього фронту», то для підпілля АК Львівського, Тернопільського та Станіславського округів, як до цього часу і Волинського, протистояння з українським визвольним рухом, який поставив собі за мету «деполонізувати» регіон, стало чи не найважливішим напрямком діяльності. Окремі загони УПА під тиском наступу Червоної Армії змушені були відійти на територію прилеглих до Волині північних районів Тернопільщини і Львівщини та розпочати підготовку до можливих збройних сутичок. Підрозділи УПА-Захід і бойовики Служби безпеки здійснювали на-

Дмитро Клячківський

пади на польські села та колонії. Унаслідок цих нападів поляки або гинули, або намагалися втекти до інших польських поселень і навіть у великі міста, де могли розраховувати на захист з боку німецької окупаційної адміністрації. Активно здійснювала антипольські акції сотня «Сіроманці» (командир Яструб), яка входила до третьої військової округи УПА «Лисоня» (командир Остап) [6, с. 124]. 15-22 березня у селах Хлебовичі на Перемишлянщині, Черепин і Лопушна на Львівщині загинуло 130 цивільних українців [5, с. 277]. Відплатні дії УПА показали польському командуванню безглуздість подібних акцій та переконали у потребі змінити тактику.

У квітні напади загонів УПА поширилися також на польські поселення, розташовані на захід від Львова. Були спалені польські села Будки Незнанівські на Кам'янецьчині та Павлів на Радехівщині за опір та небажання мешканців залишати українську територію [5, с. 281].

Найбільша кількість людей загинула під час «пацифікації» 28 лютого 1944 року польського поселення Рута Пеняцька на Бродівщині. Всього загинуло близько 500 осіб, 50 врятувалися втечею, всі 172 сільські хати були дощенту спалені. Особливо трагічні для поляків наслідки мали спільні дії дивізії СС «Галичина» і формувань УПА. У березні 1944 року в м. Підкамень Бродівського району цією силою у місцевому домініканському соборі було знищено 250 поляків [5, с. 284].

В антиукраїнських репресивних заходах активну участь взяла польська поліція. У травні 1944 року до м. Долина прибули німецькі відділи, які були сформовані виключно з поляків Сілезії, для надання допомоги в обороні польських осередків.

Згідно з даними українського підпілля, до середини 1944 року із Західної України втекло близько 425 тис. поляків, а внаслідок бойових дій у Східній Галичині загинув 521 українець [9, с. 526].

Контакти між представниками УПА і АК мали місце навіть під час радянсько-німецьких боїв за Львів. Новому етапу загострення українсько-польських взаємин сприяли дії радянської влади в Західній Україні, спрямовані на мобілізацію місцевого населення до Червоної Армії, залучення його до роботи в місцевих адміністративних органах, міліції, так званих «винищувальних батальйонах», а також обмін населенням, що проходив відповідно до підписаної 9 вересня 1944 року угоди між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення. Радянська дійсність після повернення в Західну Україну Червоної Армії була такою: усі боялися вже не так більшовиків, як новоствореної польської поліції, що тероризувала населення.

УПА і АК мстила одна одній, а водночас і цивільному населенню, за давні образи і нові жертви, за «співпрацю з ворогом» і небажання зрозуміти позицію протилежної сторони. Трагічним знаком українсько-польських взаємин на завершальному етапі війни

стала доля мешканців кількох сіл Перемишльського повіту, де у березні 1945 року загопи АК вбили 366 українців [5, с. 284].

Слід зазначити і те, що практично до завершення війни обидві сторони продовжували шукати шляхи налагодження співпраці. Між проводами УПА і АК велись переговори щодо спільних дій проти радянської влади і польського тимчасового уряду. Однак про реальну співпрацю можна було лише мріяти, оскільки у двосторонніх стосунках залишалась маса нерозв'язаних суперечностей.

Отже, протягом тривалого періоду ОУН вела бойові дії на антипольському фронті. Причина кривавого конфлікту полягала в незбігу її політичних цілей з намірами польського емігрантського уряду і керівництва підпілля АК. Спроби керівництва ОУН і

УПА та Армії Крайової домовитись про вироблення спільних засад антинімецької політики були безрезультатними. Враховуючи безкомпромісність позицій сторін у територіальному питанні, припинити кровопролиття було нереально. Українсько-польські суперечності провокувалися німецькою пропагандою, політичними акціями радянської влади, ідеологічною дезорієнтацією частини волинських поляків. Протистояння відзначалося запеклістю, наступальністю сторін, масовістю, терором. Тільки на завершальному етапі Другої світової війни, коли для обох незалежницьких рухів стало очевидним, що їхні зусилля не вплинуть на розв'язання питання про майбутню державність, постали можливості для спільного фронту боротьби. Водночас, історичний шанс було втрачено.

ДЖЕРЕЛА

1. Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 року: Причини і наслідки / П. Балей. – К., 1996. – 243 с.; Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р.: причини і наслідки / П. Балей. – [2.вид., змін. й доп.]. – Las Vegas : Troppe Note Publishing, inc., 1997. – С. 196-197.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах / І. Білас. – К.: Либідь, 1994. Книга перша.
3. Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / голова редколегії Я. Ісаєвич. – Л.: Вид-во Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003.
4. Іллюшин І. І. ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів) / І. І. Іллюшин. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000.
5. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2005.
6. Тернопільський І. Бойові дії ОУН і УПА в Тернопільщині і Скалатщині / І. Тернопільський // Шляхами Золотого Поділля. – Т. 3. – Філадельфія, 1983
7. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 23. Спр. 820. Политическая информация о состоянии Волынской области и работе Волынского обкома КП(б)У.
8. ЦДАГО України, Ф. 62. Оп. 1. Спр. 253. Докладные записки партизанских соединений в УШПД, справки из донесений органов НКВД, представительств штаба на фронтах и партизанских отрядов о действиях украинских буржуазных националистов, дисклокации лагерей советских военнопленных на временно оккупированной территории Украины.
9. Шанковський Л. Похідні групи ОУН. Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941-1943 рр. / Л. Шанковський. – Мюнхен: Видавництво «Український самостійник», 1958.

ВПЛИВ НІМЕЧЧИНИ НА ПЕРЕБІГ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Оксана КАЛИЩУК,

кандидат історичних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Калищук Оксана. *Вплив Німеччини на перебіг українсько-польського протистояння.*

У статті показано, як, на думку вчених, дії німецької окупаційної влади впливали на розгортання протистояння між українцями та поляками на західних землях України у роки Другої світової війни. Підкреслено, що не можна ні абсолютизувати, ні ігнорувати роль третьої сили у трагічних подіях 70-річної давнини.

Ключові слова: *українсько-польське протистояння, Друга світова війна, Волинь, Галичина, Холмщина, Німеччина.*

Калищук Оксана. *Влияние Германии на ход украинско-польского противостояния.*

В статье показано как, по мнению ученых, действия немецкой оккупационной власти влияли на ход противостояния между украинцами и поляками на западных украинских землях в годы Второй мировой войны. Подчеркивается, что нельзя ни абсолютизировать, ни игнорировать роль третьей силы в трагических событиях 70-летней давности.

Ключевые слова: *украинско-польское противостояние, Вторая мировая война, Волинь, Галичина, Холмщина, Германия.*

Kalishchuk Oksana. *Influence of Germany on the course of the Polish-Ukrainian confrontation.*

The article ppokazano how scientists believe the deployment of confrontation between Ukrainian and Poles in the western part of Ukraine in World War II influenced of German occupation authorities. Underlined that can neither absolute nor ignore the role of a third force in the tragic events of 70 years ago.

Keywords: *Ukrainian-Polish conflict, World War II, Volhynia, Galicia, Kholmshchyna Germany.*

У комплексі питань, які містить проблема українсько-польського протистояння на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни, окреме місце займає з'ясування ролі «третьої» сили в перебігу етнічного конфлікту. На жаль, це питання малодосліджене, і нині немає жодного цілісного комплексного дослідження, присвяченого його висвітленню. Як слушно зауважує Збігнев Бжезинський, нині підкреслюється безпосередня відповідальність УПА й обминається роль німців та советів [29, с. 26]. Серед інших слід виділити роботи українських дослідників Володимира Трофимовича [39; 40; 41; 42; 43], Тетяни Карпуніної [15; 16] та польських істориків Ёжегожа Мазура [24; 50], Себастьяна Зигмунтовича [59].

Відразу слід зазначити, що тема ролі «третіх» сил (Москви та Берліна) у роздмухуванні українсько-польського протистояння виринає уже в роки Другої світової війни. На це звертали увагу представники українського та польського підпілля. Водночас, в історіографії наголошується на тому, що лише незначна частина критично мислячих політичних діячів того часу розуміла, хто інспірує збройний конфлікт між поляками та українцями. У цьому контексті, зокрема, згадується наказ коменданта Волинського округу АК полковника К. Бонбінського (Bąbiński Kazimierz płk «Luboń», «Maciej», «Boryna», «Krzysztof», «Marcin», «Józef Orlica», «Wiktor», «Zrąb») від 22 квітня 1943 року та звернення окружного делегата уряду Польської держави від 28 липня 1943 року. Останній стверджував, що «німець і москаль... роздмухали антипольську пропаганду. Вони множать, збільшують стократ, перебільшують до колосальних розмірів невеликі непорозуміння і польсько-українські суперечки. Нацькувати, роздразнити, спрямувати один проти іншого, створити духовний кордон між поляками і українцями. Створити на довгі роки привід для боротьби. Запрягти й використати найманих злочинців і злочини. В поляках і українцях вони зміцнюють образи, розпа-

люють у їхніх душах ненависть, жагу і відпор. Тим самим вони завдають удару по історичній польській ідеї – ідеї духовного, братнього співжиття з сусідніми народами. І при тому руками українців знищують польське населення. Одночасно і німці, і москалі роблять клоунські жести, вдають, що хочуть допомогти полякам, хочуть їх захистити» [32, с. 38].

З українського боку теж розуміли, що розпалювання міжнаціональної ворожнечі є способом поневолення. Так, в одній із відозв наголошувалося на тому, що Москва і Берлін порозумілися і в майбутньому знайдуть спільну мову у справі повалення Української чи Польської держави та поневолення обох народів [33, с. 33]. Ставши до керма ОУН та УПА, Роман Шухевич у жовтні 1943 року випустив Комунікат проводу ОУН(сд) з приводу волинських подій, у якому була висловлена позиція щодо ролі Москви і Берліна у взаємознищенні українців і поляків і оцінено їх як «події, що своїми формами і розмірами викликали страхіття, що потрясли до глибини народами українським і польським». Йшлося також про те, що «як по одному, так і по другому, польському і українському боці, знайшлися елементи, що дали себе впрягти свідомо чи несвідомо до чужого воза й виконувати роботу, що крім шкоди для національних інтересів власних народів, нічого іншого принести не може» [22, с. 189].

Висловлюючи свою позицію щодо ролі Москви і Берліна у взаємознищенні українців та поляків (правда, уже значно пізніше), чільний діяч ОУН Микола Лебедь зазначав, що вони кинули їх на взаємну різню, щоб відвернути їхню увагу від основних цілей та завдань, спрямованих на боротьбу з їхніми спільними ворогами (Москвою і Берліном).

На вигоді українсько-польської ворожнечі для третіх сторін вказував і Тарас Бульба-Боровець у листівці, датованій червнем 1943 року: «Поляки, – говорилося у ній, – німецьким та російським імперіалістам належить на роз'єднанні та ворожнечі серед

Євген Коновалець

поневоленіх народів. А особисто німцям залежить на тому, щоб між українцями та поляками не було згоди». Він зауважував, що через провокації фашисти стали українськими руками мордувати поляків [11, с. 50].

Цим же шляхом йшли представники громадськості і в пізніші часи. Так, деякі польські опозиційні середовища, наприклад, Конфедерація незалежної Польщі й товариство «Поміст», намагалися вирішити «волинську проблему», звинувачуючи третю сторону – Німеччину чи СРСР [51; 46].

Очевидно, що в історіографії не могли оминати позицію вищих посадових осіб німецької окупаційної влади щодо українсько-польського протистояння. У цьому контексті згадується, зокрема, особа генерал-губернатора Польщі Ганса Франка, який на нараді членів свого уряду 16 грудня 1941 року заявив: «Українці особливо придатні, аби скласти протизагугу стосовно поляків» [57, с. 121], а пізніше, 5 червня 1942 року, від-

верто визнав, що в інтересах німецької політики між поляками й українцями повинні підтримуватися напружені стосунки. Цю тезу, як відомо, він повторив у промові до членів НСДРП у січні 1944 року, говорячи, що після перемоги у війні нічого немає проти, аби «зробити «місиво» («січене м'ясо») з поляків та українців і з того всього, що тут крутиться».

Однією з найпоширеніших в історіографії ілюстрацій позиції німецької влади щодо українсько-польського протистояння є думка Еріха Коха, яку він висловив на нараді апарату рейхскомісаріату наприкінці 1943 року: «Нам треба домогтися, щоб поляк при зустрічі з українцем бажав його вбити, щоб українець, побачивши поляка, теж горів бажанням його вбити, а якщо по дорозі вони зустрінуть єврея і вб'ють його, то це буде саме те, що потрібно». На цю цитату ми натрапляємо у багатьох українських авторів (В. Гошовська, С. Сьомін, В. Смолянук [7, с. 28], Б. Гудь [8, с. 376], В. Гулай [9, с. 84], І. Діак [12, с. 3], А. Кентій [17, с. 233], Ю. Киричук [19, с. 158], В. Литвин [23, с. 579], В. Наконечний [26, с. 101], І. Патриляк [28, с. 438], В. Сергійчук [32, с. 68-69], Ю. Сливка [33, с. 28], К. Сміян [34, с. 12], Ю. Сорока [35, с. 25], В. Трофимович [38, с. 258], А. Чайковський [44, с. 235], а також польських (В. Беганський, М. Юхневич і С. Окенський [45, с. 117], А. Росінський [53], Ю. Туровський і В. Семашко [58, с. 46]).

Не менш чітко відображає позицію німців і відповідь на скарги поляків іншого високопосадовця – сарненського окружного комісара: «Ви хочете Сікорського, а українці хочуть Бандеру. Ну і бийтеся між собою. Німці нікому допомагати не будуть» [25, с. 213; 33, с. 28]. Причини такої політики пояснюють слова Г. Франка, скеровані до німецьких урядовців 15 серпня 1942 року в Кракові: «Повинен ствердити, що в інтересах німецької політики підтримувати напружені стосунки між поляками і українцями. Українці у кількості 4,5 чи 5 млн є надзвичайно важлива протизагуга полякам» [55, с. 118].

Оприлюднені в сучасній історіографії джерела дають змогу стверджувати, що серед представників і українського, і польського підпілля було розуміння провокативної ролі німців у розгортанні конфлікту. Так, зокрема, підставою для такого висновку можуть бути звіт у Лондон делегата уряду за липень 1943 року, рапорт інформаційного департаменту делегації уряду від 17 вересня 1943 року «Східні землі. Територіальний огляд за період 15.VII – 15.IX. 1943» (Ziemie Wschodnie. Przegląd terenowy za okres 15.VII – 15.IX.1943), звіт від грудня 1943 року К. Банаха еміграційному урядові в Лондоні. Коментуючи події, останній, на думку А. Боляновського [4, с. 101], визнав, що на Волині німці активно приймали поляків до поліції та жандармерії, перевели сюди відділи, сформовані з поляків – найімовірніше, польських військових, полонених під час кампанії 1939 року, – і, обдуманно чи необдуманно застосовуючи засаду колективної відповідальності, спричинилися до погіршення ситуації, оскільки ті польські відділи, з німецького боку, почали вирізати українські села, а німці підкреслювали, що це кара за вбивства поляків.

Слід зазначити, що на ролі німців у ескаляції українсько-польського протистояння наголошували й радянські джерела. Так, зокрема, коли у червні 1943 року першому секретареві ЦК КП(б)У Микиті Хрущову прочитали радіограму Василя Бегми про збройні сутички польського і українського населення, він висловив думку, що «це все справа рук німців» [17, с. 232; 20, с. 131]. Українська радянська історіографія розглядала українсько-польське протистояння на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни головню як спровоковану німецькими окупантами та їх агентурою акцію, спрямовану на збереження окупаційної влади [14, с. 244]. На ролі німців у розпалюванні національної ворожнечі наголошували у своїх книгах Михайло Наумов [27, с. 106], Микола Струтинський [36, с. 69], Семен Руднев [30, с. 67]. Деякі з них

Тарас Бульба-Боровець, 1945 р.

прямо вказували: «Розрахунок був простий: використовуючи всіляких негідників, посіяти національний розбрат, відвернути увагу населення від злочинів окупаційного режиму і цим самим послабити удари, що їх цей режим зазнавав від партизанів, які спирались на допомогу населення» [5, с. 71]. Вигідність для німців ситуації, що склалася, на думку радянських авторів, полягала у тому, що: по-перше, вони відводили від себе удар, спрямовуючи його на братовбивчу війну поляків і українців; по-друге, прикриваючись маскою «захисників» і «покровителів», з одного боку, українців, а з другого – поляків, гітлерівці проводили масове вигнання одних і других на роботи до Німеччини [18, с. 99-100]. У працях згаданих авторів наведено факти кривавих сутичок, нищення сіл на Волині та у Галичині, акцентуючи на злочинних діях українських загонів.

Виникає закономірне питання: з якою метою окупанти створювали польські шпиганшафти і загони жандармерії? Навіщо

вони подекуди підтримували польські бази самооборони? Численні факти свідчать, що це робилося задля поглиблення українсько-польського конфлікту, який давав можливість нейтралізувати визвольну боротьбу обох народів, створити атмосферу підозри і страху, контролювати настрої населення, реалізувати класичне гасло «розділяй і владарюй». Гітлерівці вирішили використати поляків для боротьби з українською збройною силою, що зміцнювала свій вплив в Україні, відновити за допомогою польської поліції постачання продовольства з українських сіл. Вони вбачали в польській самообороні стримуючий антиукраїнський фактор на селі, розуміючи, що УПА буде відповідати атаками.

На зацікавленість окупантів у розпалюванні міжнаціонального конфлікту вказував і командир польського повстанського загону Роберт Сатановський. «Польській поліції дана німцями повна свобода дій, – повідомляв він секретарю ЦК КП(б)У Хрущову 5 листопада 1943 року. – На ґрунті ненависті до націоналістів за скоєні ними злочини і звірства польська поліція, підбурювана на цей шлях німцями, мстить українському населенню взагалі. А як відомо, німецька пропаганда видає злочини націоналістів за справу рук радянських партизан і знаходить, треба визнати, відгук не лише серед поляків за Бугом, але й в частини поляків, які самі постраждали від націоналістів».

Як стверджувалося в одному з інформаційних матеріалів польського підпілля за грудень 1943 року, окупанти у ставленні до українців використовують подвійну тактику. З одного боку, вони дивляться крізь пальці на їхні антипольські кроки, а з іншого – здійснюють при кожній нагоді напади на українські збройні загони й тероризують населення. Наприклад, у селі Молодова за одного гітлерівця забито «30 бандитів» разом із родинами. Для цього було використано польську поліцію. Німецькі агенти, які свого часу були в УПА й організували по-

громи поляків, тепер упродовжувалися до лав українського народного козацтва.

З вищевказаних міркувань німці не були зацікавлені у вигнанні поляків з Волині і подекуди підтримували їхні бази самооборони, передусім у тих місцевостях, звідки вивозили збіжжя. Вони не бажали занархізувати становище, наприклад, у Галичині, особливо в період наближення фронту, і «залізною рукою» стримували українсько-польський конфлікт у нафтових районах, які працювали на потреби фронту. «Німці не атакували польських таборів, не переслідували й упівських чи бандерівських ватаг, – писав Юзеф Кусьмерек. – Знаю від певних людей, котрі не симпатизують ні німцям, ні росіянам, що місцеві командири доозброювали польські табори, виділяли їм амуніцію і гранати. При цьому вони не керувалися гуманітарними міркуваннями. Польсько-українська різня, той шал убивств був їм на руку. Від тих самих певних людей знаю, що вони [німці] зверталися до Лондона з приводу десантів. Це давало б польській стороні переваги в озброєнні, що знівелювало б кількісну перевагу українців» [47]. Постачання зброї польським базам самооборони давало можливість стягати контрибуцію з підвладних їм територій, водночас як УПА позбавляла німців цієї нагоди на контрольованих нею землях [42, с. 190-191].

Що це не були поодинокі випадки, а певна система, підтверджують спогади самих поляків. Так, Єжи Лелевель у книзі «Дівчата плачуть даремно» та Генрих Цибульський у спогадах «Червоні ночі» стверджують про неодноразове отримання великої кількості озброєння від німців.

Польський дослідник Анджей Леон Сова звертає увагу на те, що в генезу найбільшої і скоординованої акції знищення поляків у липні 1943 року лягла німецька провокація – створення польської поліції на місці української [54, с. 217]. З іншого боку, на думку Томаша Руга, в цей період на загострення українсько-польських стосунків вплинула

німецька пацифікаційно-переселенська акція «Werwolf», яка тривала від кінця червня до половини серпня 1943 р. [52, с. 67-69].

Знаходимо в історіографії і свідчення про пряму підтримку протиборчих сторін зброєю. Так, наприклад, Михайло Демкович-Добрянський, посилаючись на свідчення сина православного священика з Волині Миколи В-кого, стверджує, що місцеве гестапо постачало зброю і українським партизанам, і полякам [10, с. 50]. Водночас, навряд чи можна вважати виваженою позицію тих учасників «волинської дискусії», які висувують звинувачення, що німецька влада діяла у цьому конфлікті на польсько-му [37] чи українському [13] боці.

Іншим прикладом заходів німецької влади на підтримання ворожнечі між українцями та поляками, який побіжно можна знайти в історіографії, є діяльність спеціальних груп під виглядом підпільних формувань. Так, зокрема, посилаючись на протоколи допитів «бульбівців» у радянських слідчих органах та спогади Василя Бегми й Луки Кизи [1; 2; 3], на прикладі подій у Гуті-Степанській, про це говорить львівський історик Костянтин Кондратюк [21, с. 109].

Частина польських авторів схиляється до думки, що ліквідація поляків не була в німецьких інтересах. При цьому свою позицію вони, окрім іншого, аргументують зацікавленістю німців у спокої в тилах, поміркованим запобіганням нападам (надання зброї базам самооборони, розміщення на Волині відділів польської поліції і т. д.) [49, с. 54]. З іншого боку, слід згадати й таких польських дослідників, як Т. А. Ольшанський, що покладають велику частину відповідальності на події на українсько-польському порубіжжі на німців, які створили

умови для розвитку акції на території, за яку як окупанти відповідали, а також не лише толерували, а й навіть стимулювали злочинну діяльність польських і українських колаборантів [48, с. 190].

Загалом, цілком слушно в історіографії – і в українській, і в польській – усталилося бачення політики німецької окупаційної адміністрації як віроломної, базованої на відомому принципі «*divide et impera*» («поділяй і володарюй»). Німці провокували українців до нападів на поляків, а з іншого боку репресії проти українців здійснювали руками поляків чи приписували їм. Опосередкованим аргументом на користь саме такої позиції може бути, на нашу думку, подібна поведінка німецької влади і на інших окупованих теренах. Наприклад, після розстрілу 17 вересня 1943 року 10 польських заручників за вбивство Марійонаса Падаби Литовський комітет (*Vyrasnis Lietuvos Komitetas*) оцінив ці події так: «VLK вважає, що однією з німецьких цілей є розпалювання ненависті між литовцями та іншими національностями, які мешкають у Литві. Категорично засуджуючи подібну німецьку політику, VLK звертається до литовської спільноти, щоб не піддавалася на подібні провокації німецької окупаційної влади» [56, с. 312].

Тож, мабуть, слушною є позиція тих істориків (наприклад, Ришарда Торжецького), які стверджують, що на українсько-польському конфлікті завжди користав «той третій» (байдуже, чи німці, чи совети) [57, с. 260-261]. Тому, не абсолютизуючи роль третьої сторони в ескаляції протистояння, все ж ігнорувати цей чинник теж неправильно. Адже без його впливу події, ймовірно, розвивалися б інакше.

ДЖЕРЕЛА

1. Бегма В. А. Шляхи нескорених [про партизанський рух на Ровенщині в роки Великої Вітчизняної війни.] / В. А. Бегма, Л. А. Кизя ; літ. запис П. Автомонова. – К. : Рад. письменник, 1962. – 503 с., іл.

2. Бегма В. А. Шляхи нескорених [про партизанський рух на Ровенщині в роки Великої Вітчизняної війни] / В. А. Бегма, Л. А. Кизя ; літ. запис П. Автомонова. – К. : Дніпро, 1965. – 562 с., іл.
3. Бегма В. А. Пути непокоренных / В. А. Бегма, Л. А. Кизя ; лит. запись П. Автомонова ; пер. с укр. А. Белановского. – М. : Воениздат, 1963. – 391 с., ил.
4. Боляновський А. Німецька окупаційна політика і проблема українсько-польських взаємин / Андрій Боляновський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.13. Україна у Другій світовій війні і українсько-польські стосунки. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2005. – С. 68–119.
5. Бречак І. М. Бойові побратими: з історії участі польських антифашистів у радянському партизанському русі на Україні в роки Великої Вітчизняної війни / І. М. Бречак. – Львів : Каменяр, 1974. – 192 с.
6. В обороні волі. Боротьба УПА з німецькими окупантами на Рівненщині в 1941–1944 рр. – Рівне : Азала, 1995. – 145 с. – (сер. «Реабілітовані історією»).
7. Гошовська В. А. Трагедія Волині: погляд через 60 років / В. А. Гошовська, С. В. Сьомін, В. Ф. Смолянук ; за заг. ред. Є. К. Марчука. – К. : [б. в.], 2003. – 164 с.
8. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект / Богдан Гудь. – Харків : Акта, 2011. – 478 с.
9. Гулай В. Етнополітичні конфлікти та етнічна мобілізація в Західній Україні в роки Другої світової війни / Василь Гулай // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Львів, 2006. – Вип. 18. – С. 81–85.
10. Демкович-Добрянський М. Трагедія Другої світової війни / Михайло Демкович-Добрянський // Віднова. – 1985. – Ч. 3 (літо–осінь). – С. 45–52.
11. Дзьобак В. Тарас Бульба і «Поліська Січ» / В. Дзьобак // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1995. – № 1–2. – С. 45–52.
12. Діак І. Волинсько-Холмська трагедія : наук.-публ. вид. / Іван Діак. – К. : Вид-во «Світ Успіху», 2010. – 183 с.
13. Зам'ятін В. Не змішувати історію з політикою / Віктор Зам'ятін // День. – 2003. – 15 березня. – С. 1, 5, 6.
14. Калитко С. Л. Українська історіографія українсько-польських взаємин на західноукраїнських землях в роки Другої світової війни / С. Л. Калитко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Історія / за заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2001. – Вип. 3. – С. 242–247.
15. Карпуніна Т. О. Роль Німеччини та СРСР в українсько-польському протистоянні під час Другої світової війни / Т. О. Карпуніна // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. студ. та молодих науковців, 10–11 травня 2006 р. – Рівне, 2006. – С. 194–197.
16. Карпуніна Т. О. Роль Німеччини та СРСР в українсько-польському протистоянні на другому етапі Великої Вітчизняної війни (1942–1945 років) / Т. О. Карпуніна // Актуальні проблеми історії України та всесвітньої історії. – 2006. – № 10. – С. 169–171.
17. Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії НАН України, 1999. – 287 с.
18. Кизя Л. Є. Народні месники : з історії партизанського руху на Ровенщині / Л. Є. Кизя. – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1960. – 172 с.
19. Киричук Ю. Українсько-польська збройна боротьба на західноукраїнських землях у 1942–1943 рр. / Юрій Киричук, Володимир Мороховський // Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження. Вип. 6. Слов'янські народи в Другій світовій війні : зб. наук. праць / відп. ред. П. М. Чернега. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2000. – С. 157–161.
20. Киричук Ю. Українсько-польський збройний конфлікт 1942–1943 рр. / Юрій Киричук // Українські варіанти. – 1999. – № 3–4 (9–10). – С. 130–133.
21. Кондратюк К. Дискусія / Костянтин Кондратюк // Україна – Польща: важкі питання. Т. 3. Матеріали III міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Луцьк, 20–22 трав. 1998 р. – Варшава : Tutsa, 1998. – С. 109–110.

22. Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність генерального секретаріату закордонних справ УГВР / Микола Лебедь // Сучасність. – 1986. – Ч. 7–8. – С. 187–199.
23. Литвин В. Історія України : підручник / Володимир Литвин. – К. : Наук. думка, 2006.
24. Мазур Г. Роль Німеччини і Радянського Союзу в міжнародному польсько-українському конфлікті у 1942–1945 рр. / Гжегож Мазур // Україна – Польща: важкі питання. Т. 5. Матеріали V міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Луцьк, 27–29 квітня 1999 р. – Варшава : Tutsa, 2001. – С. 208–220.
25. Макар Ю. Холмщина в роки німецької окупації / Юрій Макар // Україна – Польща: важкі питання. Т. 10. Матеріали XI Міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 26–28 квіт. 2005 р. – Варшава : ТИРСА, 2006. – С. 199–231.
26. Наконечний В. Волинь – криваве поле геноциду (з історії масового знищення польського населення на Волині в 1943 році) / Владислав Наконечний // Наконечний В. Роки... Події... Люди... Позиція : наук. та краєзн. нарис. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2006. – С. 98–112.
27. Наумов М. Західний рейд : (Щоденник партизанського командира) / Михайло Наумов. – К. : Рад. письменник, 1969. – 278 с.
28. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / [І. К. Патриляк, М. А. Боровик]. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
29. Поляки перед історичним вибором. Із Збігневом Бжезинським розмовляв у Вашингтоні Кшиштоф Царевич // Універсум. – 2003. – № 5–6. – С. 26.
30. Руднев С. В. Щоденник про Карпатський рейд / С. В. Руднев. – К. : Укрполітвидав, 1948. – 68 с.
31. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни : док. з укр. архівів і польські публікації. – К. : Укр. вид. спілка, 2003. – 576 с.
32. Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни / Володимир Сергійчук. – К. : Укр. Вид. Спілка, 2003. – 140 с.
33. Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки та наслідки / Юрій Сливка. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 52 с.
34. Сміян К. П. Волинь в період німецької окупації 1941–1944 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Сміян К. П. – Ужгород, 1996. – 18 с.
35. Сорока Ю. Польсько-українське військово-політичне протистояння у роки Другої світової війни / Юрій Сорока // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Універс, 2007. – Вип. 22. – С. 23–27.
36. Струтинський Н. В. Дорогой бессмертия : док. повесть / Н. В. Струтинский. – Львов : Кн.-журн. изд-во, 1963. – 174 с.
37. Терещук Г. Правда про збройний міжнародний конфлікт на Волині 1943 року / Галина Терещук // Політика і культура. – 2003. – № 9 (188). – С. 26–27.
38. Трофимович В. Деякі аспекти українсько-польських відносин у роки Другої світової війни / Володимир Трофимович // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Іст. науки. – Острог, 2003. – Вип. 3. – С. 250–262.
39. Трофимович В. Москва і українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни / Володимир Трофимович // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин : зб. наук. конф. / за ред. П. М. Чернеги. – Київ ; Краків, 2002. – С. 143–146.
40. Трофимович В. Москва і українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни / Володимир Трофимович // Історія в школі. – 2002. – № 5–6. – С. 28–31.
41. Трофимович В. Німеччина і українсько-польське протистояння в роки Другої світової війни / Володимир Трофимович // Вісник Львівської комерційної академії. Серія : «Гуманітарні науки» / голов. ред. Гелей С. Д. – Львів : Коопосвіта, 2000. – Вип. 3. – С. 49–57.
42. Трофимович В. Роль Німеччини і СРСР в українсько-польському конфлікті 1939–1945 / Володимир Трофимович // Україна – Польща: важкі питання. Т. 5. Матеріали V міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни», Луцьк, 27–29 квіт. 1999 р. – Варшава : Tutsa, 2001. – С. 181–207.

43. Трофимович В. Роль Німеччини та СРСР в українсько-польському конфлікті 1935–45 рр. / Володимир Трофимович // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2003. – № 28. – С. 118–146.
44. Чайковський А. Волинь 1942–1944 рр. : трагічна сторінка української історії / Анатолій Чайковський // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю : наук. зб. Вип. 30. Матеріали XXX Всеукр. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., 24–25 берез. 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 235–239.
45. Biegański W. Polacy w ruchu oporu narodów Europy, 1939–1945 / Witold Biegański, Mieczysław Juchniewicz, Stanisław Okęcki. – Warszawa : Państw. Wydaw. Naukowe, 1977. – 661, [2] s., [5] k. map : il.
46. Izdebski A. Kapitan Gołębiewski żołnierz Międzymorza / Andrzej Izdebski. – Kraków: Wydawnictwo Krakowskiego Oddziału Pomost, 1993. – [4], 8, [2] s.
47. Kuśmierek J. Przegrana Ukraina / J. Kuśmierek // Po prostu. – 1990. – Nr. 12. – S. 15.
48. Łukaszew J. Walki polsko-ukraińskie 1943–1947 / Jan Łukaszew // Zeszyty Historyczne. – Paryż. – 1989. – Z. 90 (t. 455). – S. 159–199.
49. Markowski D. Płonące Kresy: Operacja «Burza» na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej / Damian Markowski. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza RYTM, 2011. – 315, [1] s. : il.
50. Mazur G. Niemcy i Sowieci a antypolska akcja UPA / Grzegorz Mazur // Antypolska akcja OUN–UPA 1943–1944: fakty i interpretacje / red. nauk. G. Motyka i D. Libionka ; Instytut Pamięci Narodowej – Komisja ścigania zbrodni przeciwko narodowi Polskiemu / – Warszawa : IPN, 2003. – S. 121–132.
51. Polska polityka wschodnia // Zamorządność. – 1984. – Nr. 94. – S. 3–4
52. Ryg T. I zostanie tylko pustynia: osobowy wykaz ofiar konfliktu ukraińsko-polskiego 1939–1948: gmina Cieszanów, powiat Lubaczów / Tomasz Ryg. – Rzeszów: IPN–KSZpNP, 2011. – 428 s., [16] s. tabl. il.
53. Rosiński A. Dramatyczne sąsiedztwo / A. Rosiński // PARADA. Tygodnik łódzki. – 1994. – 23 czerwca. – S. 6.
54. Sowa A. L. Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947 : zarys problematyki / Andrzej Leon Sowa. – Kraków : Towarzystwo Sympatyków Historii, 1998. – 342 s.
55. Szcześniak A. Droga do nikąd. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce / A. Szcześniak, W. Szota. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1973. – 587 s.
56. Tomaszewski L. Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945 / Longin Tomaszewski. – Wyd. 3 popr. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza RYTM, 2010. – 723, [1] s., [48] s. tabl. : il.
57. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / Ryszard Torzecki. – Warszawa : W-wo Naukowe PWN, 1993. – 348 s.
58. Turowski J. Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939–1945 / oprac. Józef Turowski i Władysław Siemaszko ; Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce. Instytut Pamięci Narodowej, Środowisko Żołnierzy 27 Wołyńskiej Dywizji Armii Krajowej w Warszawie. – Warszawa : Wyd. Główna Komisja Zbrodni Hitlerowskich w Polsce : Instytut Pamięci Narodowej, Środowisko Żołnierzy 27 WD Armii Krajowej, 1990. – 180 s.
59. Zygmuntowicz S. Niemcy i Sowieci wobec wydarzeń wołyńskich w czasie II wojny światowej / Sebastian Zygmuntowicz // Pamięć i nadzieja / opracował Stanisław Koszewski. – Chełm : Stowarzyszenie «Pamięć i Nadzieja», 2010. – S. 87–113.

ВОЛИНСЬКА ТРАГЕДІЯ: ПОДІЇ 11–12 ЛИПНЯ 1943 РОКУ

Ярослав АНТОНЮК,

*кандидат історичних наук, науковий співробітник
Українського інституту національної пам'яті*

Антонюк Я. Волинська трагедія: події 11–12 липня 1943 року.

У статті проаналізовано причини, характер та наслідки одного з найбільш суперечливих в українській та польській історіографії епізоду Волинської трагедії 1943–1944 рр.

Ключові слова: Волинська трагедія, польський колабораціонізм, каральна операція, Українська повстанська армія, жертви серед населення.

Антонюк Я. Волинская трагедия: события 11–12 июля 1943 года.

В статье проанализированы причины, характер и последствия одного из самых противоречивых в украинской и польской историографии эпизодов Волинской трагедии 1943–1944 гг.

Ключевые слова: Волинская трагедия, польский коллаборационизм, карательная операция, Украинская повстанческая армия, жертвы среди населения.

Antonjuk Y. Volyn tragedy: Events 11–12 July 1943 in the.

The article analyzes the causes, nature and consequences of one of the most controversial in the ukrainian and polish historiography episode Volyn tragedy 1943–1944 pp.

Key words: Volyn tragedy, polish collaboration, punitive operation, Ukrainian Insurgent Army, casualties among the population.

Українсько-польські конфлікти мають давню та складну історію. Своїм корінням вони сягають часів, коли ці сусідні слов'янські народи ще не сформувалися. Утім, саме трагічні події 1943–1944 років на Волині знаходяться сьогодні на вістрі суспільного та наукового обговорення.

Цього року, у зв'язку з 70-ю річницею міжнародного протистояння, ситуація ще більш загострилася. Ініціатором суперечок виступають польські кресові організації, які впродовж кількох років вимагають визнання Україною взаємної трагедії геноцидом. Символом їх діяльності стало 11 липня як, нібито, кульмінація винищення цивільного польського населення.

Щоб оцінити масштаби подій, які відбулися 11–12 липня 1943 року на Волині, необхідно локалізувати територію на якій вони відбулися, порівняти наявні історичні документи, виявити причини, які спричинили трагедію. Аналізуючи українську та польську наукову літературу, можна дійти висновку, що йдеться про дії підрозділів УПА на території Володимирсько-Горохівської округи (криптонім «Степ») Запілля УПА.

Він охоплював сучасні Володимир-Волинський, Іваничівський, більшу частину Локачинського та Горохівського районів, а також кілька сіл півдня Турійського та південного заходу Луцького р-нів (близько 300 населених пунктів). На теренах округи оперував загін УПА ім. Богуна (він же «Січ»), а у Свиначинському лісі, на кордоні Турійського, Володимир-Волинського та Локачинського районів, розміщувалася велика господарча повстанська база. Особливістю цієї території була висока національна свідомість українського населення (межує з Галичиною) та контролювання підрозділами УПА більшості сільської місцевості [1, с. 75–78].

Характеристика польського населення регіону, яке також вирізнялося своєю активністю, подається у політичному звіті з Володимирсько-Горохівської округи УПА за

червень–липень 1943 року. В ньому йдеться, що «багато повтікало з сіл до міста. Тут живуть неземельно, нелегально. Сильно зорганізовані. Вміло впливають на німців, особливо це роблять жінки-польки. Представляють їм так справу, що українці вирізають цілі села, що палять їх, що це робить не партизанка, а місцеве населення» [20, с. 6]. Крім того, місцева польська поліція активно брала участь у подібних каральних операціях. Наприклад, 20 травня 1943 року в с. Нехвороща Володимир-Волинського району [17], 22 червня 1943 року в с. Скобелка Горохівського району [2]. Колабораціонізм місцевих поляків безперечно відіграв свою роль у тих трагічних подіях.

Слід зауважити, що німці та радянські партизани у своїх звітах не виділяють масштабних операцій УПА проти поляків 11–12 липня 1943 року, що підтверджує їх локальність [3, с. 121].

Документи польської сторони представлені всього кількома згадками про ці трагічні події. Найбільш відомою є депеша генерала Тадеуша Коморовського («Бура») до Штабу Верховного головнокомандувача Польських збройних сил у Лондоні від 19 серпня 1943 року стосовно ситуації на Волині і в Галичині. У ній зазначається: «Посилився тиск банд. 11 і 12 липня вирізано 60 польських сіл у Горохівському і Володимир-Волинському районах [10, с. 234].

У підпільному журналі «Наші східні землі» за жовтень 1943 року повідомлялося про лише сім населених пунктів (1137 осіб та 17 польських родин), атакованих підрозділами УПА 11–13 липня на Горохівщині та Володимирщині. Найбільше (400 осіб) було вбито в місцевості Садова «бандою селян, озброєних в лопати та вила» [3, с. 121–122].

Повстанські документи представлені бойовим звітом штабу загону УПА «Січ» за 14 липня 1943 року, у якому зазначається: «11.07.43 р. на Бискупичи в боївку 4 і 6 виїхало 30 чоловік, щоб провести ліквідацію сексотів, рекрутованих переважно з польського населення. Загибло коло 2000 осіб

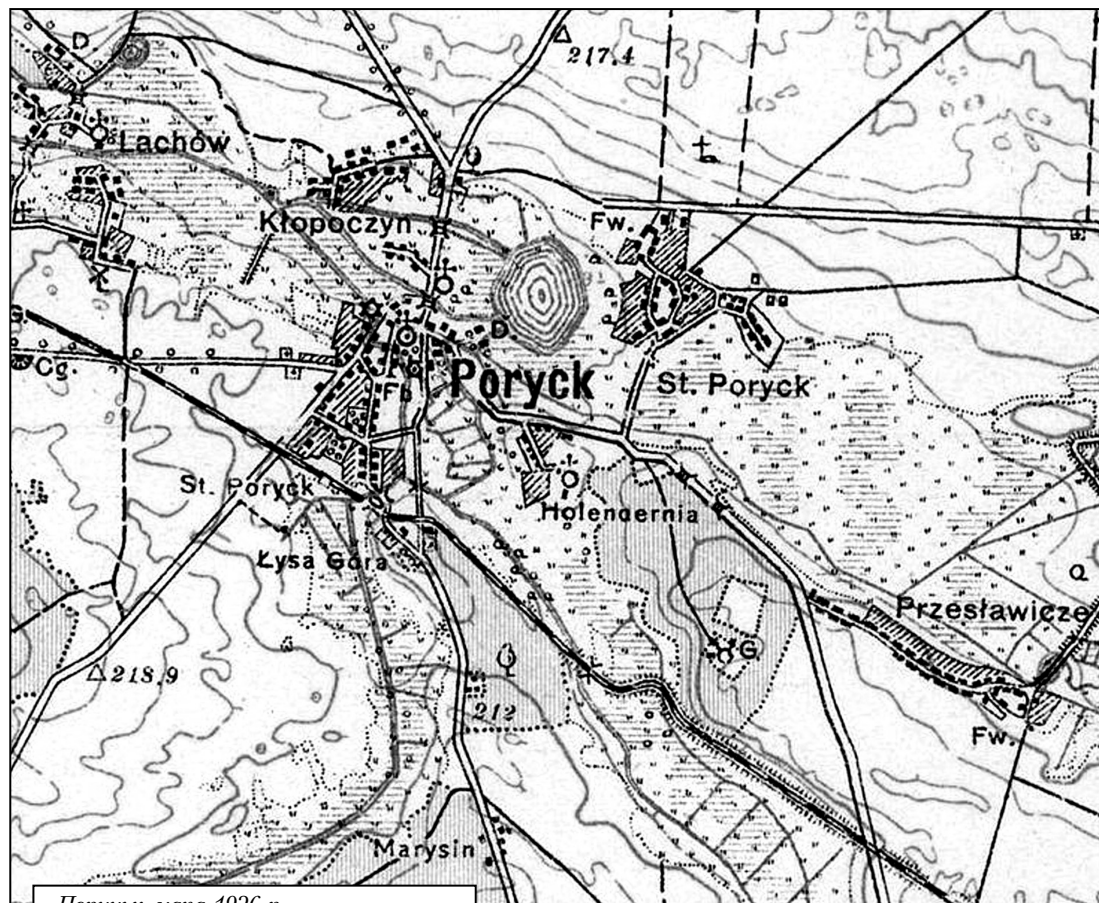
(тут очевидна помилка, насправді число вбитих 200, адже в іншому випадку кожен повстанець вбив по 37 поляків). По нашій стороні жертв не було.

12.07.43 р. вийшло на Домінополь 150 стрільців, де проводили ліквідацію польського штабу та польських сексотів. Знищено близько 300 осіб, в тому числі 10 польських партизанів, що знаходилися в цьому ж штабі» [14, с. 660].

Дані про каральну операцію також можна віднайти у хроніці підстаршинської школи «Світлана» загону УПА ім. Богуна: «11.07.43 р. школа в с. Домінопіль і околиці ліквідує ворожий нам політично небезпечний польський елемент. Здобуто один пістолет» [19, с. 47].

Опираючись на свідчення очевидців, Владислав та Єва Семашки стверджують, що 11 липня 1943 року було одночасно атаковано 96 населених пунктів у Володимирському та Горохівському повітах і три в Ковельському. Наступного дня така доля спіткала ще 50 містечок та сіл на цих же теренах [8, с. 87]. Серед найбільш постраждалих від дій УПА польських населених пунктів Владислав Філяр називає: Гурів (нібито з 480 жителів уціліло 70 осіб); Порицьк (вбито понад 200 осіб), Ожешин (із 340 жителів загинуло 270); Садова (із 600 лише 20 залишилося живими); Загаї (з 350 жителів врятувалося лиш кілька осіб) [16, с. 60].

Гжегош Мотика зазначає, що одним із перших був напад на с. Домінопіль Воло-

димир-Волинського району [8, с. 88]. Воно знаходилося за півтора кілометри від головної бази загону «Січ» у с. Вовчак Турійського району.

У листівці «До відома громадянству» за 15 липня 1943 року штабу цього загону УПА пояснюється, що ця каральна акція проти поляків була відповіддю на їх провокацію [5, 754]. Це ж засвідчують спогади, зібрані краєзнавцями Ярославом Царуком та Іваном Ольховським.

17 квітня 1943 року повстанська чота штурмувала німецький укріплений пункт у центрі польського с. Домінопіль та знищила його залогу. Місцеве населення було включене до складу «повстанської республіки». Полякам було запропоновано створити власний національний підрозділ, які уже діяли на «Січі». З сіл Домінопіль, Турія, Буди Осівські, Маршалівка, Свійчів, Ясе-

нівка та Чеснівка відібрали 90 добровольців, у тому числі двох підофіцерів та одного вчителя. Представники польської сотні, після завершення організації, обіцяли підпорядкуватися загону УПА. Як знак своєї лояльності, вони носили шапки з кружечком, одна половина якого мала кольори польського прапора, а інша – українського [9, с. 16]. Використавши ситуацію, поляки проводили на «Січі» розвідку, а матеріали передавали німцям [5, с. 754].

Ярослав Царук, посилаючись на спогади сотенного УПА Василя Горуна («Орлика»), зазначав, що поблизу с. Оса Турійського району вони вбили представників від УПА, які їхали до «пляцувки» – чеського містечка Купичів – на переговори [18]. Протилежну версію подій подає Владислав Філяр. Він стверджував, що 10 липня 1943 року поляки намагалися домовитися з українця-

Костел св. Трійці в Порицьку

ми. Парламентарями були: представник Волинського округу АК Кшистоф Маркевич («Чорт»), представник Окружного делегата уряду Зигмунт Румель («Поремба») та провідник Вітольд Добровольський. Усі вони нібито були замордовані українцями поблизу с. Куститчі Турійського району [16, с. 60].

У листівці повідомлялося, що: «В ніч з 10 на 11-те липня, (німці) при допомозі місцевих поляків намагалися зняти сторожу і захопити штаб та в дальшому зліквідувати цілий загін» [5, с. 754]. Одночасно на «Січ», за підтримки авіації та танків, рушило близько 400 німців. Проте пробити оборону повстанців їм не вдалося. Вони лише запальними кулями спалили п'ять хат та вбили 14 стрільців [9, с. 17]. Після цього, як повідомляє листівка, «Змагаючи до дальшої загрози зі сторони поляків, ми рішили покарати польський штаб з найбільшою суворістю, що і зробили, при чому потерпіло польське населення, на якого терені цей штаб знаходився» [5, с. 754].

Зі спогадів Василя Горуна знаємо, що під час каральної операції було вбито 218 поляків. Польські історики Семашки «округлили» їх кількість до 250 осіб. Пізніше на місці загибелі співвітчизників поляки поставили символічний хрест з написом: «490 полякам, мешканцям с. Домінополь, котрі загинули в 1943 році, на вічну пам'ять. Земляки» [18].

Згадана уже листівка штабу загону «Січ» пояснювала дії повстанців: «Ми не маємо наміру ліквідувати польське населення, а те що сталося, – було конечним у власній обороні. По кров мирного польського населення не посягаємо». УПА вимагала від поляків лише «визнати нас повноправними господарями нашої землі» та видати осіб, які «держать зв'язки з німецькою розвідкою і про все доносять німцям... Усякого роду польсько-український конфлікт хочемо оминати» [5, с. 754].

У зверненні штабу загону УПА «Січ» від 17 липня 1943 року до польського населен-

*Порфирій Антонюк (Клиш, Сосенко).
Командир загону УПА (Січ)*

ня повідомляється: «Міри, що були примінені до поляків деяких громад, були засобом до забезпечення українського населення перед плановою зрадою, і не будуть вони поширюватися на тих громадян-поляків, що стоять на ґрунті співпраці з нами. Гарантуємо повну безпеку тій частині польського населення, яке буде допомагати нам у боротьбі проти німців і польських провокаторів. Український нарід не має на меті винищувати своїх національних меншин, а навпаки – забезпечує за ними рівні з собою права, домагаючись від них лояльності й співпраці» [10, с. 544].

Аналізуючи офіційну позицію командування загону УПА «Січ» відносно поляків у липні 1943 року, слід визнати, що головним ворогом місцевого польського населення виявилось їхнє недалекоглядне керівництво. Протягом усього конфлікту на теренах

контрольованих УПА існувало багато містечок, сіл та хуторів, де українці та поляки жили мирно [15]. Проте, давні та нові стереотипи поляків щодо українців зашкодили пошуку взаєморозуміння.

Іншим чином розвивалася ситуація довкола «трагедії Порицька». За однією з версій, причиною цієї операції УПА стала невдала спроба нападу на м. Володимир-Волинськ. На прохання поляків, з Ковеля прибув відділ німецької артилерії, який обстріляв повстанські позиції у Зимненському монастирі. Після цього поінформовані розвідкою про готову оборону міста, сили УПА вирішили змінити план операції та напасти на містечко Порицьк [10, с. 552].

Маловідомим є факт, що участь у цій каральній операції проти поляків взяла також сотня ОУН (мельниківців). Безпосередній учасник тих подій Петро Глинь згадував: «Напередодні свята Петра і Павла в с. Литовеж до штабу мельниківської сотні Юрія Гайворонського («Ворона») приїхав командир сотні УПА Василь Левочко («Довбуш»). Вони домовилися провести спільну операцію проти поляків. «Довбуш» взяв на себе Павлівський костел і польські колонії Єжин та Сондову, а «Ворон» – Дорогиничі, Бужанку, Заставне та Хринів, де під лісом біля кладовища стояв дерев'яний костел...» [21]. Отже, план проведення операції узгоджувався на рівні місцевих повстанських командирів, що належали до різних політичних сил.

Колишній повстанець Іван Глинь свідчив, що у знищенні 11 липня 1943 року польського населення містечка Порицьк взяла участь боївка с. Павлівка Іваничівського району на чолі з С. Оранським (12 чоловік) та відділ УПА (40 чоловік). На озброєнні мали один станковий кулемет (російський) та два міномети малого калібру. Напад відбувся наступного дня, коли близько 200 поляків були на богослужінні в костелі [10, с. 548].

Ординарець «Довбуша» Тимофій Пяхота свідчив про трагічні події, які відбулися

11 липня 1943 року близько 11-ї години: «Навколо оточеного костелу через кожні 5 метрів стояв озброєний повстанець. Двері зачинили на замок, зі сторони Іваничів поставили міномет і «Байда» здійснив кілька пострілів по вікнах. При виході поставили станковий кулемет, а поруч два ручні. Заступник сотенного «Залізник» кинув у вікно декілька гранат. Поляки вибивали двері, але по них вдарили кулемети. Декілька чоловік раптово увірвалися до костелу, стали спиною до вітара, а обличчям до людей і відкрили вогонь. Потім добивали поранених. Коли стрілянина стихла, «Довбуш» наказав наносити в костел соломи, у який поклали артилерійський снаряд. Коли підпалили, від вибуху обвалилася одна зі стін» [7].

Колишній житель Порицька Зигмунт Станський згадував: «Мені відомо, що після вбивства кількох сотень осіб загін УПА зігнав під дулами гвинтівок населення навколишніх сіл, щоб у загальних могилах закопати – не поховати по-християнськи – всіх вбитих. Оскільки німецькі війська не інтервенювали, то наступні дні, тижні і місяці зухвалі від безкарності збройні загони УПА нападали й знищували навколишні села» [10, с. 556].

Незважаючи на жахливий масштаб каральної операції підрозділу УПА, більшість польського населення містечка врятувалося. Частина попередили місцеві українці, іншим вдалося втекти під час самого штурму містечка. Навіть у самому костелі кілька осіб врятувались у підвальній гробниці графів Чацьких і ксьондзів [13]. Коли від вибуху підпаленого в соломі артилерійського снаряду обвалилася одна зі стін, з костелу вдалося втекти юнаку Ярославу Шпиделю [7]. Кількість вбитих у Порицьку поляків не відома донині. У довідці, виданій 21 червня 1951 року Павлівською сільрадою, йшлося про близько 100 осіб [10, с. 566]. Владислав та Єва Семашки писали про 222 вбитих поляків [12, с. 896]. Ярослав Царук, на основі зібраних у с. Павлівка свідчень українських очевидців трагедії, припускає, що їх кількість не перевищувала 40-60 осіб [17].

У руслі ідеологічної боротьби органів КДБ з «українським буржуазним націоналізмом» історія «Порицької трагедії» отримала своє продовження. Протягом листопада 1982 року в Луцьку відбувся останній на території Волинської області відкритий судовий процес над учасником УПА. Звинуваченим був учасник сотні «Довбуша» – Огороднічук-Квятковський Микола Гнатович зі с. Радовичі Іваничівського району. Приїхавши на весілля у рідне село, він потрапив у поле зору КДБ та був арештований у м. Сокаль Львівської області [11]. Гучний судовий процес детально висвітлювала радянська преса. У якості свідків виступали колишні вояки сотні «Довбуша», привезені з різних регіонів Радянського союзу, наприклад, Олександр Лисовець з Ростова на Дону, Антон Мельничук – з Вірменії, Володимир Мельничук – з Казані [4]. Було б логічно, аби на лаві підсудних опинився сам «Довбуш». Проте, будучи командиром міжобласної агентурно-бойової групи НКДБ, він 28 серпня 1945 року потрапив у засідку сотні УПА «Ягоди» поблизу с. Варяж Со-

кальського р-ну Львівської області та був вбитий [6, с. 631]. За налагодженою уже схемою громадськість засудила звірства УПА над поляками в Порицьку. Було заявлено про 300 вбитих сотнею УПА в костелі поляків та 1984 року виконано винесений Квятковському смертний вирок [11]. Цей випадок не знайшов відображення в історіографії Волинської трагедії. Утім, з того часу «сенсаційна» цифра фігурувала на сторінках української преси і використовувалася у краєзнавчих дослідженнях.

Отже, трагічні події, які трапилися 11–12 липня 1943 року на південному заході Волині, мали локальний характер. Значною мірою вони були спровоковані колабораціонізмом місцевого польського населення та часто провокувалися агентами НКВД, як це було у Порицькій трагедії. Відкрита допомога польської національної меншини німецьким окупантам у здійсненні каральної роботи щодо українців стала каталізатором трагедії. Поряд з тим, це не применшує трагедії, що трапилася, і не знімає відповідальності з її винуватців.

ДЖЕРЕЛА

1. Антонюк Я. Волинська «Січ» – головна база запілля УПА-Північ в 1943–1944 рр. / Я. Антонюк // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Друга світова війна в історичному вимірі» (Житомир, 21–22 травня 2010 р.). – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 75–78.
2. Боярчук П. Трагедія Скобелки: де ж істина? / Петро Боярчук // Волинь (Луцьк). – 2004. – 28 лютого.
3. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942 – 1947 / Володимир В'ятрович. – К. : Києво-Могилянська академія, 2011. – 288 с.
4. Давидовський Ф. Не тільки моя думка / Ф. Давидовський // Колос (Іваничі). – 1989. – 4 лютого.
5. Літопис УПА. Нова серія. / ред. рада П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – К.-Торонто. – Т.11 : Мережа ОУН(б) та запілля УПА та території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) Документи і матеріали. – 2007. – 830 с.
6. Літопис УПА. Нова серія. / ред. рада П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – К.-Торонто. – Т.12 : Воєнна округа УПА «Буг» 1943 – 1952. Документи і матеріали. – Книга перша. – 2008. – 800 с.
7. Мандзюк Ф. Було колись містечко Порицьк / Ф. Мандзюк // Радянська Волинь (Луцьк). – 2003. – 17 травня.
8. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла. Польсько-український конфлікт 1943 – 1947 рр. / Гжегош Мотика. – К. : Дух і літера, 2013. – 360 с.

9. Ольховський І. Кривава Волинь. Книга друга. Українсько-польське протистояння на терені Турійського району у 1939 – 1945 роках / Іван Ольховський. – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2011. – 344 с.
10. Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т.4. – Частина перша / Упор. Б. Гронек, С. Кокін та ін. – Варшава–Київ, 2005. – 875 с.
11. Потурай О. Троє з чорної зграї / О. Потурай // Колос (Іваничі). – 1982. – 20 листопада.
12. Siemaszko W. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistyw ukraińskich na ludności polskiej Wołynia / Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko. – Tom 1. – Warszawa, 2000. – 1450 с.
13. Сидорчук А. Історію не переписеш / А. Сидорчук // Колос (Іваничі). – 1990. – 12 липня.
14. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т.2. : 1939 – 1943 / под ред. А. Н. Артизова. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 1167 с.
15. Федорчук Я. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Волинська область. Підсумки [Текст] : [дослідження] / Я. П. Федорчук. – Луцьк : Твердиня, 2012. – 195 с.
16. Філяр В. Хронологія подій на Волині в 1939–1944 рр. / Владислав Філяр // Україна–Польща: важкі питання. Матеріали V міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни» – Луцьк, 27–29 квітня 1999 р. – Варшава : TYRSA, 2001. – Т. 5. – С. 31–77.
17. Царук Я. Волинська трагедія: свідчення очевидців / Ярослав Царук // День. – 2003. – 12 липня.
18. Царук Я. Фальсифікатори не вгамуються / Ярослав Царук // Волинь. – 2012. – 11 грудня.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.3838. – Оп.1. – Спр.32. – 84 арк.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.3838. – Оп.1. – Спр.118. – 67 арк.
21. Шафета П. Орнамент біля портрета / Полікарп Шафета // Літературна Україна (Київ). – 1984. – 15 листопада.

ПОЧАТОК НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПРИЧИНИ ТА ТРУДНОЩІ У ПОШУКУ ІСТИННОЇ КАРТИНИ ТРАГІЧНОГО МИНУЛОГО

Федір КОКОШКО,

кандидат історичних наук, доцент Навчально-наукового інституту історії та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Кокошко Федір. Початок німецько-радянської війни: причини та труднощі у пошуку істинної картини трагічного минулого.

У статті висвітлюються важливі і складні сторінки суперечливого часу – літа 1941 року. Велика кількість розбіжностей і відсутність загального підходу щодо цієї теми залишає досліджувану проблематику актуальною й надалі.

Ключові слова: об'єктивність, концепція, початок війни, міфологія, пострадянський простір.

Кокошко Федор. Начало немецко-советской войны: причины и трудности поиска истинной картины трагического прошлого.

В статье освещены важные и сложные страницы противоречивого времени – лета 1941 года. Большое количество противоречий и отсутствие общего подхода относительно данной темы оставляет исследуемую проблематику актуальной и в дальнейшем.

Ключевые слова: объективность, концепция, начало войны, мифология, постсоветское пространство.

Kokoshko Fedir. *The beginning of the great Patriotic war: causes and the difficulties in finding a true picture of the tragic past*

The article highlights the important and complex pages controversial time - in the summer of 1941. A large number of differences and the lack of a common approach on this topic, leaves the issues relevant in the future.

Key words: *objectivity, the concept, the beginning of the war, the mythology, the post-Soviet space.*

Об'єктивному висвітленню найтрагічнішого періоду нашої історії – початку німецько-радянської війни заважає велика кількість факторів. Цьому аспекту можна присвятити цілі томи і виділити дану проблематику в окрему тему. Від того чорного і кривавого червня 1941 року минуло вже майже стільки років, скільки існував сам СРСР, і дуже небагато залишилися в живих свідків, які пам'ятають жаклиний момент, що розділив існування держави і життя кожного окремо на два періоди – «до» і «після».

За останні 20 років світ побачили чисельні дослідження, в яких скрупульозно вивчаються найрізноманітніші аспекти всього комплексу факторів, що призвели до запеклого протистояння між двома тоталітарними режимами. Незважаючи на велику зацікавленість істориків і усіх небайдужих до теми початку німецько-радянської війни, на сьогоднішній день не існує «канонічної версії», яка б чітко визначала причини радянсько-німецького зіткнення і чому все відбулося саме так, а в 1941 році такого розвитку трагічних подій ніхто й уявити собі не міг.

Ланцюжок подій, які піднесли вогонь до бікфордова шнура великої військової катастрофи, був довгим і звивистим, і питання, чи можна було цього уникнути, є недоречним. Завдання було поставлено, тож запалало би все одно. У процес було втягнуто велике коло учасників, включаючи тих, хто безпосередньо і не відзначився в бойових діях, або прийшов під кінець кривавої бійки, яка стала найдраматичнішим епізодом Другої світової війни.

Де б'ються двоє – виграє хтось третій. Цей третій може бути і ні причому, що дуже

рідко трапляється (наприклад, коли в 1424 р. помер король Сіаму, двоє його старших синів вирішили зійтися у двобої на слонах за батьківський трон, але обидва загинули, і трон дістався їхньому молодшому брату [1, с. 35]), хоча здебільшого підступно він нацьковує інших один на одного. Це часто випускають з очей, шукаючи винуватців серед тих, хто безпосередньо вліз у бійку, навіть не підозрюючи, що його хитро в неї втягнули. Виникло навіть відповідне поняття щодо цього – розвести «по темному».

Отже, на сьогодні існує незацікавленість у викритті істинних причин розв'язання війни, є що приховувати усім сторонам конфлікту, це видно і в деякій упередженості Нюрнберзького процесу 1946 року, чиняться перешкоди руйнуванню укоріненої 70-ми роками міфології, бо для справжніх організаторів війни це зручно, дає потрібні відповіді на болючі запитання, та й взагалі для чого щось міняти в головній версії подій світового конфлікту?

Немає ясності і не вибудовується основна концепція щодо причин катастрофи в червні 1941 року, незважаючи на велику кількість дослідників та друкованих видань, присвячених цьому питанню.

За десятки років можна було розібратися у власній історії, але, схоже, що на ній і досі стоїть гриф «цілком таємно». Воєнні документи знаходяться в Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації. Цей архів є відомчий, і формально воєнні самі визначають, з чого знімати гриф секретності, а з чого ні. Як це не дивно, але примусити воєнних це зробити неможливо. Вони, очевидно, не хочуть викривати самих себе.

Є ще один хитрий момент. Оголошують, що документи по Другій світовій війні роз-

секречені. Люди, які не обізнані з цим і не займаються дослідницькою діяльністю, відразу ж думають, що тепер вже ніщо не завадить встановити істину. Однак розсекречені і навіть відкриті архіви не означає доступні архіви. Тобто вони лежать відкрито в певній архівній установі, але хто ж тебе до них пустить.

Цікаво, що найбільші секрети зберігалися не в Міністерстві оборони, а в «Особливих папках політбюро» (тепер Президентський архів). «Особлива папка» – це нестандартний, неофіційний, ніде юридично не закріплений гриф секретності. Є дані, що об'єм цього надсекретного архіву складається з 215 тисяч папок. Що в них знаходиться, ніхто не знає. Саме в цих «Особливих папках політбюро» зберігалися ті самі секретні угоди й протокол між сталінським СРСР і гітлерівською Німеччиною про початок поділу Європи [2, с. 66-67].

Як свідчить Олександр Ніконов, усі документи по Другій світовій війні розсекречені, і про це було проголошено вперше у 1993, а вдруге – у 2007 році. Для чого ж їх по другому разі розсекречувати? А для того, пояснює Ніконов, що документи розсекречують – і одразу ж спалюють. Механізм тут простий – поки документ не розсекречений, спалювати його не можна: він на відповідальному зберіганні. А після розсекречення документ стає для армії непотрібним папірцем. А для чого зберігати папір в секретному архіві? І його відправляють у піч. Складають при цьому відразу два акти – про розсекречення і про знищення.

А що таке документ, на якому можна вибудувати свої знання про історію Вітчизни? Це цифри, факти, а також неупереджені свідчення очевидців. Як зазначав публіцист і суспільний діяч Іван Солоневич, особисті спогади – це не «документ». «Документом» спогади стають лише після того, як їх процитує який-небудь автор [3, с. 60]. У той же час, критичне мислення дослідника, з перехресною перевіркою джерел, неминуче поставить його у скрутне становище.

Рокосовський суперечить Жукову, обидва суперечать Василевському, отже, остаточне судження щодо «істини» стає неможливим при відсутності головного свідка – Сталіна, який не залишив ні мемуарів, ні щоденників, ні записних книжок, а лише невелику кількість листів.

Існує такий «рецепт» виробництва артілерійських стволів: треба взяти круглу діру і облити її сталлю. Цілий ряд історичних концепцій фабрикується саме за таким рецептом: беруть цілковиту діру і обливають її вигадками. Утворюється історія. Ми живемо у світі утовкмачених уявлень. З цим взагалі важко щось вдіяти, а часто і взагалі неможливо.

Історію пишуть переможці, і про себе вони хочуть залишити нащадкам гарні спогади. У перемоги багато батьків, поразка ж завжди сирота – це загальновідомо.

Будь-який учасник війни, що пише спогади про неї, має право на узагальнення і висновки тільки після того, як висвітлить весь хід війни, тому що лише такий всебічний аналіз може привести до правильних висновків. Саме так зазначає у своїх мемуарах маршал І. Конєв, важко з ним не погодитися. І продовжує далі: «Я багато що бачив і знав, але навіть коли б я розповів про всі чотири роки війни, пережиті мною...» [4, с. 609]. Але чомусь же не розповів.

Свої записки І. Конєв розпочинає з літа 1943 року, коли його призначили командуючим Степового фронту. А до цього він що, як богатир на печі лежав, а потім вирішив – потрібно і самому взяти меч та вступити у бійку із супостатом? Виявляється, ні, в Червоній армії майбутній маршал з 1918 року, з початку німецько-радянської війни, і аж до Курської дуги послідовно командує військами 19-ї армії, Західним, Калінінським та Північно-Західним фронтами. Кому ж хочеться писати про свої відступи, невдачі, провали, за які могли і розстріляти, і Конєв про це добре знав. До того ж слід пам'ятати, що автори мемуарів неодмінно думають про суд нащадків і тому, описуючи той чи інший

епізод, неминуче вихваляють себе і, скажемо так, не вихваляють інших.

Труднощі історичного дослідження, особливо коли мова йде про війну на Східному фронті влітку 1941 року, збільшуються вдасятеро. Навіть якщо припустити, що автору якогось конкретного документа можна довіряти (припустимо!), то як бути, якщо він помиляється?

Уявимо собі типового радянського командарма, який пише донесення керівництву після доби важких боїв. Його армія пройшла десятки кілометрів, швидко відступаючи під німецьким вогнем, втрачаючи своїх солдат. Він пригнічений і виснажений, як і його війська. Він не знає, де знаходяться дві третини його дивізій і як проходить лінія фронту. Він не впевнений, що його донесення дійде до штабу, тому що невідомо, чи вцілів взагалі штаб під час бомбування та артобстрілу. Крім того, він відправить донесення із зв'язковим, і, якщо зв'язкового убу'ють, донесення зникне разом з ним. Однак на той випадок, якщо донесення все ж дійде до командування, він хоче, щоб все було викладено зрозуміло й по-діловому. Тому при відсутності реальних відомостей він покладається на чутки та здоровий глузд. Іноді вдається до відвертої брехні, яку сам він бажає називати шостим чуттям або ж стратегічним інстинктом.

Цілком імовірно, він складає донесення в наметі, при слабкому освітленні. Він вже дві доби не спав і декілька днів не бачив нормальної їжі. Останній раз зв'язок з військами відбувся вісім годин назад, а командири цих частин склали свої донесення ще за шість годин до того. Отже, як він може знати, в чиїх руках у цю мить знаходиться місто Н-ськ? Якщо його ще утримує Червона армія, то силами якого корпусу – 21-го чи 46-го? Лютчик, заїхавши на командний пункт, запевняє, що сьогодні зранку на південь від Н-ська він помітив танки 46-го корпусу, начальник штабу впевнений, що танки належать 21-му корпусу, тому що його командир згадав сьогодні Н-ськ у пере-

мовах по радіо. Тепер командарм повинен стати арбітром, і рішення йому треба прийняти негайно. Він високо цінує командира 46-го корпусу й недолюблює свого начальника штабу, і тому вказує в донесенні саме 46-й корпус.

Ось такий документ потрапляє потім в архів. Років через тридцять командарм, який вже став маршалом, пише мемуари. Своїй згасаючій пам'яті довіряти не можна. Він отримує доступ до свого донесення і з радістю цитує його, роблячи вигляд, що тепер його мемуари отримують тверду фактологічну основу. Але в душі він знає, що це не так. Коли виходить його книга, історики відмічають, що мемуари підтверджують донесення, складене в червні 1941 року, отже, питання про те, в чиїх руках знаходився Н-ськ такого-то числа в такий-то момент, нарешті з'ясовано. Зрозуміло, що нічого спільного з дійсністю все це не має [5, с. 377-379]. Про війни мовиться брехня, та правду знає вороння.

Правда є важкою. Легких правд у нас немає. А оскільки події війни напряду зачіпають інтереси правлячої верхівки, у першу чергу російської, то істина ще довго буде заручником офіційної трактовки трагічного радянського минулого.

Якими б незручними не були для вивчення причини, що призвели до найчорнішого дня в історії – 22 червня 1941 року, але існують відповідні виклики часу, і замовчувати цю тему не вдається, а старі пронафталінені комуністичною ідеологією пояснення не задовольняють цікавість, в першу чергу, молодих поколінь.

До того ж, Росія, не знайшовши альтернативи вчорашнім партійним догмам, вирішила повернутися до ідей сталінського гегемонізму на пострадянському просторі, намагаючись відродити проімперський патріотизм з відповідними гаслами. Деякі автори російських шкільних підручників навіть називають Сталіна «успішним менеджером». У зв'язку з цим, робляться спроби довести, що на вождя марно повісили усіх

собак і оголосили головним винуватцем всього того, що називається важкою правдою.

По каналу НТВ продемонстрували 50-хвилинний документальний фільм з дуже конкретною назвою «Хто проспав початок війни 1941 року?» Ні, це не майбутній генералісімус, як можна! Недвозначною відповіддю стало багатолике, що от воно в усьому і винне. Якщо перелічувати, то це – невикорінена російська (ну чия ж ще!) розхлябаність, безлад в армії і серед партійної номенклатури, цього було більш ніж досить, банальна безтолковість, бюрократична плутанина як серед цивільних чиновників, так і військових вищої та середньої ланки.

Непередбачуване минуле продовжує нещадно вражати невідомими раніше фактами про те, що перед початком війни відбувалися дивні речі, виявлені пізніше контррозвідкою. Неузгодженість дій величезної безмірно бюрократизованої військової адміністративної машини, яка часом сама не знала, що коїть, призводила до помилок, а точніше злочинів. Хотілось би думати, що це, все ж таки, результат недбалості, внаслідок параноїдальної сталінської секретності, яка не знала меж.

Отримує командир з великими зірками наказ завантажитися в ешелон зі своєю дивізією, а куди прямує цей ешелон, він знати не знає. Зазначено йому тільки: на станцію № 1234. Де ця станція знаходиться, командир не годиться. Це залізничники знають. Але залізничники, у свою чергу, не знають, що вони везуть в цьому ешелоні і для чого він прямує до станції № 1234. І з стратегічними планами вищого політичного керівництва генералів зовсім не обов'язково ознайомлювати. Без зайвих питань слід виконувати генералам усі розпорядження, а що, куди і чому – не їхнього розуму справа, про це є кому подумати.

Війська вивантажувалися не в тому місці, де потрібно, поїзди зі 100 тисячами мін, автомобілями та іншою технікою ганяли якимись дивними замкнутими маршрутами.

Невідомо куди зник ешелон з танками КВ і Т-34. Все паливо для Західного Особливого воєнного округу знаходилося аж у чорта на рогах – в Майкопі. Так стверджує історик Арсен Мартиросян. Накази наркома С. Тимошенка по маскуванню аеродромів не виконувалися. Є ще багато прикладів подібної недбалості.

Те, що при Сталіні був період зразкової дисципліни і загального порядку, – не більше, ніж міф. Але ж справа в тому, що нівелюється велич Великої Перемоги 1945 року, здобутої при вожді, під час правління якого відбувався безлад. А раз так, то робляться спроби відмежувати Сталіна від усіх негативних явищ, які відбувалися в державі. Як же не погодитися із твердженням, що Сталін не міг за всім простежити? Бронєбійний аргумент.

Але Сталін, слід віддати йому належне, дуже старався. Він вникав в усі дрібниці. Оглядав архітектурні проекти й висловлював щодо них слушні зауваження. Вирішував, потрібно чи не потрібно ставити у такому-то театрі таку-то п'єсу. Художні фільми про себе, Великого, попередньо пеерглянувши, дозволив до показу, а п'єсу «Батум» – заборонив. Бо у фільмах все навіки залишиться незмінним, а як потім актори будуть грати молодого Джугашвілі на сцені – невідомо. Також він вникав у питання мовознавства.

Замінили напрямні лопатки відцентрового нагнітача в авіаційному моторі АМ-35, бо так вирішив Сталін, а з штатного складу запчастин та приладь танка Т-34 вилучили брезент і один домкрат. Сталося все це не випадково. Навколо диктатора формується несамотійне, нерішуче, лякливе, підлесливе оточення, яке ловить кожне слово Хазяїна. Результатом відсутності самотійності стає те, що управління поступово і повністю переходить в ручний режим. Вождю доводиться в усе вникати особисто і вирішувати масу дрібних питань. Це наповнює його життя величезним смислом й почуттям власної значущості та необхідності. І йому

подобається відчувати себе спеціалістом в усьому.

А як називається той, від кого усе залежить? Чи не Батько нації? Дуже непросте завдання випало сьогоднішній російській владі. Замість того, щоб визнати злочини сталінського режиму, Росія намагається не лише обілити його, а й в дечому навіть реставрувати. Дійсно, у грі з Гітлером Сталін переоцінив свою геніальність. З ким не буває, кожен може помилитися. Правда ціна такої помилки непомірна – 27 млн. загиблих, але, по-перше, під час війни жертв ніхто не рахував, а, по-друге, головне – це перемоги за будь-яку ціну.

Але ж Велика Перемога – це та основа, завдяки якій можливо, на думку Кремля, якщо не відродити увесь Радянський Союз, то хоча б зібрати до купи слов'янські його шматки. «Це наша загальна історія, ми в окопах разом були, землянки не ділилися за національною ознакою, якби не Сталін, ми не змогли б подолати нацизм», – аргументи, які не дозволяють розібратися в нашому непростому минулому. Якщо мало – ось ще: «Сталін не зобов'язаний був до війни підняти Генеральний штаб і Наркомат оборони в усіх нюансах дислокації військ». Ось так от. Як Великий, так Великий у всьому, а як відповідати, то не зобов'язаний.

Хто сказав фразу «кадри вирішують все»? Вождь. І це дуже вірно. А мозок могутньої Червоної армії – це що? Генеральний штаб. А кого Сталін призначив на посаду начальника Генерального штабу 1 лютого 1941 року? Генерала Г. Жукова. За власним визнанням останнього, весь лютий був зайнятий ретельним вивченням справ, безпосередньо належних до діяльності Генерального штабу [6, с. 212]. Але він не вивчив цих справ і до червня 1941 року, тому що не був здатним до штабної роботи, вносив в неї непотрібний наказний солдафонський стиль, не володів даром переконання.

Це було невдалим рішенням Сталіна. Не випадково один із видатних радянських

генштабістів, маршал О. Василевський у своїх мемуарах, вказавши дату прибуття Жукова в генштаб, більше не згадує про нього аж до самого початку агресії Німеччини на Радянський Союз. Для радянських мемуарів це є красномовним знаком – нічого доброго пам'ять не відзначила, а згадувати погане партія не дозволяє.

І все ж захисники Сталіна як менеджера, та ще й успішного, головною його виною вважають те, що він не врахував одвічної особливості свого народу, а як наслідок – своїх воєначальників, яка полягала у непозбутньому російському нехлюйстві з повсякчасною надією на те, що якось воно буде.

І допоки російський політикум буде жити збанкрутілими ілюзіями диктаторських великих звершень, а це – відновлення і розширення царської чи радянської імперії, об'єктивно розібратися в причинах грандіозного провалу влітку 1941 року буде дуже складно.

Для планети ми, незалежно від нашої етнічної приналежності, були і залишимося єдиним народом. Це сказав президент Путін у своєму посланні Федеральним Зборам 12 грудня 2012 року. Можливо, він мав на увазі усі етноси, які проживають на сьогоднішній день в Російській Федерації, і це є об'єднавча ідея внутрішньодержавного споживання. Якби ж то так було... Розмірялися.

Згадує Путін одну із своїх зустрічей з ветеранами (тема війни – вона взагалі невмируща). Там були люди різних національностей: і татари, і українці (це, мабуть, найголовніше), і грузини (чому не вірмени?), і росіяни, зрозуміло. Взагалі, чи можливо таке, щоб президент Росії назвав би будь-які народи, а про українців не згадав би. Ні, таке неможливо.

І далі в промові Путіна йде такий вітіюватий хитрий пасаж: один з ветеранів, дослівно: «не русский человек» за національністю, сказав: «Для усього світу ми один народ, ми «русские». Так було і під час війни, так було завжди [7].

Це означає лише одне: об'єктивна історія висвітлення причин і початку німецько-радянської війни може спати спокійно, її не

потурбують, бо вона не вписується в сучасну політичну концепцію нашого північного сусіда.

ДЖЕРЕЛА

1. Уингейт Ф. Королевские династии / Пер. с англ. А. М. Голова. – М. : Росмэн, 1995. – 54 с.
2. Никонов А. П. Бей первым! Главная загадка Второй мировой. – М. : ЭНАС; СПб. : Питер, 2008. – 447 с.
3. Солоневич И. Л. Великая фальшивка Февраля. – М. : Изд-во «Алгоритм», изд-во «БСК», 2007. – 303 с.
4. Конев І. С. Записки командуючого фронтом 1943–1945. – К. : Політвидав України, 1983. – 619 с.
5. Плешаков К. Ошибка Сталина. Первые десять дней войны. – М. : Изд-во Эксмо, 2006. – 414 с.
6. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. – Т.1. – М. : Изд-во Агентства печати Новости, 1974. – 431 с.
7. Российская газета. – 2012. – 12 декабря.

ПРАВЕДНИКИ БАБИНОГО ЯРУ

Дмитро СЛОБОДИНСЬКИЙ,
*аспірант Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Слободинський Дмитро. Праведники Бабиного Яру.

У статті висвітлено політику гітлерівців щодо євреїв у період окупації Києва, продемонстровані способи порятунку євреїв від розстрілів у Бабиному Яру і заслуга українців, що жертвували як своїм, так і життями своїх рідних для порятунку євреїв.

Ключові слова: Бабин Яр, розстріли, українське єврейство, порятунок, українці.

Слободинский Дмитрий. Праведники Бабьего Яра.

В статье освещается политика гитлеровцев по отношению к евреям в период оккупации Киева, показаны способы спасения евреев от расстрела в Бабьем Яре и заслуги украинцев, которые жертвовали как своей, так и жизнью своих родных для спасения евреев.

Ключевые слова: Бабий Яр, расстрелы, украинское еврейство, спасение, украинцы.

Slobodynskyi Dmitry. Righteous Babi Yar.

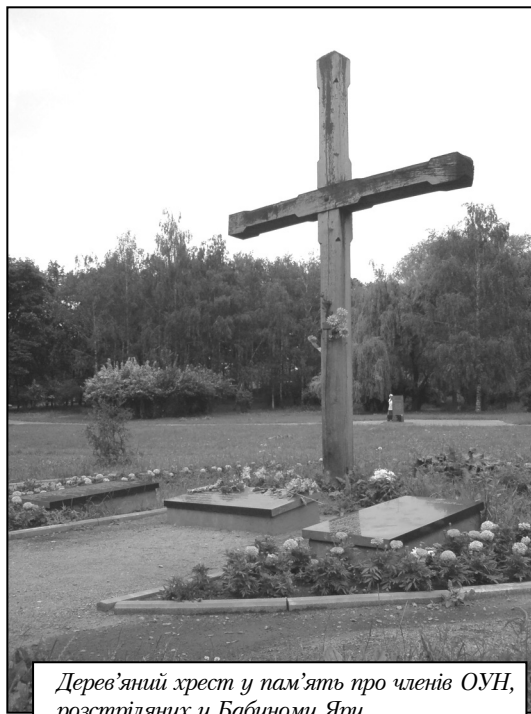
The article outlines the Nazis against the Jews during the occupation of Kyiv, demonstrated how to rescue Jews from executions at Babi Yar and Ukrainian merit that sacrificed both his and the lives of their families to rescue Jews.

Keywords: Babi Yar executions, Ukrainian Jews, salvation, Ukrainian.

Трагедія Бабиного Яру це велика трагедія єврейського народу в період Другої світової війни. Низини яру були обрані гітлерівцями як найзручніше місце для екзекуцій ні в чому неповинних людей, що входило до нацистського плану вирішення «єврейського питання».

Водночас, з 1941 по 1943 рік Бабин Яр стає інтернаціональною могилою, де поховані представники й інших народів. Коли ж ідеться про жертви власне євреїв, то треба зазначити, що певна кількість єврейства була врятована українцями. Деякі епізоди порятунку євреїв українським населенням висвітлюють у своїх працях такі вчені, як Ж. Ковба [16] та Я. Сусленський [20]. На основі спогадів євреїв, які змогли врятуватися від розстрілів у Бабиному Яру, І. Левітас [17], співставляючи факти, робить аналіз ситуації, що склалася у місті в перші дні окупації. А. Круглов [17], спираючись на статистичні дані, наводить кількість страчених у місті Києві протягом існування окупаційної влади. Апелює до питання ментальності та етнічних антагонізмів М. Фаллер [21], який у своїй праці робить акцент на братерстві та почутті взаємодопомоги між українцями та євреями в часи панування гітлерівської влади. В. Нахманович [18, с. 76-97] на основі архівних матеріалів доводить, що українське населення не брало участі в масових розстрілах єврейського населення.

Станом на 1939 рік, у Києві проживало 224 236 євреїв. У період евакуації певна кількість євреїв покинула місто, але більшість залишалася [17, с. 82]. Це було пов'язано з тим, що радянська влада, знаючи про масове знищення гітлерівцями людей єврейської національності, замовчувала цей факт, відтак не попередила київське єврейство про можливі трагічні наслідки. Тому українське єврейство, сприймаючи німців як народ європейський, не бажало вірити в чутки антисемітського характеру.

Дерев'яний хрест у пам'ять про членів ОУН, розстріляних у Бабиному Яру

19 вересня 1941 року німецькі війська вступили на територію Києва. Вслід за ними до столиці ввійшли спецпризначенці – «Зондеркоманда-4А» та «Айнзатцкоманда-5». Метою цих частин із складу «Айнзатцгрупи-С» було винищення всіх євреїв міста. Очевидці згадують, що «в перші два-три дні, як зайшли до Києва, офіцери і солдати ходили по будинках і запитували, де квартири «юде», виламували двері, заходили і забирали цінні речі» [22, арк. 118]. Паралельно з пошуком євреїв були розпочаті розстріли полонених червоноармійців, серед яких певний відсоток складали євреї.

Наступного дня, тобто 20 вересня, місто сколихнулося від вибухів, які вчинили залишені в Києві радянські диверсійні групи. До 24 вересня від масового підризу замінюваних будівель у місті вирувала пожежа. Під час гасіння полум'я німцями було схоплено киянина, який перерізав пожежний рукав. Як виявилось, за національністю цей мешканець міста був євреєм, що послужило

Пам'ятник дітям, знищеним у Бабиному Яру

приводом для масових розстрілів євреїв усього Києва [19, с. 13], бо гітлерівська влада звинуватила всіх євреїв Києва у підпалі будівель міста [2, с. 92]. Це звинувачення «обґрунтовувалося» тим, що вони є поплічниками більшовиків, ворожими до німецької влади.

26 вересня 1941 року у Києві було проведено нараду за участю коменданта міста генерал-майора Ебергарда, штандартенфюрера СС П. Блобеля, обергрупенфюрера СС, генерала поліції Третього рейху Ф. Еккельна та оберфюрера СС д-р О. Раша. Основним питанням, яке розглядалося на нараді, була підготовка до масового знищення євреїв у Бабиному Яру [19, с. 14].

Наступним кроком, спрямованим на вирішення «єврейського питання», було виведення євреїв з міста під приводом їх масового переїзду [17, с. 84]. По місту було розклеєно наказ приблизно такого змісту: «29.IX. всім жидам з'явитись на Лук'янівське кладовище, взяти з собою на 3 дні харчів,

кращі цінні речі. Хто не піде, а залишиться в Києві, буде розстріляний» [22, арк. 120]. Гітлерівці вважали євреями і вихрестів аж до третього покоління [5, арк. 218].

Але ніщо не передвіщало біди, переважна більшість людей, як євреї, так і українці, що перебували у змішаних шлюбах, вірили, що їх дійсно вивезуть із занапащеного міста. Підігрівало ці думки й те, що на Сирці була залізнична станція, до якої окупанти закликали прийти мирне населення.

Увечері цього ж дня євреям дали дозвіл зайти до своїх квартир та зібратися в дорогу. Звісно, що гітлерівці знали про запланований масовий розстріл у Бабиному Яру, та зберігали таємницю. Документи зберігають багато спогадів про цей день. Є й про те, що й серед німців інколи зустрічалися люди з докором сумління. Наведу один з них мовою оригіналу: «29-го сентября она, как все, пошла на кладбище, на полпути какой-то гражданин увидел у нее на руке красивое золотое кольцо с бриллиантом, схватил за палец и начал стаскивать его, стянул, в руке у нее были документы, они рассыпались, поднять их было невозможно, она пошла дальше, встретила по дороге немца-переводчика, подошла к нему и рассказала, что она идет на кладбище потому, что у нее мать еврейка, отец украинец, сама она украинка, замужем за украинцем, ребенок украинец, мать художник. На это все у нее были документы. Он порекомендовал ей и матери вернуться обратно» [22, арк. 120].

Документи свідчать, що: «до кладбища проважали многие украинцы: родственники и знакомые; где-то было место, пройдя которое уже обратно не выпускали... заставляли раздеваться, одежду и вещи откладывали в сторону, а расстреливали над выкопанными рвами. Паспорта забирали, тут же на месте, сортировали вещи. Золото и ценности складывали в балии» [22, арк. 120].

Українське населення, яке проводжало євреїв, розділило їхню долю: «Говорят, что на кладбище многие погибли украинцы,

провожавшие. Так, рассказывают о 25 украинских девушках, у которых забрали паспорта и расстреляли одних из первых» [22, арк. 120].

З 29 по 30 вересня 1941 року «Зондеркоманда-4А» з допоміжними розстрільними групами, як в Бабиному Яру [1, с. 75], так і на вулицях Києва, знищили 33 771 чоловік [17, с. 84].

Але певна кількість євреїв була врятована українцями ще до початку масових розстрілів у Бабиному Яру. Так, двірники, які мали сповіщати гітлерівців про місця проживання євреїв, ділилися своїми пересторогами з переслідуваними. Сусіди, які чули про масові езекуції над євреями у Бердичеві та Вінниці, переховували євреїв у своїх домівках [19, с. 18].

З цього часу територія Бабиного Яру (Кирилівського Яру), яка простягається в бік Куренівки і Кирилівської церкви на 2,5 кілометри, глибиною до 25 метрів [15, с. 20], стала кладовищем для сотень тисяч людей, аж до 1943 року.

Виділяють три основні етапи масових розстрілів у Бабиному Яру. Перший етап тривав з кінця вересня 1941 і до весни 1942 року. Він характерний безжальністю катів до простого, ні в чому неповинного люду. Це підтверджується тогочасними спогадами: «Весь день расстреливали. Ночью немцы спали, а всех, кого не успели расстрелять, загнали в пустующие гаражи. Утром опять расстреливали. Так продолжалось пять дней. Пригоняли людей, а увозили в больших крытых машинах их одежду и вещи. Каждые пять минут приходила новая машина. Трупы сбрасывали в Яр, а вечером динамитом взрывали скаты для того, что бы засыпать мертвых и тех, кто не был добит» [3, с. 3-9].

Другий етап – кінець зими 1942 року і до середини серпня 1943 року. В цей час, попри масові розстріли, деяким все ж таки вдавалося втекти. Вони знаходили прихисток в українського населення. Знову звернемося до спогадів: «Под осень 1943 г. однажды

ночью, возле своего дома я услышала звон цепей и голос двух мужчин, которые просили помочь им, спастись от преследования. Я и моя соседка Петренко Наталия Федотовна дали этим мужчинам покусать, перерезали их и спрятали в сарае, где была вырыта яма. Они у нас жили до прихода Советской Армии в Киев. Как я потом узнала, один из них был Давыдов Владимир» [13, арк. 183].

Заклучний етап був найінтенсивнішим у знищенні киян, оскільки з підходом Червоної армії гітлерівці руками заручників Сирецького концтабору з 18 серпня по 28 вересня 1943 року знищували трупи, а з ними і будь-які докази розстрілів цивільного населення гітлерівцями.

Після першої акції масових розстрілів у Бабиному Яру єврейське населення зрозуміло всю хибність своїх сподівань на краще майбутнє, бо стало зрозуміло, що гітлерівська влада прагне знищити євреїв як етнос. І саме українці, незважаючи на ризик бути розстріляними за будь-яку допомогу євреям, рятували страждених. Попри наявність етнічної ідентифікації в паспорті, українці як «свідки» дуже часто спростовували приналежність людини до семітської етнічної групи [12, арк. 149]. Таких прикладів дуже багато. Ось один із них: «Мать и мою сестру Александру полиция увезла расстреливать... мать была расстреляна, а сестра заявила, что она не еврейка, а украинка, и ее расстреливать не стали. Впоследствии она сидела под стражей, свидетели подтвердили, что она украинка, и ее освободили, но с момента ареста отца она... ушла на нелегальное положение и скрывалась в Винницкой области» [7, арк. 3].

А ті українці, які працювали в німецькій адміністрації засвідчували євреїв як українців, за що, в разі викриття, розстрілювалися [11, арк. 56]. Українці врятували багатьох єврейських дітей, батьків яких під конвоєм вели на страту до Бабиного Яру [14, арк. 8].

Участь у порятунку невільників брали й українські поліцаї [10, арк. 43], які завчасно

Хрест на місці розстрілу православних священників у листопаді 1941 р.

попереджали про можливі обшуки гітлерівцями домівок, де переховувалися євреї, а в тюрмах допомагали євреям у здійсненні втечі [8, арк. 243-244]. Спогад на підтвердження цього: «Кац Бейла и Кац Александра жили со мною по-соседству. В один день, утром, я находясь у себя дома услышала стрельбу на улице. Я выглянула в окно и увидела полицейских, находившихся возле дома Кац Владимира. Наблюдая в окно я увидела как полицейские задержали и ведут Кац Бейлу и ее дочь Кац Александру. Полицейские их вели с огородами. Завели их в дом, а затем начальник Дениковской полиции Гоменюк завел ко мне в дом Кац Александру и говорил с нею... Побывли они у меня немного времени и ушли, и тут же я увидела как их посадили на сани обоих и увезли... Примерно через неделю вернулась в село Горошков Кац Александра и мне рассказала, что ее мать расстреляли... Она также мне сказала, что ее спас Гоменюк Аким» [7, арк. 10].

Ситуація в Києві була критичною: «Цены на рынке значительно возросли, в городе свирепствует террор, производятся массовые аресты и расстрелы. На базарах, улицах и домах проводятся облавы, молодежь и лица средних возрастов, прибывшие в Киев, задерживаются и отправляются в Германию» [5, арк. 220].

В останні місяці окупаційного режиму гітлерівці, паралельно знищуючи докази на місцях злочину, поспіхом вивозили євреїв. Вагони поїздів стояли декілька днів, поки не були заповнені людьми. Українці, знаючи про жахливе становище полонених євреїв, наражалися на смертельну небезпеку, передаючи невільникам воду та харчі, адже їх обстрілювали німецькі конвоїри [9, арк. 68].

Гітлерівський терор був підсилений виданням наказу «Ч. 5», згідно якого: «Всім керівникам будинків м. Києва до 24-х годин зголосити всіх жидів... що мешкають у їх будинках, до найближчих районних Комісаріатів та Команди Української поліції м. Києва... Затаєння цих людей матиме наслідком смертну кару» [23, арк. 7].

Тому євреї Києва, за допомогою українців, оминаючи німецькі застави, почали перебиратися до сіл Київської області, де їхні шанси на порятунок були більшими. Порятунок євреїв у селах був справою спільною. Головну роль у ньому відіграв сільський староста. Перевірки у селах німецькими патрулями були звичним явищем. За виявлення гітлерівцями факту допомоги євреям, селяни наражалися на смертельну небезпеку [6, арк. 13].

Треба зазначити, українці жодної участі у масових розстрілах єврейського населення не брали, адже це завдання було покладено на «айнзайгрупи». І будь-які домисли щодо участі Буковинського куреня у розстрілах євреїв восени 1941 року у Бабиному Яру є безпідставними, оскільки він з'явився у Києві лише у першій половині листопада. З цього випливає, що й українська поліція не грала провідну роль у розстрілах, бо за відсутності буковинців її чисельність була

замала для проведення таких масштабних акцій [18, с. 76-97].

З перших днів окупації Києва і до вересня 1943 року в Бабиному Яру було страчено більш як 150 000 осіб, 80 000 з них були люди єврейської національності. Але ці підрахунки є досить умовними, оскільки до

євреїв досить часто прирівнювали і українців [4, с. 7].

Гітлерівці не змогли винищити всіх євреїв, і в цьому є величезна заслуга українського народу, який жертвував як своїм, так і жителями своїх рідних для порятунку євреїв.

ДЖЕРЕЛА

1. Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowjetunion 1941/42. Die Tdtigkeits- und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD. Edition Hentrich, 1997. – 280 s.
2. Enzyklopdie des Holocaust. Die Verfolgung und Ermordung der europdischen Juden. Mьnchen: Piper Verlag, 1995. – 144 s.
3. Авдеенко А., Олендер П. Бабий Яр // Красная звезда. – 1943. – 20 ноября.
4. Будник Д. Ничто не забыто: еврейские судьбы в Киеве. – Konstanc : Chartung-Gorre, 1993. – 319 с.
5. Галузовий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 11. – Спр. 937. – Т. 3.
6. Галузовий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 4.
7. Галузовий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 2789. – Спр. 8543.
8. Галузовий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 5. – Спр. 63267.
9. Галузовий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 5. – Спр. 2797.
10. Галузовий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 5. – Спр. 39804. – Т. 1.
11. Галузовий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 5. – Спр. 56724.
12. Галузовий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 5. – Спр. 63088. – Т. 2.
13. Галузовий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 7. – Оп. 8. – Спр. 1. – Т. 1.
14. Державний архів Київської області. – Ф. Р-4758. – Оп. 2. – Спр. 45.
15. Коваль М. В. Трагедия Бабьего Яра: история и современность // Новая и новейшая история, – 1998. – № 4.
16. Ковба Ж. Форми ситуативної допомоги і рятування євреїв місцевим населенням Східної Галичини у роки німецької окупації // Запорожские еврейские чтения. Вып. 3. – Запорожье : «Диво», 1999. – 224 с.
17. Круглов А. И. Энциклопедия Холокоста. Еврейская энциклопедия Украины. / Еврейский Совет Украины. Фонд «Память жертв фашизма». – Киев, 2000. – 224 с.
18. Нахманович В. Р. Буковинський курінь і масові розстріли євреїв Києва восени 1941 р. // УІЖ, 2007. – №3. – 241 с.
19. Праведники Бабиного Яру / І. Левітас; пер. з рос. С. Герус. – К. : Етнос, 2008. – 368 с.
20. Сусленський Я. Справжні герої. Про участь громадян України у рятуванні євреїв від фашистського геноциду. – К., 1993. – 148 с.
21. Фаллер М. Д. Пошуки, спогади, роздуми єврея, який пам'ятає своїх дідів, українсько-єврейські взаємини, особливо про людське і людяне в них. – Дрогобич, 1998. – 376 с.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 297.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 121.

НАДБУЖАНСЬКА ДИВІЗІЯ ГЕНЕРАЛА КОСИНСЬКОГО У БОЯХ НА ВОЛИНІ ПІД ЧАС ФРАНКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 1812 РОКУ

Дмитро ХОМІЧ,
*аспірант історичного факультету Східноєвропейського
національного університету імені Лесі Українки*

Хоміч Дмитро. *Надбужанська дивізія генерала Косинського у боях на Волині під час франко-російської війни 1812 року.*

У статті подано короткий огляд та характеристику бойових дій польських воєнізованих загонів на території Волинської губернії у війні 1812 року.

Ключові слова: *війна 1812 року, поляки, Надбужанська дивізія, бій, Павловичі, Устилуг.*

Хомич Дмитрий. *Надбужанская дивизия генерала Косинского в боях на Вольни во время франко-российской войны 1812 года.*

В статье представлен краткий обзор и характеристика боевых действий польских военизированных отрядов на территории Волынской губернии в войне 1812 года.

Ключевые слова: *война 1812 года, поляки, Надбужанская дивизия, бой, Павловичи, Устилуг.*

Homich D. *Nadbuzhanska Division of General Kosynsky of battles in Volyn during the Franco-Russian war of 1812.*

This article provides a brief overview and description of the fighting Polish paramilitary groups in the Volyn province in the war of 1812.

Keywords: *War of 1812, Polish, Nadbuzhanska Division, fight, Pavlovichy, Ustilug.*

Волинь займала особливе місце в польських ідеологічних доктринах та стратегічних концепціях напередодні франко-російської війни 1812 року. Позиціонуючи волинський край як «колиску магнатурії» та «вогнище прихильників незалежності Польщі», польські союзники Наполеона виключно важливу роль відводили масштабній військовій операції в межах південно-західного пограниччя Російської імперії, успішна реалізація якої мала зіграти вирішальну роль у ході війни 1812 року. Важливі оперативні завдання на території Волинської губернії мали виконуватись силами так званої Надбужанської дивізії, тому з'ясування усіх подробиць тогочасних подій мусить зацікавити представників україно-польської громадськості та науковців.

На сьогодні не створено жодної наукової праці, де комплексно розглядалися б військові дії на території Волинської губернії під час франко-російської війни 1812 року. Відповідно, бої польських воєнізованих загонів у межах волинського краю періоду «нашествія армії двонадесяти языков» ще не були об'єктом самостійного історичного дослідження. Найбільш близько до висвітлення тогочасних подій підійшли польські науковці середини ХХ ст. [7, с. 8, 9], із праць новітнього періоду варто виокремити статтю Ярослава Дудзинського [6]. Окремі відомості про «волинські пригоди» Надбужанської дивізії генерала Косинського можна знайти у роботах російських військових істориків Д. П. Ахльостишева [4] та Н. П. Полікарпова [5], цікава інформація подана у наукових розвідках С. П. Яровенка [3] та В. В. Ададунова [1], однак питання створення повноцінної історичної роботи з окресленої проблематики на сьогодні залишається відкритим.

З огляду на історичну важливість (навіть у ході недавніх святкувань 200-літнього ювілею перемоги Російської імперії над «Великою армією» Бонапарта згадки про участь Волині у тогочасних подіях були дуже нечисленними) та недостатню комплексну досліджуваність заявленої пробле-

матики, метою цієї статті є короткий огляд та характеристика дій польської Надбужанської дивізії на території Волинської губернії під час франко-російської війни 1812 року.

Головним завданням військових підрозділів генерала Антонія Амількара Косинського (який в офіційних документах тої доби називав себе не інакше як «com-dten-chefsurlBug» [10, с. 92], тобто «головний командир на р. Буг») було спостереження за діями російських застав на кордоні Варшавського герцогства і Волинської губернії. Втім, користуючись відсутністю значних сил супротивника в окресленому регіоні наприкінці липня – на початку серпня 1812 р. (на той момент більшість частин 3-ї Обсерваційної армії генерала Тормасова були задіяні в боях на південно-білоруських землях), поляки достатньо часто здійснювали рейди по волинських землях. Так, згідно з інформацією з російських джерел, 25 липня (5 серпня) 1812 р. військовий старшина Чикілієв, керуючи загonom Арзамаського драгунського полку «при дер. Чернявке разбил с малою командою большую партию неприятеля, сделавшаго в тот день удар на наш против сего места кордон, и прогнал его с потерей с его стороны» [5, с. 223]. Двадцять сьомого липня (сьомого серпня) все той же старшина Чикілієв, маючи під своїм керівництвом сотню Донського козачого полку і невелику команду резервного батальйону 10-го драгунського полку, відбив напад польського загону із 600 піхотинців, 2 кавалерійських ескадронів і 3 гармат, що намагався захопити с. Коритницю (в ході короткого, але дуже запеклого бою особливо відзначився юнкер Бертенцов, який «действовал храбро с своею командою и упорным сопротивлением способствовал к совершенному прогнанию неприятеля» [5, с. 236]).

Околиці Коритниці ще раз стали місцем відкритих бойових дій – саме навпроти цього волинського села 3(15) серпня з території Варшавського герцогства була здійснена спроба навести переправу через р. Західний Буг. Намагаючись завадити намірам поляків, на проблемну ділянку кордону

прибув військовий старшина Чикілієв із 50 козаками, 50 єгерями та ескадроном Арзамаського драгунського полку під командуванням майора Колтовського. Відсутність артилерії і перевага супротивника у живій силі (на польській території зібралось понад 200 вояків) змусила вояків Чикілієва відійти до с. Чернявка і лише спостерігати за діями поляків. Із настанням ночі до Чернявки прибуло російське підкріплення із 50 піхотинців поручика Арзамаського драгунського полку Бородича-Бойко, 75 єгерів під командуванням прапорщика Ліневича, 48 драгунів поручика Хлусовича і 35 козаків урядника Корнеєва [5, с. 294] – усвідомлюючи безперспективність подальшого перебування на території Волинської губернії та потенційну загрозу оточення переважаючими силами супротивника, поляки опісля тривалої рушничної перестрілки покинули «коритненський плацдарм». Однак вже на світанку наступного дня, 4 (16) серпня, дві колони польських військ по 500 солдатів кожна під прикриттям потужного артилерійського вогню знову форсували р. Західний Буг у районі м. Устилуг, маючи на меті удар по російському загонові майора Аршукова, місцем дислокації якого були околиці с. Видранка. Невідомо, якими були б результати бою для росіян, які чисельно поступалися супротивнику, якби не вчасний підхід із Устилуга ста піхотинців, 25 козаків і півескадрону драгун Арзамаського полку – простоявши «в виду друг друга до самої ночі», російські вояки вкотре змусили своїх польських опонентів ні з чим відступити на територію Варшавського герцогства [5, с. 294].

Парадоксально, однак безуспішність численних спроб зламати російську оборону не віднадила поляків від ідей захоплення плацдарму на території Волині – близько полудня 5 (17) серпня, навпроти польського містечка Гродло через Західний Буг на територію Волинської губернії переправився великий польський загін під командуванням підполковника Козобродського, який поблизу с. Видранка вступив у бій із

солдатами Арзамаського драгунського полку. Більше того, користуючись чисельною перевагою (польська колона нараховувала близько 900 солдат), «варшавския шайки» [4, с. 109] змогли підійти до околиць Устилуга і відкрити «брандскутель», тобто прицільний артилерійський вогонь по містечку. Стабілізувати ситуацію росіянам вдалося лише із підходом на місце бою загону майора Аршукова, який не лише підтримав рушничний вогонь «засажених в скрутом месте» драгун та єгерів Колтовського, але й зайняв висоту поблизу с. Вульки, що остаточно зупинило атаквальні дії поляків.

Цілком ймовірно, що військові успіхи російських вояків у протистоянні із поляками могли тривати й надалі, однак зміна загальностратегічної ситуації в межах «південно-західного театру війни 1812 року» (після поразок від австро-саксонських військ поблизу села Піддубно (30 липня (11 серпня)) та під містечком Городечна (31 липня (12 серпня)) 3-я Обсерваційна армія відійшла на Волинь і відступала аж до р. Стир) дозволила підрозділам Косинського у ніч із 15(27) на 16(28) серпня безперешкодно переправитись через р. Західний Буг і, переслідуючи двохтисячний російський загін під керівництвом полковника Мосолова, зайняти Устилуг [4, с. 241]. Більше того, незважаючи на знищення відступаючими російськими військами всіх мостів на шляху від Устилуга до Луцька, поляки продовжували активний наступ, і вже 18(30) серпня ввійшли до м. Володимира-Волинського [1, с. 449].

Перебуваючи у Володимирі, Антоній Косинський дещо реорганізував структурні підрозділи своїх військ (які відтепер стали називатись Надбужанською дивізією): кавалерія, що відтепер складалася з двох полків під орудою Францішка Погоновського (в основному – польські рекрути і новобранці) і Юзефа Сокольніцького (переважно солдати Національної гвардії), підпорядковувалась бригадному генералу Валентину Квасневському; дивізійна піхота під командуванням полковника Зимірьсько-

го була сформована із запасних рот 8-го і 13-го лінійних піхотних полків армії Варшавського герцогства, також був окремий батальйон ветеранів польської Національної гвардії та батальйон піших стрільців; польською артилерією (8 гармат) командував підполковник Антоній Плачинський. Після реорганізації та поповнення добровольцями дивізії Косинського нараховувала понад 6 000 чоловік і до 1800 коней [6, с. 207]. Трохи пізніше, 7(19) вересня, польські війська на Волині поповнилися двома батальйонами Народової Гвардії Плоцького воєводства під командуванням підполковника П. Замбжинського, до розташування Надбужанської дивізії також прибуло 300 добровольців із числа волинян та загін капітана Богуславського із Варшави [2, с. 112]. На початку вересня 1812 року основні сили генерала Косинського були зосереджені в районі с. Павловичі, польські авангардні підрозділи також займали села Садів і Свинюхи.

Прибуття на Волинь Дунайської армії адмірала П. В. Чичагова в перших числах вересня 1812 року знаменувало нову сторінку тогочасного франко-російського протистояння – з цього моменту війська наполеонівських союзників в межах південно-західного театру війни 1812 року лише відступали, віддавши тактичну перевагу у руки росіян. В ході австро-саксонської ретиради дивізії Амількара Косинського прикривала праве крило корпусу Ж. Реньє. Станом на 10 (22) вересня центр польського угруповання – 1-й і 2-й батальйони 13-го піхотного полку і батальйон люблінських стрільців, підсилені чотирма гарматами під загальним командуванням полковника Зимірського, розташовувався на території між селами Павловичі і Війниця [6, с. 208]. Кавалерійський полк майора Сокольніцького, третій батальйон 13-го піхотного полку разом з ополченнями і ще чотирма гарматами під загальним командуванням майора Обертинського складали ліве крило польських сил і перебували у самій Війниці. Правий фланг Надбужанської дивізії утворювали два батальйони Національної гвар-

дії під командою підполковника Замбжинського. Вони розташовувалися біля містечка Локачі і с. Крученище. Місцеву греблю (поблизу с. Марковичі) обороняв невеликий загін бійців Національної гвардії за підтримки полку кіннотників майора Погоновського, в той час як один кавалерійський ескадрон під орудою капітана Богуславського патрулював дорогу на відрізок від Локачів до м. Володимира [6, с. 208].

Опівдні 11(23) вересня до с. Марковичі підійшли передові російські підрозділи загону генерал-майора Йосипа Корнійовича Орурка (8-й і 39-й єгерські, Саратовський піхотний, Білоруський гусарський, донські козацькі Грекова 4-го і Пантелеєва 2-го полки та 15-та кінно-артилерійська рота; всього 6 батальйонів, 8 ескадронів, 2 козацькі полки, 12 гармат [3, с. 152]), що викликало справжню паніку в рядах польських солдатів, котрі обороняли місцеву переправу через р. Західний Буг – після недовготривалої і абсолютно безладної стрілянини солдати Національної гвардії поспіхом покинули свої позиції під прикриттям вершників Погоновського. Отримавши тактичну перевагу, Й. К. Орурк проявив себе як талановитий командир – допоки основні сили його загону продовжували свій рух до с. Павловичі, паралельно до с. Крученище було відправлено 39-й єгерський полк, а до містечка Локачі вирушили Уральський козацький та Кінбурнський драгунський полки під загальним командуванням генерал-лейтенанта Воїнова [3, с. 153]. В результаті вдалого маневрування та банального безладу (помноженого на тотальну відсутність військової дисципліни) польських підрозділів, практично без боротьби росіяни отримали чудовий шанс оточити основні сили дивізії генерала Косинського. Поява ж невеликого козацького роз'їзду поблизу с. Крученище викликала у вояків 1-го батальйону Національної гвардії настільки гостре почуття страху, що польські солдати почали стріляти наосліп, не завдаючи жодної шкоди наступаючому супротивнику, при цьому навіть поранивши кілька десятків своїх же това-

ришів по зброї! Розпочалась панічна втеча, яка швидко дезорганізувала і 2-й батальйон 13-го піхотного полку, солдати якого «без якої-небудь боротьби відверто збігали зі своїх позицій через поля» [6, с. 208].

У переслідуванні деморалізованого супротивника особливо відзначились російські єгері і драгуни Ліфляндського полку під командуванням свого шефа полковника Василя Йосиповича Парадовського, вдалі дії якого дозволили полонити кілька десятків польських бійців [4, с. 285]. Власне, втрати поляків могли бути значно серйознішими, однак ситуацію врятував полковник Зимірський, який попри загальний хаос все ж зумів частково впорядкувати відступаючих солдат і стрімкою контратакою в околицях с. Павловичі зупинив подальше просування росіян.

Надвечір 11(23) вересня розпочався двосторонній обмін артилерійським вогнем, а близько 17.00 (користуючись незрозумілою апатією росіян) А. Косинський почав відводити свою дивізію до Киселина в напрямку на м. Устилуг (ретираду поляків прикривав 13-й піхотний полк). Російські підрозділи Воїнова на ніч зупинились у Павловичах, в Марковичах розмістився новоприбулий корпус Ессена, а в Локачі прибули війська графа Ланжерона [3, с. 153]. Точна кількість польських втрат у боях під Павловичами невідома, збереглися лише дані про те, що в полон до росіян потрапило 2 офіцери і 150 солдатів [6, с. 208].

Поразка у боях під Павловичами завдала серйозного деморалізуючого удару як по амбіціях самого генерала Косинського, так і по бойовому духу солдат Надбужанської дивізії. Отримавши 13(25) вересня достатньо формальний наказ Ж. Реньє «обороняти кордони в районі верхнього Бугу» [11, с. 172], польські підрозділи, уникаючи нових сутичок із супротивником, 15(27) вересня підійшли до с. Бережці, де і переправились на територію Варшавського герцогства.

Нових дій з боку Надбужанської дивізії на території Волинської губернії довелося чекати достатньо довго – у відповідь на

численні рейди невеликих російських підрозділів по території Варшавського герцогства (зокрема – в районі містечка Дубенка), солдати генерала Косинського 24 жовтня (6 листопада) 1812 р. підійшли до м. Стрижова і переправилися через р. Західний Буг [6, с. 209]. З метою розвідки військ супротивника в районі Устилуга і Володимира, до вищезгаданих населених пунктів було відправлено полковника Зимірського на чолі двох батальйонів 13-го піхотного полку і 400 кавалеристів, які мали на озброєнні чотири гармати [6, с. 209]. До Устилуга польський авангард дістався на світанку 25 жовтня (7 листопада), в той час як сам генерал Косинський з чотирма ескадронами і двома гарматами кінної артилерії підійшов до міста трохи пізніше.

Оцінивши ситуацію, Зимірський вирішив обійти Устилуг із західного боку, водночас наказавши двом батальйонам стрільців зайняти позиції над правим берегом р. Студенки – в результаті таких переміщень, російський гарнізон у містечку (що складався з трьох батальйонів піхоти, 300 козаків і чотирьох гармат [8, с. 301]) було фактично оточено. 25 жовтня (7 листопада) польські стрільці форсували р. Студенку і стрімкою атакою розсіяли козацькі сторожові пікети, а сам Зимірський з основними силами свого загону навіть захопив кілька будинків у самому містечку. Вчасно підіспів на поле бою і генерал Косинський, артилеристи якого відкрили прицільний вогонь по російських позиціях (збереглися відомості про використання поляками 220 артснарядів [6, с. 209]). Російські солдати явно не були готові до такого розвитку подій і, за свідченнями очевидців, «у переполосі, кидаючи зброю, спорядження і підводи з продовольством, тікали у напрямі на Володимир» [6, с. 209]. Вояки Зимірського переслідували відступаючих аж до с. П'ятидні, де до польського командира надійшов наказ генерала Косинського припинити подальше просування і повернутись до розташування основних польських сил. Цей наказ мав цілком раціональну основу – до Устилуга було

стягнуто російські частини з Луцька (три стрілецькі і два мушкетерські батальйони), а всього до Західного Бугу було скеровано шість полків піхоти, три полки кавалерії та двадцять гармат під загальним командуванням генерала П. К. Мусіна-Пушкіна [1, с. 470]. Розуміючи безперспективність подальших боїв і потенційну небезпеку оточення власних сил переважаючим супротивником, генерал Косинський тепер вже остаточно відступив на територію Варшавського герцогства.

Короткочасне перебування Надбужанської дивізії на території Волинської губернії під час франко-російської війни 1812 року обмежилось кількома бойовими сутичками, що далеко не у повній мірі відповідало амбітним планам поляків напередодні нападу Наполеона на Російську імперію. Окрилені патріотичними мріями, і в той же

час погано озброєні та погано навчені, солдати генерала Косинського не знайшли належної підтримки і розуміння ні з боку волинського населення, ні від своїх австро-саксонських союзників. Показово, що й ідея відродження Речі Посполитої, і потужна польська «диверсія в напрямку Києва», що могла мати «вирішальне значення на хід всієї кампанії» [1, с. 304] у війні 1812 року так і залишились нереалізованими. Водночас, враховуючи усю важливість збереження історичної пам'яті українського та польського народів, актуальною залишається проблема створення повномасштабної наукової праці на основі широкого кола архівних матеріалів, що була б присвячена комплексному розгляду бойових дій на Волині за участі польських воєнізованих підрозділів наполеонівського періоду світової та вітчизняної історії.

ДЖЕРЕЛА

1. Ададуров В. В. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX ст. / В. В. Ададуров. – Львів : Видавництво Українського Католицького університету, 2007. – 560 с.
2. Цитаделя: Львівський мілітарний альманах / Під ред. О. Фешовця, О. Дедика та ін. – Львів : Астролябія, 2012. – Ч. 1 (7). – 124 с.
3. Яровенко С. П. Сім боїв війни 1812 року на Волині / С. П. Яровенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11–12 травня 2012 р. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – Вип. 41. – С. 151-155.
4. Ахлестышев Д. П. Двенадцатый год. Исторические документы собственной канцелярии главнокомандующего 3-й Западной армией ген. от кавалерии А. П. Тормасова / Д. П. Ахлестышев. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. – 722 с.
5. Поликарпов Н. П. Боевой календарь-ежедневник Отечественной войны 1812 года / Н. П. Поликарпов. [Под ред. В. П. Никольского]. – М. : Печатня А. Н. Снегиревой, 1913. – Ч. 1. – 663 с.
6. Dudzinski J. Działaniadywizji gen. A. Kosińskiego nad Bugiem w wojnie 1812 r. / J. Dudzinski // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11–12 травня 2012 р. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – Вип. 41. – С. 207-211.
7. Kukiel M. Dziejowojaka polskie gowdobie napoleońskiej 1795-1815 / M. Kukiel. – Warszawa : Panstwowy dawnictwonaukowe, 1920. – Т. 2. – 255 s.
8. Kukiel M. Wojnaroku 1812. / Kukiel M. – Krakow : Wydawnictwo woksiezy Jezuitow, 1937. – 447 s.
9. Rembowski A. Konfederacja Generalnai pospolite ruszenie w roky 1812 / A. Rembowski. – Poznan : Wydawnictwo ksiezy Jezuitow, 1934. – 128 s.
10. Zagorowski O. Amilkar Kosinski 1760 – 1823 / O. Zagorowski. – Warszawa : Biblioteka imienia Ossolinskich, 1930. – 179 s.
11. Pawlowski B. Polskiwywiadprzed wojna 1812 roku / B. Pawlowski. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1962. – 233 s.

ДЕРЖАВНИЙ ФЛОТ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК У ВІДНОСИНАХ З АНТАНТОЮ

Мирослав МАМЧАК,
капітан 1 рангу у відставці, м. Севастополь

Мамчак Мирослав. *Державний флот Української Держави як політичний чинник у відносинах з Антантою.*

У статті висвітлюються маловідомі історичні аспекти, пов'язані з передачею Державного військового флоту урядом Української Держави командуванню морських сил Антанти в Середземноморському регіоні.

Ключові слова: *флот Української Держави, акт-меморандум, Антанта, українське посольство у Стамбулі.*

Мамчак Мирослав. *Державный флот Украинской Державы как политический фактор в отношениях с Антантой.*

В статье освещены малоизвестные исторические аспекты, связанные с передачей государственного военного флота правительством Украинской Державы командованию морских сил Антанты в Средиземном регионе.

Ключевые слова: *флот Украинской Державы, акт-меморандум, Антанта, украинское посольство в Стамбуле.*

Mamchak Myroslav. *State Fleet Ukrainian State as a political factor in relations with the Entente.*

The article highlights the little-known historical aspects associated with the transfer of the State Government navy Ukrainian State Command Allied naval forces in the Mediterranean.

Keywords: *navy Ukrainian State Act, the memorandum Entente, Ukrainian embassy in Istanbul.*

11 листопада 1918 року німецьке командування оголосило наказ про завершення свого перебування в Україні і проінформувало українську сторону про повернення інтернованого ними Чорноморського флоту Українській Державі [1, с. 162]. Німці, програвши війну, спішили на Батьківщину, і вже якихось додаткових умов українцям стосовно флоту не виставляли та власної вигоди тут вже мати не могли. 12 листопада 1918 року контр-адмірал В'ячеслав Ключковський обійняв командування над Українським державним флотом, який складали: дредноут «Воля», дві бригади лінкорів (7 колишніх броненосців), дві бригади крейсерів, мінну бригаду і бригаду підводних човнів, дві бригади тральщиків, Дунайська, Дніпровська, Пінська, Азовська і Транспортна флотилії та більше сотні допоміжних суден і транспортів у всіх портах України і Криму, на Дунаї і Дніпрі [2, с. 155]. Кораблі і судна були здебільшого у бойовій готовності, в основному укомплектовані лояльно налаштованим до Української Держави особовим складом. Український державний флот представляв собою реальну і найпотужнішу силу серед флотів Чорного моря! Та втрачений він був країною і народом у власних портах без бою. В наступних подіях агресії російських як більшовиків, так і білогвардійських добровольців разом з десантом Антанти проти України, його потужні лінкори, крейсери і броненосці не виступили на захист незалежності своєї Батьківщини. Які причини призвели до того, що дворічна боротьба за флот, що увінчалася перемогою, таки завершилася втратою головних сил флоту і контролю України над своїм власним чорноморським узбережжям?

У сучасній українській і російській літературі на флотську тематику є багато опо-

відань на цю тему. Суть їх зводиться до одного: інтервенція військово-морських сил Антанти, захоплення ними разом з Білою російською гвардією українських портів і кораблів привело до втрати місць базування національного флоту і доступу України до власних портів, унеможливило їй отримання міжнародної допомоги – все це сприяло подальшому захопленню обезкровленої України більшовиками. Це найбільш розповсюджені причини, причём однаково як більшовиками, так і, з невеликими видозмінами, білогвардійцями. Цікавий збіг поглядів вчорашніх кровних ворогів, який і на сьогодні є офіційним в історії і російського Чорноморського флоту, і флоту України. Та чи дійсно ця позиція відповідає історичним фактам?

Опинившись в міжнародній ізоляції і не маючи підтримки серед населення України, розуміючи, що з відходом австро-німецьких військ Україна залишиться віч-на-віч з непокірним народом і більшовиками, Гетьман України Павло Скоропадський 14 листопада 1918 року грамотою проголосив федерацію України з небільшовицькою Росією [1, с. 163-164]. Цим актом відмови від незалежності він остаточно викликав проти себе і своєї внутрішньої політики широке народне повстання, тому для досягнення своїх цілей після відходу німців Гетьман став розраховувати на підтримку Антанти, особливо Франції, та білогвардійців, яким багато допоміг в їх озброєнні. Згодом, в еміграції, виправдовуючи свої дії, в інтерв'ю швейцарській газеті «Газет де Лозанн» Гетьман сказав [1, с. 164], що він старався створити українські збройні сили, і що це було головною причиною його візиту до Німеччини у вересні 1918 року, намагався поєднати визнання державами Європи не-

залежності України з отриманням нею технічної допомоги, але держави Антанти виставили йому тверду умову: Україна має бути у федерації з небільшовицькою Росією. У цьому випадку Антанта вустами свого консула Енно обіцяла Гетьману військову підтримку та що «армії Антанти прибудуть... не як вороги чи гнобителі, але як друзі народу, що боровся на нашому боці впродовж двох років» [1, с. 165]. Між іншим, як згодом виявилось, Енно не мав жодних директив французького уряду на перемовини з Гетьманом України і діяв як знаряддя в руках білогвардійців, ставлячи уряди держав Антанти перед dokonаними фактами [4, с. 70].

Військово-політична ситуація в Європі змінювалася швидко і не на користь України, окремі представники дипломатичного корпусу якої, до того ж, докладали зусиль у більшості лише до знищення її державності. Як приклад можна навести дії українського посольства у Туреччині, яке зіграло фатальну роль у знищенні Українського державного флоту. У жовтні 1918 року Гетьман Павло Скоропадський призначив повноважним послом Києва у Стамбулі колишнього губернського комісара Тимчасового уряду Росії в Київській губернії, великого київського землевласника і російського по-

міщика Михайла Суковкіна з цілком конкретним настановами. Цього посла його сучасники згадують як відвертого українофоба, який, будучи послом українського уряду, на подив іноземних дипломатів визнавав себе представником не уряду незалежної України, а частини Росії, показово ігнорував українську мову [3, с. 3].

30 жовтня 1918 року на борту англійського лінійного крейсера «Агамемнон» у порту Мудре на острові Лемнос в Середземному морі між Великою Британією і Туреччиною було підписано Мудроське перемир'я, за яким Туреччина виходила з I Світової війни. Підписаний договір передбачав відкриття Чорноморських проток для флотів Антанти з наданням союзникам права окупувати фортеці в Босфорі і Дарданеллах. Умови Мудроського перемир'я передбачали використання турецької території і протоки Босфор як плацдарму для боротьби з більшовицькою Росією.

Якби українська дипломатія на той час боролася за національні інтереси і домагалася гарантій незалежності Української Держави, то наявність потужного і боєготового національного флоту в портах України була б найкращим аргументом в переговорах з командуванням сил Антанти – вона не

Антанта в Одесі

змогла б захопити українські порти без бою і, відповідно, не могла б піти шляхом конфронтації та вимушена була б визнати Українську Державу союзником у боротьбі з більшовиками. Однак у Стамбулі українські дипломати пішли шляхом національної зради, просто віддали флот іноземцям «в оренду» в обмін на обіцянку, що «друзі народу» допоможуть їм перетворити незалежну Українську Державу на територію «демократичної Росії». При підході самої української сторони, коли незалежність її країни виступала їм завадою, Головному представнику Військово-морських сил Антанти на Сході французькому віце-адміралу Амету не стало проблемою 26 листопада підписати з українським послом Михайлом Суковкіним у Стамбулі спеціальну угоду – Акт-меморандум. Цією угодою спершу командування сил Антанти визнало Чорноморський флот за Українською Державою, а Українська Держава в особі посла М. Суковкіна взамін «в ім'я українського уряду» ... передавала Український державний флот, порти і суднобудівні заводи України у повне підпорядкування Антанті у її боротьбі з більшовиками за... «демократичну Росію» [5, с. 5]. По цьому Акту-меморандумі Україна відмовлялася від прав на свій флот і виступала вже не як незалежна держава – союзниця Антанти, а як частина « нової Росії ». Врешті, якщо Україна в особі гетьманського уряду сама відмовлялася від власної незалежності, то й Антанта у боротьбі з більшовизмом робила ставку на Білий рух Росії і незалежність України не визнавала, сприймаючи його ворожим до « демократичного » білого руху, а Україну – виключно частиною Російської держави.

Флот Української Держави став розмінною монетою у міжнародних політичних маніпуляціях з Україною. Звичайно, без волі Гетьмана Павла Скоропадського і згоди адмірала Андрія Покровського, що став у той час Морським міністром, подібний Акт-меморандум підписаним бути не міг – цей дипломатичний крок остаточно висвітлив

їх державотворчі устремління. Отже, як би цього нам сьогодні не хотілося, але мусимо визнати, що у Стамбулі 26 листопада 1918 року була перекреслена важка і жертвна боротьба тисяч українців за відродження національного флоту. Там, у Стамбулі, Українська Держава юридично і без бою втратила свій флот, у боротьбі за який полягли кращі моряки України. Командувач флотом Антанти, у свою чергу, незабаром взятий в «оренду» Державний флот України офіційно передав у підпорядкування ставленику Антанти у боротьбі з російськими більшовиками генералові Денікіну. Чорноморський флот знову став російським, лише не червоним, а білим. Після виконаної роботи з ліквідації флоту України посол М. Суковкін довів до уряду Туреччини і акредитованим у Стамбулі дипломатичним представництвом, що ...Україна більше не вважає себе самостійною державою, а є частиною Росії. На дипломатичних прийомах він першим голосно заспівав «Боже, царя храни», а на посольській яхті підняв Андріївський прапор [3, с. 37]. Ось така українська дипломатія!

Не патріотичнішим за українське посольство у Стамбулі виявився і штаб Українського флоту в Одесі. Прикладом, у якому напрямку скеровувалися його зусилля, може слугувати діяльність начальника штабу Району охорони Чорного моря контр-адмірала Ворожейкіна, який з Одеси не лише направляв контрабанду на Дон і Кубань, а й регулярно сповіщав в Єкатеринодар генерала Денікіна та адмірала Врангеля про стан справ на флоті України та посилав їм рекомендації по організації захоплення Севастополя і всього українського узбережжя [6].

Туреччина 15 листопада 1918 року перед Антантою капітулювала, і вже незабаром в Чорне море увійшла об'єднана ескадра Антанти: 10 лінкорів, 9 крейсерів, 12 міноносців, 1 протичовновий корабель із загоном десантних і допоміжних суден. Міждержавний Акт-меморандум засвідчував, що Український державний флот Української Держави

ви в портах Чорного моря вже не існує, не є українським, а є власністю Антанти, тому шлях на Одесу і Севастополь був відкритим.

Німецькому командуванню було все рівно яка буде подальша доля флоту на Чорнім морі. Володіючи інформацією про події у Стамбулі і не бажаючи остаточного захоплення ворожою Німеччиною Антантою флоту в українських портах, німецький військовий аташе віце-адмірал А. Гопман зажадав від командувача Державним флотом України контр-адмірала В. Ключовського підняти над кораблями переданого Україні флоту Військово-морські прапори Української Держави. Однак командувач морських сил Української Держави контр-адмірал Вячеслав Ключовський у руслі нової політики Гетьмана наказав підняти Андріївські прапори. Окремі спогади сучасників тих подій про незадоволення Гетьманом підняттям начебто проти його волі Андріївських прапорів на кораблях флоту не в'яжуться з його «федеративною грамотою» та діями українського посольства в Стамбулі, то ж Ключовський просто виконав наказ адмірала Покровського. Після «передачі флоту» в Одесі Антанті, український командувач відбув до Севастополя, де й сам перейшов до флоту Добармії генерала Денікіна, отримавши посаду головного командира Севастопольського порту [7, с. 177]. А вже незабаром із Севастополя емігрував до рідної йому Польщі, отримавши там посаду заступника командувача польського флоту.

17 грудня 1918 року бойові французькі кораблі з 156-ю десантною французькою дивізією на борту увійшли до Одеси, за ними англійські і грецькі, які підняли на українських кораблях свої прапори. В українських портах національний флот перестав існувати остаточно.

Вже після «кредитування» Антанти українським флотом, Гетьман, треба думати, для успішного господарювання Антанти в Україні, підписав 13 грудня 1918 року останній закон доби Гетьманщини про ви-

ділення Радою міністрів 23945 тисяч карбованців з бюджету України на відновлення бойової і технічної готовності флоту, який... вже перестав бути українським [12]. Час показав, що цим рішенням було підтверджено, що гетьманський уряд протягом 1918 року будував не національний флот України, а в українських портах коштом українців відновлювався флот «демократичної Росії».

Сьогодні важко уявити, що після двох років напруженої боротьби відчували українські моряки, зражені своїми командирами. Вже здавалося всім, що питання флоту вирішене остаточно, відкривалися широкі перспективи його відродження – і раптом не поразка у бою, а зрада тих, кому вірили і за ким йшли в ім'я рідної і вільної України.

Вже після повалення Гетьмана Павла Скоропадського 14 грудня 1918 року військами Симона Петлюри, знаходячись в еміграції, колишній товариш і Морський міністр Микола Максимов відверто відкрив правду, для чого і як вони з Гетьманом будували Український флот: «Ніколи б цього (повалення Гетьмана Скоропадського – *авт.*) не було, коли б Скоропадський не поспішився. Занадто скоро він розкрив свої карти. Він повинен був би ще трохи «поводить українцев за нос». Ми всі приїхали на Україну тому, що це був єдиний закуток Росії, де ще заховався якийсь порядок. Звідсіля, з Києва, й повинно було початися відновлення єдиної Росії. Повторюю: коли б Скоропадський не поспішився, справи виглядали б зовсім інакше» [8, с. 24]. Отже, ключових міністрів Скоропадський підбирав з відвертих русофілів, таких, що нічого спільного з Україною не мали, якої не знали і не любили, у яких про долю України і українців не йшлося зовсім, а заходи Гетьмана і Морського міністра по будівництву флоту мали кінцевою метою відновлення імперського російського флоту в портах України коштом українського народу [13, с. 187-188].

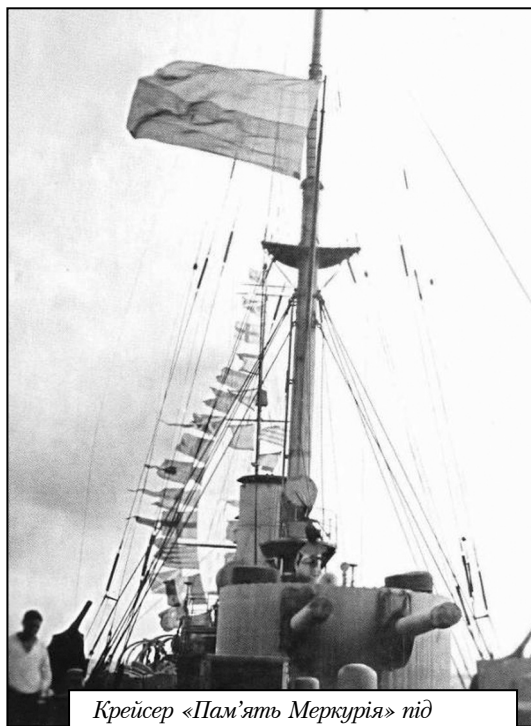
Які були будівничі, таким виявився і результат! Нинішні будівничі незалежної

України мали б добре пам'ятати цей історичний урок: ключі до чорноморського узбережжя України знаходяться у руках командувача Українським флотом!

Останній морський міністр Української Держави, колишній бойовий адмірал 1-ї Світової війни Андрій Покровський, замість організації рішучої боротьби за український флот і оборони Одеси, Миколаєва і Херсона та проявлення твердої волі перед Гетьманом і інтервентами, спершу спокійно спостерігав, як іноземний флот входить до Одеської гавані, а далі щось намагався випросити у помічника французького консула Енно та генерала Боріуса. Однак інакше діяти після дипломатичного акту в Стамбулі він вже й не міг, спротив Антанті означав би для нього перехід в опозицію до Гетьмана, на сторону С. Петлюри, чого дозволити собі адмірал не міг, не таким було його «кредо».

Чи була у нього можливість організувати оборону Одеси з моря? Була. В Одесі існувала Мінна бригада, була велика кількість морських мін, якими можна було надійно закрити вхід як до Одеси, до Дніпро-Бугського лиману, так і до Севастополя. У такому випадку англійський адмірал де-Робек вже не зміг би погрожувати Україні головним калібром лінкора «Мальборо», а вимушений був би сісти за стіл переговорів з українським адміралом. Але для цього потрібна була політична мудрість, мужність і воля флотоводця, безмежна любов і відданість рідному народу, чого в адмірала у критичний час не виявилось. Це ще один урок для українських флотоводців.

Кінець воєнної кар'єри адмірала Покровського повторив кінець його міністерства: арештований Директорією за державну зраду і здачу флоту, він, під тиском Антанти, в квітні перед Пасхою 1919 року був звільнений з-під арешту на поруки, замісної на підписку про невиїзд. Однак з Миколаєва втік і заховався на пшеничних полях та у колодязях с. Царедарівка нинішнього Доманівського району Миколаївської області. Дочекавшись у колодязі приходу

Крейсер «Пам'ять Меркурія» під українським прапором (25.11.1917 р.)

денікінців, подався до білогвардійців, з допомогою яких таємно побував у Ростові і в Таганрозі. Там роздобув у білогвардійської влади закордонний паспорт і дозвіл на еміграцію. 24 грудня 1919 року з Одеси виїхав до Варни, попередньо, 16 жовтня, направивши туди ж і свою сім'ю. З Варни емігрував до Відня і звідти вже до Бельгії. Знаходячись в еміграції за кордоном так і не зумів знайти свого місця як серед української, так і серед російської еміграції, працював звичайним машиністом паровоза. З Бельгії у 1931 році емігрував до Єгипту, де в Каїрі знайшов свій останній притулок [9, с. 110].

Його попередник на посаді міністра і начальник Генерального морського штабу контр-адмірал М. Максимов в Одесі теж довго не затримався. Звільнений з української служби, перейшов до рідних його серцю білогвардійців, але про міністерство в Петрограді йому залишилося лише мріяти з французького Алжиру [10, с. 194].

Зайнявши українські порти, війська «друзів народу» приступили до приватизації флоту, позаймали порти і виставили свої караули. З приходом до Севастополя союзних військ Антанти, владу в місті обійняла міська Управа і міський Голова. На честь прибуття Союзних військ, 24 січня 1919 року в «Зимнем Общественном Собрании» на Приморському бульварі відбувся святковий концерт і офіційний прийом міським самоуправлінням Севастополя та новим урядом Криму командного складу Союзних військ [11, с. 9]. Для англійських, французьких і грецьких офіцерів співала популярна в той час актриса театру «Ренесанс» Валентина Павловська. Для розквартирування нових союзників при міській управі була створена «Особлива комісія по задоволенню потреб Союзних військ» [11, с. 10-11].

Директорія, прийшовши до влади, скасувала «федеративну грамоту» Павла Скоропадського і, відповідно, всі нормативно-правові акти, викликані нею. Згодом вона висунула Антанті наступні вимоги: «1. Признання Антантою самостійності України і допущення української делегації на мирову конференцію в Парижі. 2. Суверенність Директорії. 3. Забезпечення народнього ладу і соціальних реформ на Україні. 4. Забезпечення українських колоній в Сибірі. 5. Повернення Україні Чорноморської флоти... 6. Признання автономності української армії з правом свого представника в зверхній команді» [4, с. 93].

На сьогодні сам Акт-меморандум, внаслідок якого Українська Держава позбавила себе захисту з чорноморського узбережжя, поки що не віднайдений. Однак про його існування та про виконання його умов писала європейська преса. 8 жовтня 1919 р. газета «*The Ogden standard*» поширила (переклад автора) «протест українського посольства у Стамбулі і лідера України С. Петлюри французькому командуванню сил Антанти в Чорному морі стосовно передачі кораблів флоту УНР Збройним Силам Півдня Росії і підняттям на них

російських прапорів. У відповідь Французьке високе командування повідомляє, що ця акція узгоджена з національним комітетом Сполучених Штатів. Французька відповідь: флот під командуванням віце-адмірала Амета включає в себе ряд українських суден, які були передані в оренду французьким військово-морським силам угодою між віце-адміралом Аметом і українським міністром М. Суковкіним від 26 листопада 1918 року. До недавнього часу кораблі тримали синьо-золоті емблеми Української республіки, але на верхівках своїх щогл деякі з них несли і білі, і червоні прапори.

Після підписання умов угоди, укладеної в ім'я французького та українського урядів, вказані назви суден віддані в оренду Франції. Українська місія у Протесті вимагає, щоб: 1. Українські кораблі, тимчасово надані в розпорядження Французького високого командування, залишалися під французьким прапором, і повернутися уряду України мають під Українським прапором. 2. Українські судна будуть використовуватися для перевезення українських військ і військових матеріалів. Висновок по Протесту: ці міркування і це прохання продиктовані необхідністю отримання Республікою Україна ефективної допомоги проти російсько-більшовицького флоту. Однак, флот є об'єктом кредиту українських кораблів французьким високим військово-морським командуванням» [5, с. 5].

Підсумовуючи сказане, слід визнати, що твердження багатьох істориків як в Україні, так і в діаспорі, про захоплення англо-французькими інтервентами портів і кораблів флоту Української Держави як воєнної здобичі історично не підтверджуються документами. Юридично Українська Держава в особі українського посольства в Стамбулі від імені гетьманського уряду сама добровільно відмовилася від власного флоту і передала його в «оренду», кредитувала його Антанті на базі міжнародного юридично-правового документу. Антанта, а за нею і збройні сили Півдня Росії Денікіна і Вран-

геля, прийшли в українські порти вже на «законних» юридичних підставах і підняли свої прапори на «юридично» своєму флоті.

Таким чином, військово-морське будівництво в Українській Державі завершилося великою зрадою українських моряків і українського народу, Державний флот замість оборони країни з морських напрямлень був використаний... в політичних комбіна-

ціях, які не мали нічого спільного із захистом незалежності українського народу.

Щось подібне відбувалося з Чорноморським флотом після проголошення незалежності України в 1991 році. Ігнорування історичним досвідом, нехтування значенням флоту в системі оборони держави знову перетворили флот з військового на політичний чинник.

ДЖЕРЕЛА

1. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – Київ, 1994.
2. Трембіцький В. Чорноморська проблема України. Альманах Українського Національного Союзу на 1998 р. – Річник 88. – Порсіппоні-Нью-Йорк.
3. Швидкий В. Посольство О. Лотоцького та його заходи по відновленню української церкви (Константинополь, 1918–1920 рр.)
4. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. – Київ : Темпора. 2003.
5. «The Ogden standard», 9.10.1919 року.
6. Державний архів Севастополя. Колекція мікрофільмів 10. – Оп. 1. – Мікрофільм, 1999.
7. Чорноморський флот России. Под ред. Комоедова В. П. «Таврида». – Симферополь, 2001.
8. Ростовець М. Скоропадський і скоропадчуки. Новий шлях. – Саскатун-Саск, 1939.
9. Морской журнал. – № 90 (6). – Іюнь 1935.
10. РГАВМФ. – Ф-р 72. – оп.1. – Спр. 67. – Стор. 194; Спр. 126. – С. 40.
11. Державний архів Севастополя. – Ф-р 25. – Оп. 2. – Спр. 1.
12. Шрамченко Святослав. Українська військово-морська політика на Кримі. – Літопис «Червона калина». – Львів, 1932.
13. Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). – Москва, 1936.

ПОСТАТІ

СОТЕННИЙ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ МИРОСЛАВ СИМЧИЧ («КРИВОНІС»)

Юрій КАЛІБЕРДА,

*кандидат історичних наук, завідувач кафедри
гуманітарних дисциплін ДФ ВМУРoЛ «Україна»,
м. Дніпропетровськ*

Каліберда Юрій. Сотенний Української Повстанської Армії Мирослав Симчич («Кривонос»).

У статті розглядається біографія і життєвий шлях активного учасника Другої світової війни (1939-1945), командира сотні Української Повстанської Армії (УПА), політв'язня Мирослава Симчича («Кривоноса»)

Ключові слова: Українська Повстанська Армія, Друга світова війна (1939–1945), Березівська сотня Української Повстанської Армії.

Калиберда Юрий. Сотенный Украинской Повстанческой Армии Мирослав Симчич («Кривонос»).

В статье рассматривается биография и жизненный путь участника Второй мировой войны (1939-1945), командира сотни Украинской Повстанческой Армии (УПА), политического заключенного Мирослава Симчича («Кривоноса»).

Ключевые слова: Украинская Повстанческая Армия, Вторая мировая война (1939–1945), Березовская сотня Украинской Повстанческой Армии.

Kaliberda Juri. *Hundred Ukrainian Insurgent Army Miroslav Simchiche ("Krivonos").*

The article deals with the biography and career of participants active Second World War (1939-1945), commander of Bereza hundred Ukrainian Insurgent Army (UPA) political prisoner Miroslav Simchiche ("Krivonos").

Keywords: *Ukrainian Insurgent Army, World War II (1939-1945), Berezovskaya hundred Ukrainian Insurgent Army.*

Мирослав Васильович Симчич (псевдо «Кривоніс», 1923 р. н.) – український військовий діяч часів Другої світової війни (1939-1945 рр.), член Організації Українських Націоналістів (ОУН); у 1943–1948 – активний учасник партизанського руху на території Станіславської (тепер Івано-Франківської) області, Буковини, Закарпаття та Дрогобиччини; чотовий Української Повстанської Армії (УПА); командир Березівської сотні Карпатського куреня Коломийського ТВ (тактичного відтинку) 21, Карпатської ВО (військової округи) 4, Групи «Говерла» УПА-Захід; з 1948 року – багаторічний в'язень радянських таборів. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст. (2005), медалями: «Срібна зірка за поранення» (1945) та «За мужність і відвагу» (2008).

Це неповний перелік біографічних даних звичайного українця з Коломиї, якому волею долі судилося стати одним «із найзаслуженіших бойових командирів УПА» та легендарним борцем за волю України, чие ім'я багато десятиліть залишалося незаслужено замовчуваним для широкого загалу його співвітчизників.

Завданням цієї статті є спроба за допомогою історичних джерел дослідити основні етапи життя та військово-політичної діяльності Мирослава Васильовича Симчича.

Наявна історіографія доволі нечисленна. Її основу складають: короткі енциклопедичні та словникові біографічні довідки [8; 12, с. 586-587; 15; 17, с. 161], художньо-документальна повість Михайла Андрусяка «Брати грому» (Коломия, 2005) [1], спогади сучасників [9], журнальні і газетні статті та інтерв'ю [2-6; 13; 16; 20] тощо.

У 2009 році режисером Олександром Рябокрисом був знятий документальний фільм «Війна Мирослава Симчича».

Водночас, сучасній вітчизняній військовій історії бракує фахового наукового дослідження з означеної тематики.

Мирослав Васильович Симчич народився 5 січня 1923 року в селі Вижній Березів Коломийського повіту (тепер Косівський район Івано-Франківської області) у гуцульській селянській родині середньої заможності [1, с. 12; 12, с. 586].

Вояк УПА-Мирослав Симчич («Кривоніс»)

Мирослав Симчич. Сучасне фото

Батьківська сім'я володіла десятками моргами орної землі, для обробки якої Симчичі вимушені були щорічно звертатися за допомогою до своїх сусідів. Тому хлопець з малих років був знайомий з нелегкою селянською працею, часто допомагав батькові у випасі худоби.

Батьки М. Симчича пам'ятали традиції карпатських опришків, прямими нащадками яких вони себе вважали. Малий Мирослав за допомогою своєї бабки Юлії доволі швидко навчився читати. І цю свою любов до книг й освіти він проніс впродовж всього свого життя [1, с. 13].

У свою чергу, Вижній Березів – одне із стародавніх поселень української шляхти на Коломийщині, засноване ще за часів Галицько-Волинського князівства, з якого вийшло чимало українських патріотів. Так, у цьому населеному пункті до початку Другої світової війни успішно діяли український кооператив та читальня місцевої «Просвіти».

На виховання майбутнього героя помітно вплинув дядько його матері – колишній курінний Української Галицької Армії Гриць Голинський, за порадою якого шестирічного Мирослава віддали до «Рідної школи» імені Ю. Федьковича, яка знаходилася у сусідньому Нижньому Березові. Викладання у цій школі велося українською мовою, що було доволі рідким явищем на території Західної України, яка на той час входила до складу Польщі [1, с. 13-16].

Польська влада та місцеві шовіністи створювали різноманітні перешкоди у роботі цього освітнього закладу, який фінансувався виключно на пожертви українського населення, намагаючись всіма засобами закрити його. Але завдяки чудово підбраному з числа місцевих патріотів-ентузіастів викладацькому складові, її учням надавала не тільки непогана початкова освіта, але і прививалася любов до рідної землі, її історії та культури.

З дитинства Мирослав мріяв стати «козаком і вигнати всіх чужинців з України» [2]. Хлопець добре вчився. Його улюбленими предметами були історія України та українська література.

Проте на заваді його навчанню стала хлопчача бійка з учнями сусідньої польської школи, під час якої юнак завдав серйозного ушкодження синові місцевого **війта**, через що на певний час був виключений зі школи.

Але на цьому неприємності не припинилися. Перед війною від запалення легенів помирає батько Мирослава, а мати невдовзі вдруге виходить заміж. Проте, хлопець, всупереч порадам вітчима, не тільки не припиняє навчання, але у 1939 році вступає до вечірньої восьмирічної школи, яка знаходилась в селі Середній Березів [1, с. 16].

Початок Другої світової війни та прихід у вересні 1939 року радянських військ на територію Західної України стають переламними у житті Мирослава Симчича.

У 1941 році, за порадою свого шкільного приятеля Михайла Негрича, він вступає до молодіжної «сітки ОУН» [12, с. 586].

Активно займається самоосвітою. Згодом вступає на перший курс Коломийського архітектурного технікуму [1, с. 24].

Кмітливий і здібний молодик не залишився непоміченим з боку керівництва місцевого націоналістичного підпілля. Невдовзі Мирослава Симчича підвищують до «провідника юнацької сітки ОУН» [1, с. 23].

Того ж року він з трьома своїми товаришами проводить успішну і зухвалу акцію по вилученню шрифту та обладнання з районної друкарні [1, с. 24].

З початком німецько-радянської війни 1941–1945 років, М. Симчич залишається на підпільній роботі.

«Навесні сорок третього, – згадував Мирослав Васильович, – навчання в технікумі довелося перервати. Я потрапив у Карпати до табору Української Народної Самооборони (УНС – Ю.К.), що незабаром переросла в Українську Повстанську Армію» [1, с. 28].

Військовий вишкіл Мирослав Симчич разом з іншими новобранцями впродовж кількох місяців проходив у підстаршинській школі «Чорні чорти», яка восени 1943 року розташовувалась у важкодоступній гірській місцевості в районі Космача.

Активізація повстанців не залишилась поза увагою німецьких властей, які робили спроби ліквідувати навчальний табір. Тому теоретичні заняття українським новобранцям доводилось чергувати з участю у перших боях та збройних сутичках з німецькими окупантами, які у жовтні 1943 року успішно здійснив вишкільний курінь УНС під керівництвом «Ліпея», що складався з вихованців школи «Чорні чорти» [1, с. 28-29].

Але після того як розташування табору стало відоме ворогам, вишкіл прийшлося тимчасово припинити. За наказом керівництва, повстанці організовано відходять спочатку на Космач, а згодом – у Чорний ліс, який на той час стає їх новим місцем дислокації.

М. Симчич, за дорученням районного керівника ОУН (б) «Орла», був спрямова-

Мирослав Симчич

ний в Коломию для «розвідувальної роботи і зв'язку» [1]. На цій роботі Мирослав Васильович залишається до приходу радянських військ навесні 1944 року на територію Західної України.

У березні 1944 року стрілець «Кривоніс» опиняється у складі сотні УПА «Скуби», яка в той час діяла га Гуцульщині [1, с. 129].

У травні 1944 року, за наказом командування, Мирослав Симчич був направлений на вишкіл до старшинської школи «Грегіт» (командир школи – полковник Т. Стефанович-«Кропива») [1, с. 138-150].

Школа займалася підготовкою старшинських кадрів для підрозділів групи Української Повстанської Армії «Говерла», а її табір на той час розташовувався в Завоєлах біля Космача.

20 серпня 1944 року, після чотиримісячного вишколу, успішної здачі іспитів і прийняття військової присяги М. Симчич-«Кривоніс» отримав посаду політвиховника в складі сотні «Криги» [1, с. 151].

*М. Симчич біля пам'ятника
«Борцям за незалежну Україну»*

До листопада того ж року займався формуванням та підготовкою особового складу Буковинського куреня Української повстанської армії. Разом зі своїми вихованцями брав безпосередню участь у боях і збройних сутичках з німецькими, угорськими та радянськими частинами [1, с. 155-158].

Практичний досвід по підготовці новобранців став у нагоді і після повернення «Кривоноса» на посаду командира 3-ої чоти Березівської сотні Карпатського куреня, формування якої УПА-«Захід» розпочало влітку 1944 року.

Командир Березівської сотні Д. Негрич-«Мороз» доручив молодому старшині справу по вишколу новобранців для новоствореного підрозділу [1, с. 68-171].

«До УПА не приймали слабких – звичайна людина не витримала б такого навантаження, – згадував Мирослав Васильович. – Умови були вкрай складними. Наприклад, нам часто доводилося переходити взимку річку вброд, через це хворіли на екзему. Косив нас і тиф. Доводилось, рятуючись від переслідувань, блукати лісами в холод. Часто взимку ми спали на голій

землі. Було, прогребеш собі пару метрів від снігу, як є щось, то підстелиш, а то й так ляжеш. На ранок прокидаєшся – а тебе повністю засипало снігом. Але вишкіл у нас був добрий, ми все витримували і мали славу невловимих» [20].

Восени 1944 року особовий склад Березівської сотні здійснив успішний бойовий рейд на Снятинщину і Заболотівщину, де повстанці розгромили декілька колгоспів, а також розігнали місцеві винищувальні загони (т.зв. «стрибків») та знищили міст через р. Прут. Далі сотня пройшла територією Буковини, де здійснила провела вдалих боїв з радянськими прикордонниками [1, с. 174-175].

Перед Різдом 1945 року Березівська сотня повернулася на Коломийщину у Ключівський ліс, а після свят отримала наказ іти на Космач. В січні сотня, разом з підрозділами куренів «Гайдамаки», «Карпатський», «Гуцульський» і «Перемога» (не менше 10 сотень чисельністю понад 1200 старшин і стрільців), брала участь у запеклих боях з військами дивізії НКВС та прикордонними загонами по захисту повстанської столиці – Космача [3, с. 2; 16].

Саме в січні 1945 року під час широко-масштабних боїв за Космач розкрився полководницький талант Мирослава Васильовича Симчича.

Перший зустрічний бій виявився вдалим для вояків Березівської сотні. У взаємодії з вояками із сотні Гонти, дорогою на Космач, біля села Шипіт, партизани оточили батальйон радянських прикордонників і за одну добу розгромили ворога.

Під час бою сотник «Мороз» був тяжко поранений і передав командування саме чотовому М. Симчичу, який перед тим успішно закрити прорив ворога і згодом знищив його. Але на цьому ці грізні події не закінчилися. Бої тривали у самому Космачі, де повстанці оточили великі сили більшовиків.

Командування Березівської сотні отримало наказ перекрити шосейну дорогу з

Яблунова до Космача. Новий сотенний «Юрко» не знав цієї місцевості, тому до- ручив керувати боєм досвідченому 22-річ- ному «Кривоносу» [1, с. 187].

Місцевість на межі сіл Люча й Космач біля просілка Рушір Косівського району Івано-Франківської області була ідеальною для засідки. В одному місці «гори брали дорогу в підкову» і ворожа автомобільна колона, яка могла згодом з'явитися там, на певний час потрапляла у кам'яний «мішок» [1, с. 188].

Новопризначений командир повстан- ської сотні «Кривоніс» вирішив скориста- тися цими перевагами. Зайнявши панівні висоти і замаскувавши на схилах гір 215 вояків своєї сотні, озброєних 22-ма легкими кулеметами, полковим мінометом, проти- танковою рушницею, гранатами та стрілець- кою зброєю, партизани очікували на підхід ворожих сил [6, с. 2].

М. Симчич згадував: «Зранку 17 січня почули гул машин. Надїхало 12 вантажі- вок – студебекерів із солдатами, а позаду легкова машина. Я зрозумів, що їде коман- дування. Вся колона була на виду. Перша вантажівка зупинилася над самою річкою, де ми зруйнували місток. З усіх вантажівок почали збігатися командири рот до легкової. Потім стали формуватися в колону, висла- ли розвідку з 15 – ти солдатів. Я цей рій не став бити. Мені потрібно було, щоб не дати розділити колону, бо задні могли б піти у плечі. А коли вже всі зізліз, я дав команду «Вогонь!» Як сипнули, то між горами піш- ла страшна луна – мабуть в пеклі гіршого не буває. Як ми стали їх молотити, а вони кидаються в одну сторону, а там б'ють у лоб, кидаються в іншу, а звідти б'ють у плечі. А ззаду я вислав два кулемети, щоб не пустити назад. Тобто ми їх «взяли в мішок». Бій тривав приблизно три години» [2].

5 січня 2013 р. М. Симчичу виповнилось 90 років

На полі бою ворог залишив близько 370 вояків вбитими, ще 50 замерзло й близько 50 солдатів померло від важких ран у шпиталях [1, с. 190; 6, с. 2].

Існує версія, що у цьому бою загинув командир каральної операції Герой Радянського Союзу, генерал-майор Олексій Дергачов, який свого часу особливо відзначився перед сталінським режимом виселенням татар із Криму й інгушів та чеченців із Кавказу.

Радянська сторона довгий час з пропагандистських міркувань не визнавала своїх справжніх втрат цього бою (число своїх втрат визначили – 13 вбитих та 16 поранених) і самого факту загибелі від кулі українських повстанців військового керівника високого рівня. В офіційних джерелах О. Дергачов згадувався як підполковник. Більшовики, начебто для того, щоб применшити і приховати масштаби втрат у тій операції, заднім числом понизили його у військовому званні. Разом з тим, тогочасна повстанська преса, задля конспірації, значно применшувала втрати ворога і не називала справжнього керівника цього бою [10, с. 93].

На думку сучасних воєнних істориків, це була найбільш ефективно спланована і успішно здійснена бойова операція. За методом проведення і наслідками її можна віднести до таких найбільш гучних операцій того періоду, як знищення у квітні 1943 року на шосе Ковель–Брест відділом УПА «Помста Полісся» шефа штурмових загонів СА Віктора Люце; смертельне поранення 29 лютого 1944 року біля села Мілятин від рук повстанської сотні «Зеленого» командувача 1-м Українським фронтом генерала армії М. Ватутина; ліквідація 28 березня 1947 року відділом Української Повстанської армії під керівництвом командира «Хріна» на ділянці дороги між Балигородом і Тиснею військового міністра Польщі Кароля Сверчевського тощо [19, с. 200-202].

Пізніше, в одному зі своїх інтерв'ю Мирослав Васильович про ці звияжні події скаже, що це був «мій коронний бій з московськими імперіалістами».

Проте для повстанців цей бій не пройшов безслідно. У ході операції вони втратили трьох вояків, а розривна куля влучила у праву руку їх командира. Рана виявилася серйозною, розпочалася гангрена. Лікарі наполягали на ампутації руки. М. Симчичу дивом вдалося вилікуватись і зберегти руку від ампутації [15].

Взимку 1946 року Мирослав Васильович тяжко захворів на тиф. Хвороба не відпустила молодого командира аж до початку літа 1947 року.

В цей час у житті Березівської сотні відбуваються значні зміни. У липні 1947 року командування УПА офіційно призначило «Кривоноса» командиром Березівської сотні [1, с. 155-158]. Під проводом новопризначеного командира сотня здійснила успішний рейд в Буковину та Бесарабію, під час якого провела безліч облав та бойових сутичок з ворогом [12, с. 586].

Але 4 грудня 1948 року під час перебування Мирослава Симчича з невеликою групою вояків у с. Слобода, місце дислокації повстанців видав зрадник. Захоплені зненацька ворогом, партизани вступили у нерівний бій з великим загonom МДБ, під час якого поранений сотенний у непритомному стані потрапив у більшовицький полон [1, с. 490].

13 березня 1949 року Мирослав Васильович після трьох місяців тортур був засуджений Станіславівським військовим трибуналом на 25 років позбавлення волі й 5 років обмеження у правах.

До липня 1949 року М. Симчич перебував у Станіславівській в'язниці. У листопаді 1949 року був етапований на Колиму. Потім вивезений в Магадан, згодом етапований в селище Мянунджа на будівництво електростанції [12, с. 586].

Дивом вижив у жаклих умовах етапів і радянських концтаборів, але не припинив особистої боротьби з радянською каральною системою. Брав активну участь у боротьбі з кримінальними злочинцями.

«Бандитів у таборах ми змушували шанувати повстанців», – згадував пізніше про

цей період свого життя колишній сотенний УПА [20].

У грудні 1953 року Мирославу Симчичу «за участь у націоналістичному угрупованні» додано новий термін ув'язнення – 10 років за ст. 59 п. п. 3 і 16 [12, с. 586]. Рік його тримали в БУРі (барак посиленого режиму – *Ю.К.*), де він організував страйк, за що його було переведено в тюрму, у 3-ю зону, селища Широке.

У 1954 році Мирослав Симчич брав участь у повстанні, за що отримав 5 років тюремного ув'язнення. Карався в Магадані та в м. Єлець Липецької області [12, с. 586].

У 1956 році комісія Верховної Ради СРСР скоротила термін покарання до 10 років і змінила режим на табірний. Потрапив у 19-й табір на Тайшеті, звідти його перевели в 307-му зону особливого режиму.

Під час перебування в тюрмах і таборах спілкувався і підтримував зв'язки з українськими політв'язнями – Й. Сліпим, М. Сорокою, П. Дужим, В. Горбовим. Навесні 1960 року був етапований в мордовський табір суворого режиму.

Після звільнення 7 грудня 1963 року, маючи заборону проживати на території Західної України, М. Симчич поселився у Запоріжжі. Одружився, влаштувався муляром на «Запоріжсталь». Але мирне сімейне життя виявилося для Мирослава Васильовича недовгим [12, с. 586].

28 січня 1968 року він знову був заарештований КДБ за так званими «нововиявленими обставинами». Відмовився від публічного каяття, за що понад два роки просидів у камері-одиночці. Зумів спростувати всі висунуті йому слідством звинувачення.

Щоб не звільняти запеклого ворога радянської влади, у грудні 1969 року Президія Верховної Ради СРСР скасувала постанову від 1956 року про скорочення терміну в'язню М. Симчичу. Він мав досиджувати 25 років, починаючи від суду 1953 року, тобто ще 15 років [12, с. 586].

Перші два роки ув'язнення він перебував у мордовському таборі ЖХ-385/19. Потім

його перевели на станцію Всехсвятка, де він працював токарем та слюсарем.

Підтримував дружні стосунки з відомими українськими дисидентами Є. Сверстюком, І. Калинцем, Є. Пронюком, В. Марченком. Разом з ними брав участь в акціях непокори.

У 1975 році Мирослава Симчича було переведено досиджувати п'ять років свого терміну в кримінальну зону № 20 Пермської області.

16 грудня 1980 року, під час перебування М. Симчича у ШІЗО (Штрафний ізолятор – *Ю.К.*), відомий український дисидент Валерій Марченко надіслав телеграму прокуророві УРСР з вимогою притягнути до відповідальності начальника табору, де карався Мирослав Симчич [12, с. 86]. Водночас, через дисидентські канали В. Марченко надіслав на Захід листи-заяви політв'язня М. Симчича, які стали відомі широким демократичним колам Західної Німеччини, Канади та США.

Через це 30 січня 1982 року Мирослав Симчич «за зведення наклепів на радянський державний і суспільний лад» був визнаний радянським судом особливо небезпечним рецидивістом і засуджений за ст. 187-І КК УРСР на 2,5 роки ув'язнення [12, с. 586].

Останні роки свого ув'язнення перебував на інвалідній зоні в Луганській області та у 45-й зоні Дніпропетровської області.

Мирослав Васильович Симчич був звільнений 30 квітня 1985 року, відбувши в радянських тюрмах і концтаборах 32,5 роки (або 11 тисяч 775 діб). Перед самим виходом 12 діб його протримали у «крижаному» карцері.

Ще рік після звільнення перебував під наглядом. Навіть після проголошення Незалежності України міліція Запоріжжя «за звичкою» приходила перевіряти особливо небезпечного злочинця.

Невдовзі він очолив Братство вояків Української повстанської армії та Запорізьку кошову управу.

У 1996 році влада м. Коломиї надала йому і його сім'ї помешкання. Він був обраний головою Коломийського Братства

вояків УПА. До цього часу веде активну громадсько-політичну і просвітницьку роботу. Виховує п'ять онуків.

ДЖЕРЕЛА

1. Андрусак М. Брати грому: Художньо-документальна повість. – Коломия : Вік, 2005. – 832 с.
2. Атаманов Ю. Сотенний Мирослав Симчич: «Коли я прийшов до тям, то уже був міцно зв'язаний» // Час і події. – 2010. – 2. – Режим доступу : http://www.chasipodii.net/article/6183/?v_sid=95daf88bc221e7a62601687213a7420f.
3. Вардзарук Л. Космач – повстанська столиця // Західний кур'єр. – 2005. – 2 квітня.
4. «Вас не виховали за 27 років» – заявив офіцер КГБ Симчечеві // Свобода. – 1980. – 12 березня.
5. Васильчук М. Побратані громом // Україна молода. – 2002. – 12 січня.
6. Долішній М. Нелегкий шлях до правди // Галичина. – 1995. – 17 серпня.
7. Дружина українського політв'язня М. Симчича виступає на захист чоловіка (Лист Раїси А. Симчич, 27.02. 1981) // Новий шлях. – 1982. – 13 березня.
8. Каплун В., Овсієнко В. Симчич Мирослав Васильович // Міжнародний біографічний словник дисидентів. – Т. 1, ч. 2. – С. 697-701.
9. Марченко В. Раз – 15, два – 15!!! (Про політв'язня М. Симчича) // Зона. – 1994. – №8. – С. 13.
10. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1943–1952. Документи і матеріали / П. Мірчук. – Львів, 1991. – 448 с.
11. Олександр Сич: Мирослав Симчич є живою легендою українського повстанського руху. – Режим доступу : <http://styknews.info/novyny/polityka/2013/01/05/oleksandr-sych-myroslav-symchychie-zhyvoiu-legendoiu-ukrainskogo-povstan>.
12. Рух Опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник. – К. : Смолоскип, 2010. – 804 с.
13. Симчич М. З вогню та в полум'я (Інтерв'ю В. Овсієнка з М. Симчичем) // Сучасність. – 2002. – Ч. 2. – С. 132–148, Ч. 3. – С. 57–80.
14. Симчич М. Звернення до Президії Верховної Ради СРСР // Сучасність.
15. – 1976. – Ч. 12. – С. 106-110.
16. Симчич Мирослав Васильович. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Симчич_Мирослав_Васильович.
17. Сіреджук П. Космач у вогні визвольних змагань 40–50-х рр. XX ст. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nikp/2008_14/siredzuk.pdf.
18. Содоль П. Українська Повстанча Армія 1943–49. Довідник. – Нью-Йорк: «Пролог» 1994. – 200 с.
19. Справа М. Симчича – свідчення жорстокості советського судівництва // Свобода. – 1979. – 31 січня.
20. Ткаченко С. Повстанческая армия. Тактика борьбы. – Минск-Москва : ХАРВЕСТ АСТ, 2000. – 511 с.
21. Харченко Т. Сотенний УПА Мирослав Симчич: «Між повстанцями і червоними партизанами немає ніякого антагонізму» // Україна молода. – 2003. – 30 липня. – Режим доступу : <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=258>.

ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖИЙ ВАСИЛЬ КУК (останнє інтерв'ю)

Передруковуємо останнє інтерв'ю Павла Солодька з генерал-хорунжим Української Повстанської армії Василем Куком - останнім Головним командиром УПА (1950-1954). Про нього шанобливо відгукувалися навіть радянські спецслужби: «Останній із могікан, суперник, який дійсно викликав повагу». Василь Кук провів 17 років – з 1937-го по 1954-ий - у підпіллі, в тому числі й антифашистському.

П.С. – Що для Вас означає День Перемоги?

В.К. – День перемоги над фашизмом. Гітлеризм – це жахливо, і з ним воювала вся Європа, а не тільки Червона Армія. У тому числі з фашистами билася і Організація українських націоналістів (ОУН), і Українська повстанська армія (УПА).

Ми почали боротьбу майже тоді ж, коли і Червона Армія – з липня 1941-го. Німці почали заарештовувати оунівців, які оголосили незалежність України у Львові, і було вирішено створювати бойові групи для боротьби з фашистами.

З цих бойових груп і виросла УПА, створена в жовтні 1942-го. УПА – єдина з усіх сил європейського антифашистського опору, яка вела бойові дії проти нацистів без іноземної допомоги.

П.С. – УПА звинувачують ледь не у співпраці з німцями...

В.К. – Це брехня. Тисячі бійців і підпільників ОУН і УПА загинули в нерівних

Василь Кук у партизанці УПА

Василь Кук і провідниця референтури пропаганди ОУН Філя Бзова. Краків, 1940 рік. У той час Кук проходив у Кракові старшинський вишкіл і організовував нелегальні переходи кур'єрів через новий радянсько-німецький кордон. Це й інші фото – з архіву ЦДВР

боях з гітлерівськими загарбниками. Група, до складу якої я входив, в 1941-му прямувала до Києва і була заарештована у Василькові німцями. Нас везли до Львова - на слідство і, швидше за все, розстріл.

Дорогою, в Житомирській тюрмі, багатьох катували, але ніхто не видав товаришів. Мені вдалося втекти в Луцьку, разом із Дмитром Мироном, який потім очолив націоналістичне антифашистське підпілля в Києві.

Мирон загинув у липні 1942-го, під час перестрілки з гестапівськими агентами, на розі нинішніх Хмельницького та Лисенка.

На Оперному театрі зараз є меморіальна дошка на його честь.

П.С. – Де Ви зустріли 9 травня 1945?

В.К. – В Умані, в бойовому підрозділі УПА. У той день ми випустили дві листівки від імені Головного командира УПА Романа Шухевича і від імені ОУН. У листівках було привітання всіх жителів України з перемогою над фашизмом.

Там ще підкреслювалося, що разом із гітлерівським імперіалізмом потрібно перемогати й імперіалізм комуністичний. Причому ми зверталися саме до солдатів Червоної Армії, нагадували, що боролися проти фашистів плечем до плеча і закликали їх завернути зброю проти гнобителів із більшовицької номенклатури.

П.С. – Що відчували Ви в той день, не пригадуєте?

В.К. – Чесно кажучи, тоді ми розуміли – радянську бюрократичну машину нам не повалити. Але ми хотіли продемонструвати юному поколінню і нашим нащадкам, що без власної держави, без своєї армії, без опору гнобителям всіх мастей їх будуть знищувати, як поголовно знищували тих комуністів у ВКП(б) України, котрі стояли на національних позиціях.

П.С. – Ви пам'ятаєте Київ воєнних років?

В.К. – Практично ні. Коли ми організовували підпілля для боротьби з фашистами, то в Київ вирушив уже згаданий Дмитро Мирон разом із Пантелеймоном Саком, вихідцем із села Бишів Макарівського району Київщини. Моя група діяла у Дніпропетровську.

Я очолював Провід ОУН на Південно-східних українських землях. В цей територіальний підрозділ входили і Донбас, і Запоріжжя, і Крим, і Одещина... Був у Києві нелегально навесні 1943-го, коли німці заарештували, а потім замучили в катівнях гестапо Пантелеймона Сака, і мені довело-

ся у спішному порядку відновлювати підпільну організацію в столиці.

П.С. – Чи вважаєте Ви себе киянином?

В.К. – Повноцінним киянином я став уже в 1960-му році, коли вийшов із радянської в'язниці. Переїхав до Києва, працював під наглядом КГБ в Інституті історії АН УРСР, навіть писав статті в Українську Радянську Енциклопедію, доки не звільнили в 1972-му разом із «забороною працевлаштування в наукових та освітніх установах». Ледве знайшов нову роботу в комбінаті «Побутреклама», де і пропрацював до 1986-го. З того часу й досі живу на Дарниці.

П.С. – Чи були чудеса у Вашому житті? Випадки, коли Ви були впевнені, що із ситуації вибратися можна. А Ви рятувалися.

В.К. – Постійно. Якось ішли з нашим підрозділом по Волині у 1944-му, і раптом – облава НКВД. Ми сховалися в кущах, за-

лишалося тільки молитися, а більшовики пройшли практично по наших головах, поруч, і нікого не помітили.

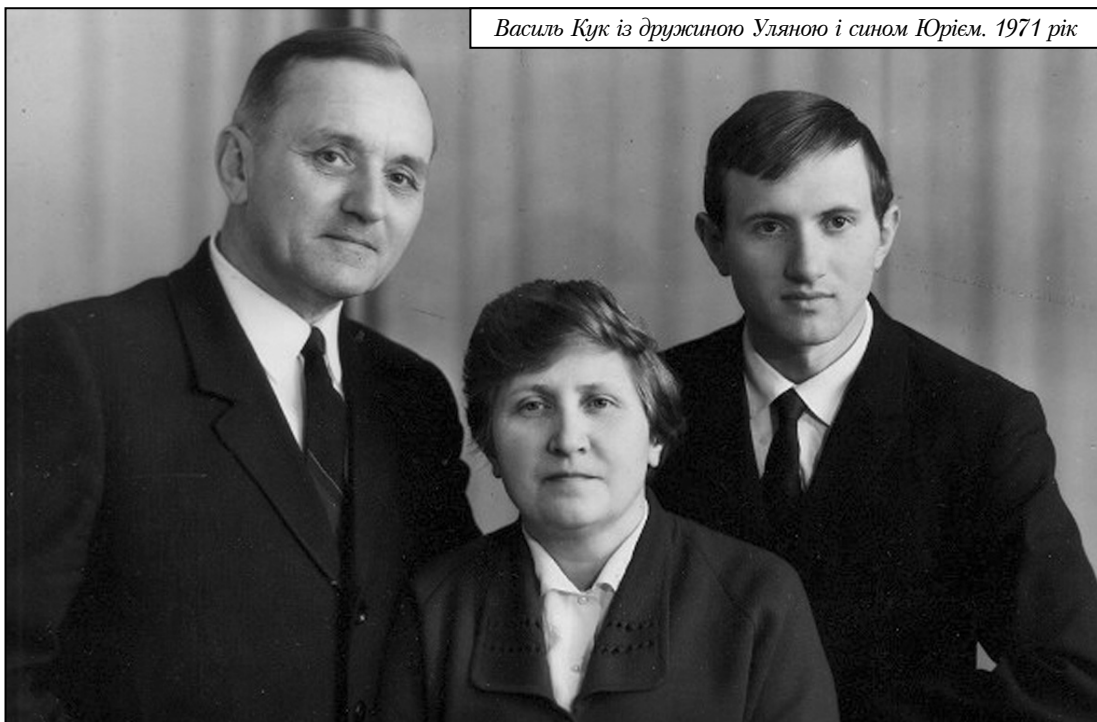
А в 1942-му в Дніпропетровську німці вирахували мою квартиру і прийшли заарештовувати, і тільки завдяки нашому агенту в місцевій поліції мені вдалося вислизнути в останню хвилину.

П.С. – З радянським підпіллям в Дніпропетровську не співпрацювали?

В.К. – У нас були обмежені контакти, щоб отримувати інформацію, але співпраці не було. Вони більше займалися терористичними акціями проти німців, а ми пропагандою. Дніпропетровська мережа націоналістичного підпілля – більше 1000 осіб.

Тих, хто хотів частіше брати участь у бойових акціях проти німців, ми переправляли на Волинь, у Полісся. Там УПА в запеклих боях звільнила від фашистів цілі райони, і чималу роль у цьому зіграли загони, сформовані зі східних українців. А на Дніпропетровщині ландшафт для партизан-

Василь Кук із дружиною Уляною і сином Юрієм. 1971 рік

*Василь Кук у своїй київській квартирі.
2006 рік*

ських дій був невідповідний. Ну як у степу партизанити?

П.С. – Ви рахували свої ордени? Який із них найдорожчий для Вас особисто?

В.К. – У мене немає орденів [у 2002-му Василь Кук відмовився від звання Героя України, яке йому хотів вручити Леонід Кучма – П.С.], є лише президентська відзнака – «За участь у національно-визвольній боротьбі». Багато гідних людей погодилися прийняти це звання, і я не відмовився.

П.С. – Чи відчуваєте Ви турботу з боку держави, яку ви рятували від фашизму?

В.К. – Не дуже. Ми продовжуємо вимагати, щоб усіх учасників національно-визвольного руху вважали борцями за волю України і надали їм статус «борця за незалежність України», а не «ветерана ВВВ».

Влада західноукраїнських областей організовує свого роду неформальні пільги для ветеранів УПА, київська влада підтримує

організацію «Меморіал», яка збирає та поширює інформацію про нашу боротьбу.

П.С. – Є щось, що Ви зберігаєте з часів війни, що особливо дороге вам?

В.К. – Залишилася пам'ять. Майже всі мої бойові товариші загинули, хто від рук німців, хто від рук «совітів». Адже теперішні ветерани УПА – це не учасники бойових дій, а переважно цивільне населення, яке давало притулок і їжу повстанцям, за що й поплатилося багаторічними термінами в таборах. Тепер я один, але зберігаю найдорожче – пам'ять.

П.С. – А з радянськими ветеранами які у Вас стосунки?

В.К. – Ми не відзначаємо 9 травня, оскільки це свято Червоної армії. Але ветерани УПА підтримують прекрасні стосунки з ветеранами ЧА, які підтримують ідею незалежності України. Я навіть вхожу в президію Об'єднання ветеранів війни під керівництвом академіка Ігоря Юхновського. Ми не підтримуємо лише позицію ветеранського об'єднання, яким керує член КПУ Іван Герасимов. Особливо хочу зазначити, що УПА ніколи не воювала з народом України або з Червоною Армією. Та комуністичний режим і не виставляв на передній фланг боротьби з УПА звичайних червоноармійців, адже часто бувало, що радянські і наші командири робили вигляд, що не помічають один одного, і мирно розходилися.

А воювали ми проти спецвійськ НКВД. Цих карателів спеціально кидали проти УПА і проти фашистських загарбників.

(Розмову вів Павло Солодько).

**УКРАЇНЕЦЬ ОРЕСТ КОРЧАК-ГОРОДИСЬКИЙ
І НІМЕЦЬ ОСВАЛЬД БУРГГАРДТ (ЮРІЙ КЛЕН):
НА ПОЛТАВСЬКИХ ПЕРЕХРЕСТЯХ
В ЧАСИ ВОЄННОГО ЛИХОЛІТТЯ
(до 95-річчя від дня народження
Ореста Корчака-Городиського)**

Олександр ПАНЧЕНКО,
*адвокат, доктор права УВУ,
місто Лохвиця, Полтавщина*

15 липня 2013 року минає 95 років від дня народження Ореста Городиського (Корчака), який побачив світ у родині залізничника, що тоді мешкала у передмісті Станіславова, теперішнього Івано-Франківська. Освіту Орест здобув у народній школі імені Маркіяна Шашкевича в 1924–1928 роках, пізніше продовжив навчання в Українській Державній Гімназії в Станіславі (це

була старокласичного типу гімназія з офіційною назвою – Державна гімназія з руською мовою навчання). У 1928 році став членом Пласту, пізніше, з початком Другої світової війни, вчителював на Сяніччині – у селах Согорів Долішній і Одрехова, як також брав лекції на однорічному адміністративно-торговельному курсі в Станіславі в 1939 році.

Юрій Клен, поет, професор

Орест Городиський був арештований польською владою за належність до підпільної сітки ОУН у 1939 році й згодом суджений на останньому політичному процесі польської держави у Бережанах 14 вересня 1939 року. З вибухом Другої світової війни, за направленням краківського Українського Центрального Комітету (УЦК) він займав посаду першого секретаря Української гімназії в Ярославі від листопада 1940 р. до червня 1941 року.

Коли ж почалася німецько-радянська війна, пан Орест перебував при німецькій армії як перекладач німецької мови 17-ої армії Вермахту, з якою був у містах Жмеринка, Гайсин, Умань, Лозова, Полтава, Кременчук, Нові Санжари, Таганрог, Мар'їнка. Прикметно, що у нас на Полтавщині Орест Корчак-Городиський перебував разом з відомим українським поетом, перекладачем та літературним критиком, німцем за походженням, народженим на Волині, професором Освальдом Бурггардтом (1891-1947), який свої твори публікував здебільшого під псевдонімом «Юрій Клен». Відомо, що до війни Юрій Клен працював у Київському інституті народної освіти, де створив кафедру прикладного мистецтва, брав активну участь у роботі ВУАН, а в довоєнній

Німеччині, де він замешкав від 1931 року, – тісно співпрацював з поетами, що об'єднувались довкола «Вісника» Дмитра Донцова. 1937 року вийшли друком його знамениті поеми «Прокляті роки».

Освальд Бурггардт у роки Другої світової війни опинився при штабі 17-ї армії, пізніше, від 1943 року, працював викладачем в університеті в Ерфурті, згодом – в Українському Вільному Університеті у Празі, а пізніше – в Інсбруцькому університеті в Австрії. Якраз 1943 року і з'явилася у світ збірка поезій Юрія Клена «Каравели», в якій її автор, як зазначають деякі критики, спробував синтезувати творчі принципи київських неокласиків та ідейно-художні шукання поетів «празької школи», де він вдало поєднує в єдиному естетичному вимірі трагічну античність («Антоній і Клеопатра», «Цезар і Клеопатра», «Шляхами Одиссея»), героїзм середньовічної лицарської доби («Жанна д'Арк», «Вікінги») та князівсько-гетьманську українську традицію («Володимир», «Символ», «Україна»).

Саме після повернення з України, де досі тривало криваве військово-політичне протистояння між двома диктаторами – Гітлером та Сталіном, – Юрій Клен 1943 року стає автором збірки «Каравели» та видатної епопеї «Попіл імперій», про яку, зокрема, й пише у своїх цитованих мною нижче спогадах наш ювіляр, близький приятель українського професора, німця за походженням Юрія Клена, його духовний побратим, українець з роду-племені, прикарпатець Орест Корчак-Городиський.

«... У всіх місцевостях, де ми перебували, – згадує Орест Корчак-Городиський, – і трохи ближче зживались з населенням, нас часто питали, чи є вже яка українська влада, який уряд, а по зайнятті Києва допитувались, чому нема ніяких розпорядків української центральної влади. Чимало було і таких, що хотіли вступати до української армії і допитувались, коли будуть набирати. Одного дня, ще в Кіровограді, коли я відвідував знайомих у штабі 17-ої армії, мене

привітали питанням, чи мені відомо, що маршал Антонеску дав дозвіл генералові Дельвігові творити українську армію. Вістка була досить невиразна, але вона скоро розійшлась серед населення, яке прийняло її дуже прихильно. На ту тему я балакав з Професором (О. П. – Юрієм Кленом), але він висловився, що не вірить у те. Він добре розумів політичну ситуацію і підкреслював це в розмові. Казав, що якби німці дозволили творити українську армію, то з одного боку сильно відтяжили б себе, а з другого – мали б упорядкований терен, бо українці самі порядкували б на своїй землі й не допускали б до верховодства москалів у новій дійсності німецької окупації. В половині вересня я приїхав до Кременчука. Місто було майже опустіле. Як я потім довідався, велике число населення творили жиди, які виїхали з большевиками. З Професором я був тільки одне пополудне разом, бо зараз на другий день по його приїзді, я поїхав до Полтави. Того пополудня оглядали одну з бібліотек, в якій був спеціальний відділ з перекладами творів Шевченка на різні мови (там побачив я і жидівський переклад). З бібліотеки ми пішли над Дніпро. Було досить холодно, вітер із Дніпра віяв просто в лице, а ми дивились на потоплені кораблі, що, поперехилювані, спочивали при березі, наставляючи тільки вершки чи дахи. Професор знову полинув думками в Київ, оповідав про Дніпро під Києвом, про свої молоді роки, і, як завжди при згадці про Київ, висловлював бажання хоч на хвилинку побувати в Києві. Я линув думками додому, згадував своїх рідних, особливо матір, яка не раз оповідала мені про визвольні змагання, про Дніпро та про інших наших рідних, які брали чинну участь у збройній боротьбі. І тоді я уявляв себе в майбутньому поході до Києва на Дніпро. Мої мрії частинно здійснились: у дальшому поході на схід я бачив і Дніпро, і Київ. Мої роздумування перебив Професор, що нагадав про поворот додому. Дома я застав листи від батьків і від брата. Вони опису-

Орест Корчак-Городиський (у молоді роки)

вали свої переживання за большевицької окупації. Газети доповнювали листи та повідомляли про розбудову самостійного українського життя. Я похвалився листами й газетами Професорові. В нього в той час був фон Мудра, який також цікавився українським життям і висловлював надію, що українці відзискають у цій війні свою незалежність. Я нічого не відповів, тільки Професор зазначив, що це було б добре, якби українці після вікової неволі мали врешті можливість зажити власним вільним життям, але він не бачить зараз познак до такої підготовки з боку німців. На цьому розмова урвалася, ми почали коментувати нові повідомлення з фронту...».

«... П'ять днів по занятті Полтави, – продовжує О. Корчак-Городиський, – я виїхав із Форкомандою до Полтави. Перші дні я присвятив оглядинам Полтави. Бачив пам'ятник Котляревському, що стоїть зараз навпроти міської управи, полтавський музей, деякі церкви й усе, що можна було оглянути, не запускаючись далеко від квартири. Щойно 9 жовтня приїхав штаб і з ним професор Клен. Тієї ночі я спав із ним на

одній квартирі, з приводу чого другого дня постала авантюра, яку спричинив один підстаршина, що не міг зрозуміти, як це німецький офіцер, тобто професор Клен, може ночувати разом із ненімцем і ще цілу ніч розмовляти ненімецькою мовою. У зв'язку з цим Професор посварився з одним сотником і справа набрала досить великого розголосу, внаслідок чого постали два табори – один за професора, а другий за сотника Майзля. Потім Професор ходив дуже схвилюваний, мабуть ходив до генерала і просив перенести його. Маю враження, що генерал заспокоїв трохи професора і справа на деякий час притихла, однак та авантюра найбільше відбилась на мені, бо відтоді вся ненависть противників Професора звернулася на мене. Та мені це було байдуже. Я познайомив Професора з усіми своїми знайомими, а зокрема з посадником міста Борковським, якого потім німці розстріляли за співпрацю з націоналістами. П. Борковський був дуже гарною людиною, мав велике почуття власної гідності, якого я перед тим не помічав ні в одного посадника, яких стрічав на своєму шляху. Професор Клен довго розмовляв з Борковським, бувшим вояком у сотні Ф. Черника, з яким брав участь у бою під Мотовилівкою. Безпосередньою причиною його розстрілу був донос двох німок, бувших учительок, які працювали в той час у міській управі. Склад міської управи був дуже добрий, у ній не було людей, що хвалилися б своїми переживаннями й стражданнями за большевиків. Це були люди праці й свідомі українці. Вони в короткому часі й самі пізнали, що приносять із собою німці на Україну.

Професор Клен пильно оглядав Полтаву, бо з нею була пов'язана його молодість, оглядав тюрму, в якій сидів свого часу за большевиків, кілька разів ходив до Полтавського музею і дуже радів, що большевики його не знищили, і тепер можна було мати приємність його оглянути. З самого початку кустосом музею був один мистець, якого прізвище не можу пригадати, а після нього

проф. Мощенко, дуже інтелігентна людина і щирий патріот. Завдяки моїм приятелям, а зокрема покійному проф. Є. Грицакові, колишньому професорові української гімназії в Перемишлі, а також інж. Паламарчукові, колишньому урядовцеві УДК в Ярославі, я одержував багато книжок, передусім з Українського Видавництва в Кракові, а також по кільканадцять примірників «Краківських Вістей», які я роздавав знайомим у місцях постою. Професор був одним із постійних читачів цих газет і книжок. Він дуже пильно виловлював вістки з Києва, які вже незабаром по зайнятті німцями з'являлись в українській пресі. Були це спостереження українських перекладачів у німецькій армії, або в адміністративних відділах. У Полтаві Професор одержав листа від д-ра Донцова з Букарешту, що в тому часі видав два числа журналу «Батава», які долучив до листа. Наскільки пригадую, лист був дуже довгий. Професор вів правдоподібно переписку і з Є. Маланюком, про якого не раз згадував, однак не пригадую вже, чи це було в зв'язку з листуванням з ним, чи в наслідок читання преси. Кілька разів відвідували ми наших перекладачів, які працювали в той час при штабі 17-ої армії. В часі таких відвідин ми ділилися вістками і переживаннями, але головною темою були ті нестерпні відносини, які створювали для нас німці. Життя в той час було дуже важке і багато з наших знайомих, що вийшли в 1941 р. з Кракова, під різними причинами покинули військо. В деяких частинах німці досить радо звільняли українців із західних земель, і на їх місце приймали «фольксдойчів», а нерідко й агентів НКВД, що знали німецьку мову і залишились під німецькою окупацією. Ті перекладачі дуже переслідували й винищували українців, чим дуже подобалися німцям. Працю цих перекладачів сильно влегшувала ще й та обставина, що на СУЗ (О. П. – східно-українських землях України) поширене було донощитство, яке не раз доводило до ліквідації зовсім невинних людей, як от

визначного українського історика проф. Василя Базилевича, якого на донос одного розстриженого священика розстріляли німці в Таганрозі. Коротко перед моїм виїздом... ми оглядали з професором будинок-музей Володимира Короленка, що містився при тій самій вулиці, при якій ми жили. Музей був гарно упорядкований, ним, за большевиків, опікувались обидві доньки Короленка, яких большевики забрали з собою. Зовсім несподівано мене перенесли до іншої частини, до однієї польової команди. Я радів із цього, бо покидав непривітне й малокультурне середовище, яке не мало найменшого зрозуміння для українців та їх справ, а тих українців, що приходили до них із своїми клопатами й турботами, висміювали й відсиляли з нічим. Професор Клен бачив все це і вболівав не менше від нас. Хоча й німець за походженням, він мав українську душу, яка відчувала і важко переживала всі звірства й варварства німців, як і ми всі, як ціле населення України. Він ніколи не робив враження військової людини, був справжнім поетом і науковцем. Можливо, це й приводило до того, що нижчі за рангом старшини не віддавали йому пошести. Щоправда, професор і не звертав уваги на них, як і на тих, що здоровили його. Майже завжди носив руки в кишенях, голова легко похилена у вічній задумі. Маю враження, що професор уже тоді укладав собі плян нової поеми, і думаю, що його побут на Україні дав йому мотиви до «Попелу імперій».

Ми попрощались і я від'їхав до Нових Санжар, де містилась моя нова команда. Від того часу, аж до поновної зустрічі, ми переписувались. Моя нова частина мала всього 18 людей із завданнями військово-адміністративного характеру. Умовини були досить можливі, бо командант був добра й порядна людина, супротивник гітлерівської системи і до своїх підвладних ставився чемно. Називався Тінтельнот і походив з міста Влото над Везерою, де мав фабрику цигар, рафінерію цукру й великий готель.

Обкладинка з книги О. Корчак-Городиського

В Нових Санжарах стрінувся я з дуже прикритим явищем донощицтва, обчисленим на знищення людини. З трудом вдалось мені врятувати одного чоловіка від певної смерті, батька п'ятеро дітей. Про всі ті події я писав професорові Кленові і передавав пошту через зв'язкових, які їздили до попередньої моєї частини по пошту. Цією дорогою я одержував також листи від професора Клена. Його становище дуже було погіршилось, бо його зверхником був сотник Мюллер, людина дуже мало інтелігентна і гітлерівської вдачі. Він уважав, що тільки терором треба вдержувати німецький порядок на Україні. Якраз на Україні та метода була найменш відповідна, на що дуже часто звертав йому та всім іншим увагу Професор на т. зв. старшинських відправах. Одначе його голос не знаходив зрозуміння, бо німецькій психіці більше відповідали думки інших перекладачів, які радили поступати з населенням гостро й безоглядно, бо вони,

Орест Корчак-Городиський (другий зправа, з білою пов'язкою) у Лозовій, 1942 рік

мовляв, до того привикли. Професорові доводилось провадити справжні баталії, але вони не давали ніякого успіху, навіть більше, насторожували німців зі штабу до Професора і спричинювали певну контролю його діяльності, а навіть цензурували його пошту. Наша кореспонденція з тих часів була досить цікава, бо в ній ми обговорювали чимало подій, які заобсервували. На жаль вся ця кореспонденція пропала, забрали її в мене поляки в містечку Казімежа Велька коло Кракова. Професор використовував своє перебування в Полтаві на її оглядання, однак там у нього не було відповідного товариства. Решту свого вільного часу проводив на читанню. Читати було що, книжок було багато, бо майже всі бібліотеки були розбиті і часто дуже вартісні книжки валялися на долівці, а то й на хідниках на вулиці. В жовтні моя частина покинула Нові Санжари і подалась далше на схід, однак до нового місця призначення ми не скоро приїхали. По дорозі довелося нам

уперше познайомитись з «вигодами» походу на Схід. З кінцем жовтня випав був перший сніг, який, щоправда, не вдержався довго, але падав кожного дня і топився та розмочував дорогу. На Україні не було добрих доріг, хіба влітку, коли сухо, тоді вони тверді, але коли випаде хоч би невеличкий, півгодинний дощ, увесь автомобільний рух задержується на кільканадцять годин. В тому часі виїхав був і Професор із своєю частиною і серед деяких пригод доїхав до містечка Лозова, яка є вузловим залізничним пунктом, куди проходили важні залізничні шляхи з Харкова на південь аж до Криму, на захід до Дніропетровська і на схід, у Донбас. Дня 17 листопада переїхав я із своєю частиною до Лозової і зараз таки першого дня, стрінувся з Професором. Наша зустріч була дуже сердечна, ми провели кілька годин на розмовах, обмінюючись думками і спостереженнями, які назбирались за той час, що ми не бачились... Професор продовжував далше свою працю, яка зводилася до того, що він мусів приводити від Міської Управи різних ремісників, потрібних при направі штабових приміщень. Настрій його був часом дуже поганий. Він був злий на весь штаб, бо всі його намагання вирватись до Києва чи взагалі одержати якусь працю, що відповідала б його зацікавленню, були безуспішні. В Лозовій з'їхалося знову кілька українських перекладачів з ЗУЗ (О. П. – західно-українські землі), як Г. Гах, Новроцький, Каратницький, і ми тут знову вирішили організувати освітні курси, як і на попередніх постоях. Посадником міста був у тому часі п. Перехрестов, українець, правник, який вповні усвідомлював собі своє важке становище, проте не розумів як слід, що від німецьких офіційних чинників нема чого ждати помочі, бо німці не були наставлені помагати Україні, тільки її експлуатувати. Силою свого становища, як перекладач місцевої командантури, я ввійшов у зв'язок з п. Перехрестовим та іншими його співпрацівниками. Це були переважно старші громадяни, які ще добре пам'ятали цар-

ські часи та визвольні змагання, тим то вони дуже відрізнялися від тих людей, які не знали давніх часів і не вміли робити відповідних порівнянь, а з тим – і висновків. Німці воліли мати в управах вже як не «фольксдойчів», то молодих людей, бо з ними їм було працювати краще і легше використовувати для своїх злочинних цілей. Всюди, де я перебував, місцеве населення цікавилось подіями в світі і мені (загалом – всім нам, перекладачам) доводилося бути інформаторами про життя українців у світі та про воєнні події. В малих місцевостях не було часописів, тому й населення було спрагло до кожної вістки. Якраз таку цікавість використали ми на те, щоб zorganizувати однієї неділі ширші сходини, головню учителів, та поінформувати їх про життя у світі. На ці сходини з'явилося около двадцяти учасників, які послухали інформації, і що мене найбільше тішило, пробували навіть дискутувати, що було новістю в тих умовах, бо люди навчені були большевиками на всяких публічних сходинах ніяких дискусій не заводити. На наступні сходини прийшов Професор і пп. Гах та Новроцький. Ми уложили відповідну програму, поділились ролями, щоб якнайбільше використати сходини. Ми нікому й не згадували, що на такі сходини ми не маємо офіційного дозволу. Робили самовільно, а присутність Професора-старшини, а почасти й моя, бо мене знали як перекладача командатури, надавали нашим зібранням офіційного характеру. Ми відбули яких шість разів такі сходини, при чому на останніх було около 100 осіб, з чого ми дуже раділи. Ті щонедільні збори набрали були згодом загальнішого характеру і не були тільки сходинами учителів. Приходили всі, що бажали щось почути. Ми не провадили на сходинах ніякої пропаганди, тільки старалися обережно, але правдиво інформувати про події на фронті (в той час почалися вже були наступальні дії большевиків в околицях Краматорська – січень 1942 р.) та про життя українців. Найперше ми подавали інформа-

ції з фронту і були не раз дуже здивовані, коли молоді люди давали нам різні питання відносно боїв у тому, чи іншому місці, а ми не могли їм дати точної відповіді, бо самі докладно не знали, тільки дивувалися, звідки вони мають такі інформації. Згодом ми довідалися, що деякі слухали передачі совєцького радіо і шептаною пропагандою передавали з уст до уст. Професор мав два чи три рази гарний виклад про українську і світову літератури, в якому підкреслював головню тих письменників, яких большевики забороняли. Пізніше опіку над освітніми курсами перебрала була спеціально створена Освітня Комісія при Міській Управі, яка однак не відновилася після поворотного здобуття Лозової німцями в квітні 1942 року.

Професор з великою приємністю і нетерпеливістю очікував неділі, щоб зустрінутися із знайомими, які відвідували курси, та провести з ними кілька хвилин на дискусії. Був щасливий, що бодай в неділю може вирватись із своєї частини, в якій життя було щораз важче. Здоров'я його було не надзвичайне, щораз частіше заходив до лікаря, а погане психічне самопочуття ще більше його пригноблювало. Коли в листопаді ми одержали вістку про розвиток культурного життя в Києві, про видавання Оленою Телігою журналу «Літаври», якого перше число появилось було в жовтні 1941 р., Професор просто з сльозами в очах жалувався, що він тут марнується, а в Києві його знайомі починають працювати, розвивати українську літературу... Дуже ненавидів Професор большевиків і москалів, про що оповідав не раз при столі в старшинському касині... В Лозовій поробили були ми старання перевидати «Прокляті роки», яких примірник Професор мав випадково з собою...».

Про своє перебування в Україні Юрій Клен написав у «Спогаді про 1941» 11 листопада 1946 року:

*«Ще спогади такі чіткі і свіжі:
Повитий кур'явою шлях,
Над Бугом сонний і брудний Ладизжин,
Ясні заграви по ночах...»*

*...Все відійшло... Все, мов мара минуло:
Розриви бомб, пожарів чад,
Лагідні вечори й розмова чула
Ледви знайомих нам дівчат.
Як місяць над просторами рівнини,
Спливає в спогадах отих
Смутне-смутне обличчя України
З ланів пожовкло-золотих.
І тихе світло лє на ті дороги,
Які лягли у далину
І нас везуть крізь радіщі й тривоги
У не довершену весну».*

У 1943 році Юрій Клен перебрався до Праги, де став працювати в Українському Вільному Університеті, а Орест Корчак-Городиський того ж року зголосився до Української Дивізії «Галичина», з якою пройшов весь бойовий і страдницький шлях, а по закінченню Другої світової війни опинився у таборах полонених Ріміні (Італія), де був редактором таборового тижневика-півтижневика й врешті – щоденника «Життя в таборі» для переміщених осіб, пізніше закінчив студії історії та географії із вченим ступенем магістра в тому ж таки Українському Вільному Університеті, де колись викладав професор Клен.

У повоєнному листі до Ореста Корчака-Городиського Юрій Клен писав: «...Я дуже зрадив, діставши нарешті звістку про Вас, бо не знав, чи Ви вискочили з того пекла війни; боявся вже, чи не потрапили до рук більшовикам... Доводилося починати життя так, як Адам, коли голий опинився за брамою раю та мусів шукати шляхів у далекий і невідомий йому світ. Не тратьте зв'язку зі мною. Може знов доведеться нам разом шляхи міряти, як міряли з Вами в 1942 році. Думаю, що ще зустрінемося з Вами, і може разом будемо працювати на користь країни нашої, бо такий стан непевності, який оце тепер панує на світі не може надто довго тривати...».

До Америки, в США, пан Орест Корчак-Городиський виїхав у 1950 році і, дякувати

Богові, живе в Чикаго по цей час. Він став автором своїх спогадів з життя, дописів про видатних служителів церкви й українських патріотів – адвоката Михайла Степаняка, Дмитра Лушпака-Баглая, отців Мирослава Проскурницького та Михайла Ганушевського, отців-мітратів Михайла Василика та д-ра Івана Гриньоха (члена Президії УГВР «Всеволода»), владику Василя Величковського, крайового провідника Юнацтва ОУН Всеволода Лемеху-«Бориса», педагога-філолога проф. Івана Голембійовського, а ще – важливих споминів про останній політичний процес польської держави у Бережанах 14 вересня 1939 року, на якому його та інших членів Студентської Громади було засуджено, та іншого цікавого допису про свою працю на посаді першого секретаря Української гімназії в Ярославі від листопада 1940 до червня 1941 року, як також розвідки «Замість вигадок: Українська проблематика в західних політико-дипломатичних джерелах» (Івано-Франківськ, 1994) та історичного нарису «Іван Васильович Турчин – особистий приятель президента Лінкольна», став одним із авторів «Альманаху Станиславівської Землі» (Нью-Йорк, 1975-1985).

Весь свій час пан Орест Корчак-Городиський працює, пише і дихає з думкою про Україну. І ось вже маємо за вікнами липень 2013-го року Божого... Пан Орест вже має славних 95 літ, з яких близько восьми десятиків присвятив відданому служінню українській національній ідеї, нашому нездоленому народові.

Засилаю свої найщиріші зичення з ушлюблених полтавських теренів знаменитому українському патріоту Оресту Корчаку-Городиському, із благодатної землі, якою він пройшов пліч-о-пліч з видатним професором Юрієм Кленом, розбудовуючи наше національне життя в часи тепер вже далекої воєнної хуртовини 40-их років. З роси й води і Многая Літа Вам, дорогий Ювіляре!

АРХІКНЯЗЬ ВІЛЬГЕЛЬМ ГАБСБУРГ (ВАСИЛЬ ВИШИВАНИЙ) І УКРАЇНА

Олександр ЗОРЬКА,
*проректор з наукової роботи
КДАВТ ім. гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного,
кандидат педагогічних наук*

Юрій ВОЗНЮК,
*воєнний історик,
відповідальний секретар журналу «Воєнна історія»,*

Вільгельм Франц фон Габсбург-Лотрінген (Василь Вишиваний) – український військовий діяч, політик, дипломат, поет, австрійський архікнязь (ерцгерцог), полковник Легіону Українських Січових Стрільців. Вільгельма Габсбурга знали в Україні як Василя Вишиваного, під ім'ям, яке йому

дали українські вояки під час Першої Світової Війни. Він вважався одним із неофіційних претендентів на український трон в разі утворення монархічного ладу. Хоча він сам офіційно ніколи не проголошував свої наміри бути українським монархом і навіть не мав для цього можливостей, Василь про-

Василь Вишиваний

славився своїми військовими та дипломатичними здібностями, поезією і любов'ю до України.

Вільгельм фон Габсбург народився 10 лютого 1895 року в родинному маєтку австрійських архієпископів Габсбургів-Лотаринських, що знаходився близько м. Пули (сучасна Хорватія) в Адріатичному морі на острові Люсін у тогочасній австро-угорській провінції Істрія.

Вільгельм фон Габсбург походив із відомого австрійського імператорського роду Габсбургів. Родинною гілкою роду, до якого належали батьки Вільгельма, була династія Габсбургів-Лотаринських. В ній поєдналися дві гілки європейської знаті – Габсбургів і Лотарингів.

Батьком Вільгельма Габсбурга був австрійський архієпископ (ерцгерцог) Карл Стефан Австрійський (1860–1933) – син Карла

Фердинанда Австрійського й Єлизавети Франциски Австрійської.

Його мати – австрійська архієпископівна Марія Терезія Австрійська-Тосканська (1862–1933) була дочкою архієпископа Карла Сальватора Австрійського-Тосканського та Марії Імакуляти Борбонської. Вільгельм Франц був наймолодшою дитиною з шести в родині Марії Терези і Карла Стефана Габсбургів-Лотаринських.

Родина жила певний час в Пулі, де народилися всі діти. Оскільки мати Вільгельма походила з італійського роду, в сім'ї спілкувалися італійською мовою. Завдяки батьку Карлу Стефану діти навчилися німецької. Вдома їх навчали приватні вчителі – крім загальної шкільної програми дітей вчили трьох мов: італійської, французької, англійської. За власним свідченням Вільгельма, в дитинстві він захоплювався німецькими поетами Г. Гайне, Ленава, а також італійськими П. Метастазіо, Данте, Петраркою, Боккаччо та іншими.

Батько Карл Стефан був адміралом австрійського військово-морського флоту і часто брав дітей, особливо хлопців, у подорожі по Адріатичному морю, на узбережжі якого розташовувався Полі. Впродовж шести років, починаючи з десятилітнього віку, Вільгельм подорожував по світу разом зі своїми братами і батьком. Вони відвідали багато країн Європи, побували в Африці, Америці, Азії.

Проте невдовзі його батько полишив службу у ВМС Австро-Угорщини. У нього виникли суперечки з керівництвом збройних сил щодо реструктуризації флоту, і на знак протесту він пішов у відставку. Було прийнято рішення переїхати в родинний маєток у м. Живець, Західна Галичина (сучасна Польща), який його родина отримала у спадщину від архієпископа Альбрехта Фердинанда Габсбурга. Родина Габсбургів-Лотаринських провела там решту свого життя.

З 1905 року Вільгельм Франц навчався у Віденському училищі, яке він закінчив у 1912. Наступного року Вільгельма і його

брата Лео відправили на навчання до військової академії в австрійському місті Вінер-Нойштадт. Такий крок батьків був досить незвичним, оскільки діти імператорської родини зазвичай автоматично отримували офіцерські звання в армії Австро-Угорщини. Однак у родині архієпископа Карла Стефана дітей виховували у спартанському дусі – батьки хотіли, щоб в академії вони не відрізнялися від інших і, не маючи нічого зайвого, мешкали в загальній кімнаті з усіма курсантами.

Навчання Вільгельмові давалося доволі легко. В академії він вперше самостійно познайомився із працями Каутського, Ніцше та інших філософів. Окрім військової справи, Вільгельм вивчав літературу та мови, серед яких обрав вільним факультативом українську.

Його знайомство з українською культурою почалося ще в Живці, де українців було не так багато. З власної ініціативи Вільгельм подорожував Гуцульщиною інкогніто протягом 40 днів. В цей час він мешкав разом із селянами і подорожував Карпатськими горами. Навчаючись в академії, Вільгельм почав серйозно цікавитися українською культурою – вивчав мову, читав книжки українських письменників та поетів, захоплювався творами Франка, Федьковича, Стефаника, Шевченка та ін. Зокрема, першою українською книгою, з якою він ознайомився, була «Мала Історія України» Грушевського. Цю книгу Вільгельм прочитав ще взимку 1915 року з допомогою одного українського солдата з його сотні на прізвище Пришляк. Згодом просте зацікавлення українською культурою переросло в участь у політичному житті українців Австро-Угорщини.

У лютому 1915 року Вільгельм Габсбург закінчив військову академію, отримав звання лейтенанта австрійської армії і був відправлений до 13-го полку уланів.

Ця військова частина формувалася переважно з українців Золочівського повіту (нинішньої Львівської області). Вільгельма

виявляв неабияку прихильність до українців. Під його командуванням та з його ініціативи сотня Вільгельма повністю українізувалася – з її складу були вилучені поляки й угорці, місце яких заступили винятково українці. Усі вояки мали синьо-жовті відзнаки на уніформі. У війську мала місце своєрідна трансформація поглядів і свідомості Вільгельма Габсбурга: він не тільки досконало опанував українську мову, але й почав вважати себе українцем разом зі своїми солдатами-українцями. Він заохочував своїх підлеглих до активного національного самовизначення, стверджуючи, що «коли я признаюся до українського народу, то і вони можуть сміло це робити». Один із його солдатів-українців подарував Вільгельму вишиту сорочку, яку він почав відкрито носити як в полку, так і поза ним. За це, а також за його патріотизм і любов до України, його прозвали у полку Василем Вишиваним. Братерство і приємні спогади про службу з українцями Василь проніс крізь більшу частину свого життя і навіть пізніше присвятив своїм бойовим товаришам збірку віршів і підписався під нею не як Габсбург, а як Василь Вишиваний.

Вишиваний писав: «Моя сотня, зложена тільки з українців, безумовно мала національну українську свідомість, але боялася виявляти її, бо тоді кожного українця уважали політичне підозрілим. Між собою жили в згоді. Старшини в сотні були самі німці (був один поляк, але я усунув його). Страх українців перед переслідуванням доходив до того, що деякі признавалися до польської народності. За це я лявав страшенно і казав їм, що коли я признаюся до українського народу, то і вони можуть це сміло робити. Це помагало.

Військова і моральна вартість моєї сотні представлялася дуже добре. Щодо моралі тих людей, то вона, як я сказав, дуже висока. Говорю це на підставі порівняння з жовнірами інших народів. Одну тільки хибу має український жовнір: він занадто добродушний і в тім уступає перед жовнірами

інших народів, які знаю. На цю надмірну добродушність українського жовніра, яка доводить його до того, що він, навіть покривджений, не протестує і не жалується, не міг я спокійно дивитися. Я просто підбурював їх в таких випадках.

Українці люблять співати. Я люблю слухати, як вони співають. Обов'язково казав я співати «Не пора», «Ще не вмерла Україна», «Верховино» і «Над Прутом у лузі». Я особисто і по товариськи говорив їм про гноблення України Росією, ніколи при тім не підкреслюючи, що в Австрії інакше, бо уважав це не смачним. За таке відношення до Австрії мусів я раз навіть ставати до рапорту. Я при рапорті заявив відверто, що почуваю себе українцем і інтереси України для мене на першому місці».

За законами Австро-Угорщини, кожен член імператорської сім'ї по досягненні 21-річного віку автоматично ставав членом сенату країни. Таким чином, у 1916 році Вільгельм Габсбург став членом парламенту і налагодив там контакти з українськими депутатами, зокрема з головою Української Парламентарної Репрезентації Євгеном Петрушевичем. Для українських політиків у Відні підтримка члена імператорської сім'ї виявилась справжнім благословенням. За протекції архієпископа вдалося призначити міністром охорони здоров'я країни українця Івана Горбачевського.

Згодом Вільгельм познайомився з провідними українськими політиками Австро-Угорщини – Костем Левицьким, Євгеном Олесницьким та Миколою Васильком. Вони, безумовно, підтримували ідею утворення українського коронного краю в межах Австро-Угорської імперії, а допомога і протекція члена імператорської родини наближала їхні мрії до здійснення. Сам Олесницький вважав залучення архієпископа до української справи найбільшим успіхом українських політиків. Передусім, головною проблемою і завданням українців Австро-Угорщини була нейтралізація польського впливу на політику в Галичині, усунення

поляків з керівних посад, українізація освіти і, зокрема, відкриття Українського університету у Львові. Також розглядалося питання об'єднання Буковини з Галичиною в одну провінцію або коронний край, де переважало б українське населення. Проте довгий час вирішення українських проблем не було першочерговим завданням для центрального уряду, тому навіть протекція молодого Габсбурга не мала відчутного впливу на зміну традиційного політичного курсу імперії.

Одним із проявів української політичної активності в Австро-Угорщині було формування легіону Українських Січових Стрільців у 1914 році. З поразкою Росії навесні 1918 Вільгельма Габсбурга призначено командиром австрійської «Групи архієпископа Вільгельма», до якої входив і курінь УСС. За Берестейським мирним договором загони німецьких та Австро-Угорських військ також були передислоковані в Україну – серед них і загони Січових Стрільців.

1 квітня 1918 року Вільгельм Габсбург перейняв командування УСС біля Херсону. Перебуваючи на півдні України, він не тільки оберігав легіон УСС від розформування, якого ждали як в Україні, так і в Австрії, але проводив на чолі цього загону напролюд незалежну політику підтримки українських сил. За його власним визнанням, він не лише не бажав брати участь у реквізіціях збіжжя у мирного населення, але й відверто відмовлявся придушувати народні повстання, які спалахували повсюди у відповідь на репресії окупаційної влади. Прихильність місцевого населення до архієпископа Вільгельма зросла до такої міри, що це викликало занепокоєння гетьмана Павла Скоропадського – ставленика Німеччини в Україні. Він відчував конкуренцію з боку Габсбурга і навіть мав агентурні дані, що навколо нього гуртується опозиція влади гетьмана. Від Скоропадського до німців було направлено декілька скарг, а ті в свою чергу вимагали від Відня більшого контролю над поведінкою члена імператорської

сім'ї. Підкорившись тиску Німеччини, австрійська влада намагалася всіляко обмежити діяльність архієпископа в Україні. Невдоволення Відня досягло такої міри, що Вільгельма Габсбурга було відкликано до столиці, де він мусив давати пояснення у зв'язку із численними доносами. Незважаючи на опір своїй діяльності, а також на нові спроби ліквідувати УСС, молодому архієпископу вдалося відстояти цей український підрозділ і по поверненні в Україну знову очолити його.

Побоювання Скоропадського щодо Габсбурга виявилися небезпідставними. У травні 1918 року серед соціалістів Одеси виник задум підняти повстання проти влади Скоропадського і проголосити Габсбурга-Вишиваного новим гетьманом. На таємній нараді соціалістичних партій та представників УСС було вирішено дати запит архієпископу стосовно його участі у повстанні. У випадку його згоди планувалося почати підготовчу роботу для заколоту в Києві. Однак сам Габсбург не був до цього готовий і мотивував свою відмову тим, що жадав підтримки всього українського народу в разі приходу до влади.

Зокрема, вже пізніше, на радянському допиті 5 жовтня 1947 р. він так зізнавався про свою участь у подіях того часу: «Визнаю, що 1918 року, будучи в Україні, окупованій з'єднаними німецькими та австро-угорськими військами, в м. Запоріжжі, в якості начальника гарнізону цього міста, зустрічався з генералами Болбочаном, Гнатівим і Петрівим, котрі мені пропонували об'єднати українські війська і згодом повалити владу Скоропадського та очолити Український уряд. Однак, я від цієї пропозиції відмовився».

Крім цього, існували й інші плани приведення до влади Габсбурга-Вишиваного, як у Великій Україні, так і в Галичині. Однак, як відзначають сучасники, сам архієпископ не був готовий до захоплення влади збройним шляхом і, незважаючи на свою прихильність до справи української державності, покладав

Василь Вишиваний

основні надії на федеративний союз України із габсбурзькою монархією. Всупереч чуткам і теоріям, він не мав чіткого плану державного будівництва.

З поваленням гетьманату Скоропадського в грудні 1918 року Вільгельм Габсбург-Вишиваний почав співпрацювати з урядом Директорії. Він отримав звання полковника армії УНР, і у вересні 1919 був призначений головою відділу закордонних зв'язків Головного Управління Генерального Штабу УНР. Переїхавши до Кам'янця-Подільського, де на той час були розташовані керівні установи Директорії, Вишиваний розпочав формування мережі військових шкіл для армії УНР. Використовуючи своє знання мов, Вільгельм налагодив контакти з військовими місіями держав Західної Європи. Однак діяльність архієпископа в армії Директорії була нетривкою. Він віднісся вкрай негативно до укладеної Петлюрою в квітні 1920 року Варшавської угоди з Польщею, за якою визнавалась приналежність західних земель, і зокрема Галичини, до Польщі. На знак протесту Вільгельм пішов у відставку і виїхав через Румунію до Чехословаччини. У березні 1920 року, після перенесеного тифу, він нарешті прибув до Відня,

Василь Вишиваний

де написав в австрійській газеті «Neues Wiener Journal» 9 січня 1921 року гостру антипольську статтю, в якій охарактеризував союз Польщі з УНР як «неприродний». Стаття мала скандальні наслідки для самого Вільгельма, оскільки розгнівала його батька — затятого полонофіла і претендента на польську корону. Поляки навіть опублікували гнівну відповідь батька Вільгельма Карла Стефана Габсбурга, яка фактично була зреченням від сина.

Опинившись в еміграції, Вільгельм Габсбург спочатку приймав активну участь у житті української діаспори в Австрії. 1921 року у Відні виникло Українське національне вільнокозацьке товариство, яке обрало головою управи Габсбурга-Вишиваного. Товариство випускало газету «Соборна Україна», яка дуже прихильно ставилася до особи архієпископа. Серед деяких українських емігрантських монархічних кіл він все ще користувався певною популярністю і розглядався як потенційний кандидат на український трон. Однак у номері «Соборної України» від 19 грудня він однозначно заперечив свої претензії на верховну владу в Україні. Це, однак, не завадило Вільгельму активно цікавитися подіями як в Україні, так і серед українських емігрантських кіл. Зокрема, використовуючи своє ім'я, він намагався знайти підтримку українській справі серед європейських політиків. Проте

великого успіху починання Вільгельма не мали, оскільки він не мав політичної ваги і за ним не стояло жодних впливових політичних сил. Поступово Габсбург став непомітним в політичному житті української еміграції.

У різні часи він зустрічався з представниками української еміграції — Павлом Скоропадським, Євгеном Коновальцем, Євгеном Петрушевичем, В'ячеславом Липинським, Віктором Андрієвським та іншими, але згодом навіть ці контакти зійшли нанівець. Хоча ім'я Вільгельма використовували для власних цілей різні емігрантські кола, серед них Габсбурга вважали скоріше замріяним ідеалістом, аніж дієвим політиком. Його збірка віршів українською мовою «Минають дні» (1921) рішуче підкреслила основне зацікавлення Габсбурга-Вишиваного — спогади та література.

Певні побоювання щодо Габсбурга-Вишиваного мала й радянська розвідка. Проте її головна увага була прикута до співпраці Вільгельма з українськими націоналістами, зокрема з Євгеном Коновальцем до війни та з представниками ОУН — після неї. Хоча Коновалець був вбитий агентом НКВД Судоплатовим в Роттердамі, радянські органи довгий час не мали ніяких підстав знищувати або навіть арештовувати колишнього архієпископа з огляду на його пасивність в українській політиці. Однак відомості про його контакти з представниками ОУН тримали ім'я Габсбурга в колі зору сталінської розвідки. Вже після закінчення війни, під час окупації Відня у 1944–1947 роках радянськими військами, сталінська розвідка вела таємне стеження за ним.

Привід для арешту з'явився, коли агент французької розвідки капітан Пеліс'є мав зустріч у Відні з Вільгельмом Габсбургом. Ймовірно, французи сподівалися налагодити через нього стосунки з українським рухом опору в самій Україні і, зокрема, з представником ОУН в еміграції Романом Новосадам. 26 серпня 1947 року Вільгельма Габсбурга разом з Новосадам було заареш-

товано радянською секретною службою СМЕРШ і перепроваджено до Карлс-Баденської тюрми, де велося попереднє слідство. Йому інкримінували шпигунську діяльність із західними державами та звинувачували у зв'язках з ОУН.

Наприкінці листопада 1947 року Вільгельма Габсбурга перевели до Лук'янівської тюрми Києва, де тривало слідство. Протягом півроку його щоденно допитували, переважно вночі, вимагаючи зізнатися в контактах з оунівським підпіллям та західними розвідками. Однак Вільгельм заперечував свою причетність до будь-яких політичних рухів чи партій за останні 20 років, наголошуючи, що всі зустрічі і контакти були окремими подіями і не мали постійного характеру. Він відмовився видавати прізвища своїх друзів та вигадувати наклепи на соратників по еміграції. Слідчі рекомендували йому 25 років ув'язнення в радянських таборах, однак ця рекомендація і наступний вирок залишилися невиконаними. Умови утримання в тюрмі та брак медичного догляду призвели до захворювання Габсбурга на туберкульоз. Вільгельм Габсбург хворів на легені вже давно, втім тюремний лікар нічого іншого, крім захворювання серця, не згадував в історії хвороби. Свідectво про смерть, проте, вказує на двосторонній туберкульоз, від якого він помер о 3-й годині ночі 18 серпня 1948 в тюремній лікарні. Не збереглося навіть відомостей про місце його захоронення. Ймовірно, його поховали десь біля огорожі Лук'янівського цвинтаря Киє-

ва без будь-яких позначень місцезнаходження тіла. З огляду на засекреченість обставин смерті Габсбурга-Вишиваного, ця історія рясніла легендами, аж поки справжні документи не пролили світло на правдивий перебіг подій.

Протягом десятиліть особа архікнязя Габсбурга або замовчувалася, або висвітлювалася винятково в негативному світлі. В радянській історіографії Вільгельм Габсбург розглядався як ставленик іноземних буржуазних сил, які нібито хотіли за його участю поневолити Україну. Приблизно такий, спрощений погляд на особу Габсбурга-Вишиваного зберігся і в російській історіографії, де йому відводиться роль маріонетки в руках австрійських політиків. До останнього часу дослідження спадщини Габсбурга-Вишиваного не велося і в Україні, і його постать та внесок обростали міфами і вигадками.

За ініціативи товариша Габсбурга-Вишиваного по еміграції та ув'язненню Романа Новосада у липні 2000 року у Відні в українській греко-католицькій церкві Святої Варвари було відкрито меморіальну дошку Василю Вишиваному (Вільгельму Габсбургу).

Останнім часом, з розсекреченням радянських архівів у справі Габсбурга-Вишиваного, почалася переоцінка його діяльності і зростання неупередженості ставлення до його внеску в історію України. Зокрема, є пропозиції назвати його ім'ям одну з вулиць Києва, де цей патріот України закінчив своє життя.

КИРИЛО РОЗУМОВСЬКИЙ – ОСТАННІЙ ГЕТЬМАН ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Світлана КАЛМАКОВА,

*старший викладач кафедри суспільних дисциплін
Київської державної академії водного транспорту *
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

Граф Кирило Григорович Розумовський (1728-1803), останній гетьман Лівобережної України-Гетьманщини, народився на хуторі Лемеші, що на Чернігівщині, в сім'ї українського городового козака Григорія Розума. Великі можливості для свого соціального зростання Кирило Розумовський отримав завдяки старшому братові Олексію (1709-1771), якому щасливий випадок допоміг зайняти привілейовану посаду при царському дворі. Будучи співаком царського хору, Олексія помітила імператриця Єлизавета Петрівна, що і гарантувало йому подальшу блискучу кар'єру. В імператриці, не без

впливу Олексія Розумовського, пробудився неабиякий інтерес до України. 1744 року вона здійснила подорож в Україну, під час якої відвідала Глухів, Козелець і Київ. Це була зручна нагода для козацької старшини повсюдно від імені українського народу вдарити чолом, аби відновити гетьманське управління.

Майбутній гетьман Кирило Розумовський ріс і здобував освіту під протекцією свого старшого брата, який знайшов йому опікуна в особі вихованця Феофана Прокоповича Г. М. Теплова. У його супроводі Кирило Розумовський відбув 1743 року за

кордон для продовження навчання. Він слухав лекції у Берліні, Гданську, Кенігсберзі, Данцигу, побував у Франції, Італії, вивчаючи німецьку, французьку й латинську мови, географію, історію тощо. 15 червня 1744 року обом Розумовським надано статус графів Російської імперії. Повернувшись з-за кордону 1745 року, Кирило став улюбленцем царського двору.

У травні 1746 року 18-річного Кирила Розумовського після півторарічного навчання за кордоном призначили президентом Петербурзької Академії Наук із щорічним жалуванням у розмірі 3 тисячі рублів. Суспільне становище Кирила Розумовського значно зміцнилося після одруження з родичкою імператриці Катериною Нарішкіною.

На весілля Кирила Розумовського, що відбулося у жовтні 1746 року, були запрошені й представники української старшини – Я. Лизогуб, М. Ханенко, В. Гудович. Вони знову подали царському уряду клопотання про відновлення гетьманства в Україні. Розв'язання цього питання розтягнулось аж на півтора року, поки, нарешті, в Сенат надійшов царський указ від 5 травня 1747 року про вибори гетьмана в Україні. Відновлення гетьманства в Лівобережній Україні імператриця Єлизавета Петрівна пов'язувала з особою Кирила Розумовського, якого й призначила гетьманом. Для підготовки офіційної церемонії «обрання» гетьмана до Глухова 16 січня 1750 року прибув генерал-майор граф І. С. Гендриков, який привіз жалувану грамоту, і на його вимогу генеральна старшина підписалася на «прошенні в гетьмани Кирилы Григорьевича». Урочисте обрання гетьмана відбулося 22 лютого 1750 року.

Проте новообраний гетьман ще довго перебував у Петербурзі. Лише 13 березня 1751 року у придворній церкві він склав присягу на вірність імператриці, яка і вручила йому гетьманські клейноди. Для від'їзду його в Україну було підготовлено 125 підвод. Гетьман вирушив в Україну з чисельним ескортом, кухарями й музикантами, гайдуками, сергантами Ізмайловсько-

Кирило Розумовський

го полку і навіть із трупою акторів. На урочисту церемонію зустрічі 6 липня 1751 року до Глухова прибула майже вся козацька старшина, більш як шість тисяч козаків, вище духовенство. Приїзд гетьмана супроводжувався стрільбою з гармат і рушниць, музикою, биттям у литаври, церковними обрядами.

Разом із гетьманом до Глухова перекочував петербурзький побут, характерний для північної столиці. Гетьманський двір, спорудження якого завершилося в червні 1751 року, став мініатюрною копією Петербурзького. У гетьманському палаці відбувалися бенкети, бали, звучала інструментальна музика, ставилися театральні вистави. Нерозлучним супутником гетьмана залишався Г. Теплов, який прибув із ним в Україну в чині колезького радника, і невдовзі він очолив новостворену гетьманську

канцелярію. Користуючись необмеженою довірою з боку гетьмана, Теплов став негласним повелителем Лівобережної України.

Слід зазначити, що сам Кирило Розумовський за чотирнадцять років свого гетьманування приїздив в Україну лише на короткий час. Постійним місцем його проживання залишалися Петербург і Москва. Проте, мешкаючи у столичних містах Росії, Розумовський не забував про українські справи. Він домігся ліквідації поборів з місцевого населення, запроваджених ще за часів гетьманування І. Самойловича й І. Мазепи, відміни митниць на порубіжжі України з Росією і проголошення вільної торгівлі між ними. 6 червня 1761 року гетьман видав універсал, яким передав монополію на гуральництво козацькій старшині.

До результатів суспільно-політичної діяльності гетьмана Розумовського насамперед належить судова реформа. Універсалом від 17 листопада 1760 року Кирило Розумовський запровадив у Лівобережній Україні новий порядок судочинства, згідно з яким Генеральний суд очолили два генеральних судді, а до його складу увійшли обрані від старшин десять представників від кожного з десяти полків. Генеральний суд розглядав справи генеральної старшини та осіб, які

перебували під особистою опікою гетьмана. Реформа завершилася наприкінці 1763 року. Полкові суди перетворилися на гродські, де розглядалися кримінальні справи. Головуючими у цих судах залишилися полковники, а суддя і писар називалися вже не полковими, а гродськими. Крім того, запроваджувалися підкоморські й земські суди (в кожному полку по два, а в Ніжинському – три). Підкоморські суди розглядали справи про землю та межування. Було відновлено чинність Литовського Статуту.

Приділяв гетьман також увагу піднесенню освіти і науки. На 1760 рік було детально розроблено план заснування і діяльності університету в Батурині. В університеті мали діяти дев'ять кафедр: латинського красномовства, логіки, метафізики і практичної філософії, натурального права та юриспруденції, старожитностей, історії «літеральної» й політичної, генеалогії та геральдики, експериментальної фізики і математики, теоретичної і практичної фізики, анатомії, хімії, ботаніки й натуральної історії. Курс навчання було розраховано на три роки. Опікувався гетьман також початковою освітою: в усіх полках було відкрито школи для обов'язкового навчання козацьких синів. Крім загальної, введено спеціальну військову освіту – «військові акзерціїї».

Розпочав Кирило Розумовський також реформу козацького війська: було запроваджено муштру за західноєвропейським зразком, удосконалювалась артилерія, були введені однакове озброєння і уніформа.

Проте активне державницьке життя в Україні, яке почало відроджуватися за часів гетьмана К. Розумовського, було можливе завдяки лояльному ставленню до України з

Палац К. Розумовського у Батурині

боку імператриці Єлизавети Петрівни та її наступника Петра III. Прихід до влади Катерини II – прихильниці жорсткої централізаторської політики в імперії – перекреслив перспективи державницького розвитку України. Наприкінці 1763 року імператриця викликала до Петербурга К. Розумовського і зажадала від нього «добровільно» зректися гетьманства, що він і зробив. Наступного, 1764 року з цього приводу було проголошено маніфест, а в Україні поновилися діяльність Малоросійської Колегії.

Російський уряд поступово реорганізовував, а згодом і повністю скасував автономне, побудоване на національній основі, козацьке військо. Дев'ять козацьких полків Лівобережної України в середині 80-х років було реорганізовано в карабінерні. Утворення карабінерних полків, що базувалися за місцем проживання, стало перехідною стадією до повного злиття українського козацького війська з російською армією в 1789 і 1791 роках, коли їх було розподілено між кірасирськими, кінно-єгерськими, гусарськими і драгунськими частинами. Окремий корпус малоросійських стрільців, сформований з колишніх піших козаків, ще існував з 1790 по 1796 роки. А перший рекрутський набір до російської армії був проведений в Україні у грудні 1797 року.

Після ліквідації гетьманства Кирило Розумовський залишився великим поміщи-

ком. Багатий посаг дружини, величезна спадщина старшого брата Олексія, маєтності, даровані Єлизаветою Петрівною і Катериною II, поставили Кирила Розумовського на один рівень із найпершими багачами Російської імперії. Позбавлений гетьманства та права проживати в Україні, Кирило Розумовський виїхав за кордон, а після повернення до Росії мешкав у Москві та Петербурзі. Лише 1794 року він переїхав на постійне проживання в Україну і оселився в Батурині. В останні роки свого життя Розумовський став передусім щедрим фундатором і покровителем мистецтва: будував у Батурині кам'яний палац, зводив церкви у своїх численних маєтках. У Батурині розміщувалася його бібліотека, яка вважалася однією з найцінніших в Європі.

Помер Кирило Розумовський 1803 року в Батурині. Похований у церкві Воскресіння Христового, яку він відбудував на руїнах мазепинської церкви, зруйнованої Меншиковим під час розгрому Батурина 1708 року.

Отже, з іменем останнього гетьмана України Кирила Розумовського пов'язаний підйомом національно-державного відродження козацької України, зміцнення державних інститутів Гетьманщини, подальший розвиток української культури, науки та мистецтва, нарешті, нереалізовані плани перетворення козацької держави на спадкову монархію.

ДЖЕРЕЛА

1. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорізької Січі. – К., 1993.
2. Володарі гетьманської булави: історичні портрети. – К., 1994.
3. Грушевський М. Иллюстрированная история Украины. – К. : МПП «Левада», 1997. – 696 с.
4. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т. 2. – К. : «Глобус», 1992.
5. Історія українського війська / І. Крип'якевич та ін. – Т.1 – К. : Варта, 1994. – 375 с.
6. Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. В 4 тт. Т. 3. – М. : «РИПОЛ КЛАССИК», 1998. – 576 с.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – К. : «Либідь», 1993.
8. Полное собрание законов Российской империи. – Т.23. – Спб., 1830. – №16784, 16785.

КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИГИ «ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНА У 30-Х – 40-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ. НЕВІДОМІ ДОКУМЕНТИ З АРХІВІВ СПЕЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ»

Доступ найширших кіл громадськості до повністю закритих дотепер архівних матеріалів ЧК — ГПУ — НКВД — КГБ — це імперативна вимога, без виконання якої неможливо говорити про побудову справжнього громадянського суспільства в Україні (виняток становлять лише ті документи, зміст яких і сьогодні є чинною, законодавчо підтвердженою державною таємницею). Наявність чи відсутність такого доступу є доволі точним критерієм, що дає змогу робити висновки про рівень демократичності державних структур взагалі й спецслужб зокрема.

Галузевий державний архів Служби безпеки України, очолюваний пані Світланою Лясковською та її заступником Сергієм Кокіним, проводить значну і, що важливо, дедалі системнішу роботу саме в цьому напрямку. Суттєва складова такої роботи — міжнародна співпраця, зокрема з європейськими колегами, що ставить за мету виявлення, наукове опрацювання та публікацію таємних архівних документів колишніх радянських спецслужб та відповідних служб країн Східної Європи. Так, важливе зна-

чення мають у цьому контексті спільні видавничі проекти українських фахівців (із Галузевого державного архіву СБУ та Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України) та польських архівістів і науковців, результатом яких стало оприлюднення восьми томів унікальної видавничої серії «Польща та Україна в 30–40 роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб».

1 березня ц.р. у Києві за участю керівництва Служби безпеки України, Інституту національної пам'яті Республіки Польща, представників дипломатичного корпусу в Україні, провідних науковців та громадських організацій відбулася презентація англомовної версії книги «Польща та Україна у 30-х – 40-х роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб» («Poland and Ukraine in the 30's-40's of the XXth Century. Documents from Archives of Secret Services»). Це англомове видання є своєрідним дайджестом найбільш репрезентативних документів, що упродовж 16 років співпраці польських та українських науков-

ців — з Галузевого державного архіву СБУ та Інституту національної пам'яті Республіки Польща — вже вийшли у восьми томах науково-документального спільного проекту.

Відкриваючи презентацію, голова СБУ Олександр Якименко говорив: «Це не зовсім звичний для нас захід. Сьогодні зібралися обговорювати не питання співпраці спецслужб наших країн — спільну протидію тероризму, боротьбу з наркоторгівлею чи іншими викликами сучасності. СБУ презентує надзвичайно важливий видавничий проект, завдяки якому стали доступні документи радянських та польських спецслужб. Багато років ці документи носили грифи секретності, тому для частини українських дослідників вони були обмежені, а для іноземців — взагалі заборонені. Переконали, що для України вихід у світ цієї англомовної книги надзвичайно важливий. Він демонструє відкритість, готовність до співпраці нашої країни з іншими країнами, передовсім, з європейськими. Ми показали, що готові разом обговорювати непрості, багато в чому дискусійні та навіть трагічні сторінки історії нашого минулого. Це потрібно для того, щоб сформувати єдиний європейський погляд на спільні сторінки історії. Ця книга особливо важлива на даному етапі, коли для СБУ пріоритетним є напрям приведення роботи до європейських стандартів, освоєння досвіду спецслужб країн — учасників ЄС та НАТО. Переконали, що наша співпраця з Польщею, Чехією, Німеччиною та іншими країнами в сфері забезпечення доступу до архівних документів буде успішно продовжуватися в майбутньому».

Цей проект багатотомного видання розпочато Службою безпеки України, Мініс-

У президії презентації

терством внутрішніх справ і адміністрації Польщі та Інститутом національної пам'яті — Комісією з розслідування злочинів проти польського народу у 1996 році у рамках двостороннього співробітництва між Україною та Республікою Польща. На сьогодні — це наймасштабніший за кількістю опублікованих збірників архівних документів та найтриваліший проект на усьому пострадянському просторі.

До видання увійшли донедавна «закриті» архівні матеріали радянських і польських спецслужб, які стосуються найбільочіпших питань з історії України, Польщі та польсько-українських відносин. Серед них проблеми Голодомору в Україні 1932-1933 рр.; польська операція 1937-1938 рр. як складова «великого терору» в Україні; діяльність польського підпілля в Західній Україні, яка увійшла до складу СРСР у 1939-1941 рр., та на Волині і Покутті; Волинська трагедія 1943 р.; переселення українців та поляків у 1944-1946 рр.; Акція «Вісла», 1947 р. по примусовому виселенню українців із так званого Закерзоння (Холмщина, Підляшшя, Надсяння, Лемківщина); Операція «Сейм» 1944-1946 рр. по нищенню структур Польської Армії Крайової.

У збірнику представлені різнопланові за видами документи. Переважна більшість —

це нормативні документи (директиви, накази), які регламентували діяльність радянських органів державної безпеки за напрямками роботи. Широко представлені інформаційні зведення щодо виконання поставлених завдань (відомчі доповідні записки та спеціальні повідомлення відповідальних співробітників спецслужб на адресу своїх керівників та вищого партійного керівництва). Великий масив документів із архівних кримінальних справ заарештованих (протоколи затримання, протоколи допитів тощо). А також матеріали польських розвідників (зокрема, про голодомор в Україні).

Цей проект є одним із фундаментальних елементів співробітництва у гуманітарній сфері України та Польщі як стратегічних партнерів. В Україні триває планомірна робота з адаптації національного законодавства до сучасних демократичних принципів, які сповідуються європейським співтовариством. Це стосується і такої чутливої сфери як забезпечення доступу громадян до архівів спецслужб. Для СБУ пріоритетним напрямом є приведення її діяльності до європейських стандартів, неухильне дотримання та захист прав і свобод громадян.

Голова Інституту національної пам'яті Республіки Польща Лукаш Камінський у

своєму виступі зазначив, що «представлені у презентованому збірнику документи є унікальними за своєю джерельною базою та змістовим наповненням. Результати спільної з Україною понад п'ятнадцятирічної роботи відкривають правду про чимало посправжньому складних моментів в нашій спільній історії. Видання англійською мовою книги важливе не лише для України та Польщі, а й для інших країн, що засвідчує присутність тут дипломатів. Скажу більше — я переконаний, що неможливо зрозуміти історію не тільки Центральної чи Східної Європи, але й Європи в цілому без чітких уявлень про взаємовідносини України та Польщі. Тому ми обов'язково продовжуватимемо співпрацю».

Керівник Галузевого державного архіву СБУ Світлана Ляковська зазначила: «При підготовці збірника, ми розуміли, що не можемо змінити, виправдати чи заперечити нашу власну історію. Разом з тим, ми не повинні й замовчувати її, уникати складних і суперечливих питань. Намагаючись якомога більше наблизитися до правди, уникали будь-яких політичних оцінок та акцентів, мовою документів змальовуючи біль, трагізм, радикалізм вчинків. При відборі документів до збірника враховувалася їх новизна — публікувалися документальні матеріали, раніше не відомі не лише широкому

загалу, а й вузькому колу спеціалістів. Ми відбирали документи таким чином, щоб вони відображали проблему як очима польської, так і української сторони, як урядової, так і не урядової позицій. І це дуже важливо, оскільки історичні питання, порушені у збірнику, й досі залишаються дискусійними. Останніми роками в багатьох працях науковців з'явилися посилання на опубліковані нами матеріа-

У залі презентації

ли, а отже документи почали жити, вони пішли у наукове середовище».

Заступник Голови ГДА СБУ Сергій Кокін відзначив: «Спочатку ми ставили перед собою доволі скромні завдання: просто «дати життя» всім цим документам. І ми вважали, що якщо хоча один із десяти майбутніх дослідників стане посилається у своїх дисертаційних роботах на документи, які ми оприлюднили, — нашу місію вже буде виконано. Наша концепція була такою, і ми разом із польськими колегами прагнули дотримуватися її, видаючи всі вісім наявних на сьогодні томів: гармонійне поєднання проблемно-хронологічного та тематичного підходів до добору матеріалів. Так, вийшли окремі томи (з дотриманням хронологічної послідовності), присвячені проблемам польського підпілля в Західній Україні 1939—1941 років; польсько-українським переселенням 1944—1946 років, Волинській трагедії; Голодомору в Україні 1932—1933 років; Великому терору 1937—1938 років і проведеній тоді «польській операції». Я назвав тільки основні тематичні блоки багатомного видання. Одним із головних ініціаторів цього проекту був професор Юрій Іванович Шаповал. Дуже багато зробив для втілення задуму нині покійний генерал Володимир Ілліч Пристайко. Додам, що дуже важко тривали пошуки архівних документів (насамперед щодо українсько-польських відносин) на території власне Польщі. Тут необхідні були певні додаткові «поштовхи». Справді, в 4 томі, присвяченому Волинській трагедії, висвітлюються дуже важкі теми (взаємна жорстокість, винищення цілих сіл), пам'ять про все це досі існує (зокрема і на побутовому рівні) і є дуже травматичною для обох сторін».

Директор Бюро надання доступу та архівізації документів Інституту національної

пам'яті Республіки Польща Рафал Леськевич підкреслив: «У нашій робочій групі немає політиків, у її складі працюють лише вчені-історики, архівісти. І це, на мою думку, універсальна модель співробітництва у такій делікатній сфері, результатом якої є публікація правдивих документів — без інтерпретацій та оцінки».

На завершення презентації члени українсько-польської групи запевнили учасників заходу у продовженні роботи над наступними томами цієї серії. Зокрема, 9-й том присвячено ліквідації органами безпеки ПНР керівних структур ОУН на території Польщі у 1944-1947 рр.; 10-й том — здійсненню органами НКВС антипольської репресивної операції на території Західної України у 1939-1941 рр.; 11-й том — депортації польського населення із Західної України у 1940-1941 рр.; 12-й том — ліквідації прикордонними військами НКВС-МВС УРСР та органами безпеки ПНР збройного підпілля УПА на прикордонній території.

Учасники презентації ще довго говорили про обов'язок українських істориків та архівістів давати суспільству правильні «імпульси» з минулого, зокрема шляхом «оживлення» та актуалізації архівних документів спецслужб. Йшлося також про брак якісних медіа-майданчиків, готових фахово доводити до населення думки провідних вчених, тоді як запит суспільства на таку інформацію величезний.

Найближчим часом презентація англomовного збірника «Poland and Ukraine in the 1930s and 1940s. Documents from the Archives of the Secret Services» передбачається провести в Канаді та США.

***За матеріалами
прес-центру СБ України***

АРХІВИ

ФОНД УПРАВЛІННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОКУРАТУРИ ПЕРЕВІРОЧНО-ФІЛЬТРАЦІЙНОГО ТАБОРУ 0310 У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СТРУКТУРА, СКЛАД ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ КОЛЕКЦІЇ

Олександр ПОТИЛЬЧАК,
*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедрою
Національного університету імені М. Драгоманова*

Потильчак Олександр. *Фонд управління військової прокуратури перевірконо-фільтраційного табору 0310 у державному архіві Луганської області: структура, склад та інформаційний потенціал документальної колекції.*

У статті розглядається структура, склад, аналізується інформаційний потенціал документальної колекції архівного фонду Р-925 «Управління військової прокуратури перевірконо-фільтраційного табору 0310 відділу у справах військовополонених та інтернованих УНКВС Ворошиловградської області» у Державному архіві Луганської області.

Ключові слова: *архівний фонд, Державний архів Луганської області, спеціальний табір, перевірконо-фільтраційний табір, Народний комісаріат внутрішніх справ, одиниця зберігання.*

Потыльчак Александр. Фонд управления военной прокуратуры проверочно-фильтрационного лагеря 0310 в государственном архиве Луганской области: структура, состав и информационный потенциал документальной коллекции.

В статье рассматривается структура, состав, анализируется информационный потенциал документальной коллекции архивного фонда Р-925 «Управление военной прокуратуры проверочно-фильтрационного лагеря 0310 отдела по делам военнопленных и интернированных УНКВД Ворошиловградской области» в Государственном архиве Луганской области.

Ключевые слова: архивный фонд, Государственный архив Луганской области, специальный лагерь, проверочно-фильтрационный лагерь, Народный комиссариат внутренних дел, единица хранения.

Potylychak Olexandr. The Fund of the Military Prosecutor Department (test-filtration camp 0310) in the State Archive of the Luhansk region: structure, composition and information potential of the documentary collection.

Structure, composition are studied, information potential of the documentary collection of the archival collection Р-925 «the Military Prosecutor Department of the test-filtration camp 0310 - the Department of war prisoners and NKVD internees (Voroshilovgrad region)» in the State Archive of the Luhansk region are analyzed.

Keywords: archive Fund, State Archives of the Luhansk region, a special camp, test-filtration camp, the People's Commissariat of Internal Affairs, the storage unit.

Ключове місце в реалізації репресивної політики держави щодо радянських військовослужбовців, які в роки війни опинилися в оточенні або, потрапивши в полон, стали бранцями нацистських таборів, посідали створені в роки Другої світової війни в системі Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР так звані «спеціальні табори» (з лютого 1945 р. – перевірконо-фільтраційні). Розрізнені відомості НКВС СРСР дозволяють говорити про дислокацію у 1944–1946 роках на території Української РСР чотирьох таких таборів (Сталінського № 0240; Харківського № 0258; Ворошиловградського № 0310 та Київського № 0327). Про історію розбудови і механізм функціонування цих перевірконо-фільтраційних таборів, ведення агентурно-оперативної роботи і слідства серед «спецконтингенту», донедавна не лише загал вітчизняної громадськості, але й фахові історики практично нічого не знали. На тлі відносного опрацювання теми вченими Російської Федерації [2-5, 14], її дослідження в Україні донедавна практично не проводилися. Виключення становлять окремі праці Т. Пастушенко [6-7], М. Куницького [9], С. Галь-

чака [8], а також кілька статей автора цієї розвідки [10-13], в яких порушуються питання перевірки та фільтрації репатріантів-остарбайтерів і колишніх військовополонених радянськими органами внутрішніх справ і державної безпеки на території Української РСР, досліджуються аспекти нормативно-правового забезпечення цього завдання, йдеться про діяльність перевірконо-фільтраційних пунктів НКВС(МВС) на західному кордоні СРСР у межах республіки. Водночас, специфіка організації та діяльності спецтаборів цього відомства в Україні як історична проблема залишається практично не дослідженою.

Переконані, що головною причиною незадовільного стану вивчення питання є відсутність доступу дослідників до відповідних джерельних комплексів. Йдеться передусім про фондову колекцію Російського державного військового архіву, де на таємному зберіганні знаходяться документи діловодства окремих перевірконо-фільтраційних таборів НКВС, зокрема й тих, що у 1944-1946 рр. дислокувалися на території Української РСР. Сьогодні історикам доступні фонди Центрального апарату ГУПВІ

та Відділу перевірконо-фільтраційних таборів НКВС СРСР Російського державного військового архіву. Натомість, внутрішнє діловодство окремих ПФТ – себто документи, що відбивають специфіку функціонування останніх – залишаються недосяжними через існуючі режимні обмеження. З огляду на зазначене вище, щоразу актуальнішим виглядає завдання пошуку джерел з нашої проблеми у вітчизняних архівних установах.

Справжньою подією, значення якої для дослідників історії радянських органів внутрішніх справ і державної безпеки в Україні не варто недооцінювати, стало розсекречення в Державному архіві Луганської області документів фонду Р-925 «Управління військової прокуратури ПФТ № 0310 відділу у справах військовополонених та інтернованих УНКВС Ворошиловградської області». На сьогодні це єдиний виявлений в Україні цілісний фондовий комплекс документів перевірконо-фільтраційного табору, фондоутворювачем якого виступив підрозділ військової прокуратури, що здійснював нагляд за дотриманням законності в ході проведення так званої «державної перевірки» та фільтрації спецконтингенту.

Метою нашого наукового дослідження є аналіз структури, складу та інформаційного потенціалу документальної колекції архівного фонду Р-925 «Управління військової прокуратури перевірконо-фільтраційного табору 0310 відділу у справах військовополонених та інтернованих УНКВС Ворошиловградської області», що зберігається в Державному архіві Луганської області.

Одразу ж зазначимо, що вивчений нами архівний фонд не позбавлений деяких ознак фондової колекції. Наразі в його матеріалах знаходяться документи кількох самостійних відомств, причетних до перевірки, фільтрації та трудового використання спецконтингенту – Управління НКВС СРСР у справах військовополонених та інтернованих, Відділу перевірконо-фільтраційних таборів НКВС СРСР, табірної управління ПФТ 0310 (що в різні часи перебувало у підпо-

рядкуванні двох перших), Управління контррозвідки НКО «СМЕРШ», а також Народного комісаріату вугільної промисловості СРСР, на підприємствах якого використовували працю спецконтингенту. Сформований у 1958-1959 роках архівний фонд об'єднує 479 одиниць зберігання, що містять документи з крайніми датами 17 березня 1944-го – 28 січня 1946 років. В описі фонду документи зібрані в одиниці зберігання за типологією та хронологічним принципом [1, арк. 1-39].

Структурно матеріали фонду формують три відносно самостійні за змістом і характером документів групи архівних справ. До першої з них ми відносимо відомчі нормативно-правові акти, що стосуються організації та діяльності перевірконо-фільтраційних таборів НКВС СРСР, їх спецконтингенту та особового складу. Передусім це досить розлого група документів котру складають директиви, накази, вказівки, положення та інструкції Управління у справах військовополонених та інтернованих (УПВІ), Відділу спецтаборів НКВС СРСР, військової прокуратури Харківського військового округу, що стосуються режиму утримання, охорони, трудового використання, санітарного обслуговування, перевірки спецконтингенту, ведення слідства щодо осіб підозрюваних, звинувачених або ж викритих у військових чи «контрреволюційних» злочинах. Відомчі нормативні приписи НКВС, ГУКР НКО «СМЕРШ», військової прокуратури, що зберігаються в копіях і оригіналах, дозволяють простежити зміст і спрямування політичних настанов влади стосовно колишніх військовополонених-червоноармійців, оточенців, цивільних осіб, звинувачених у співпраці з ворогом на окупованих територіях чи в полоні, реконструювати зміст і механізм проведення так званої «державної перевірки» даної категорії спецконтингенту.

Конкретне архівно-документальне наповнення одиниць зберігання цієї групи формують матеріали високого ступеня інформативнос-

ті, що стосуються як спецконтингенту, так і особового складу перевірконо-фільтраційних таборів. Серед них: директиви, накази та інструкції УПВІ НКВС СРСР з питань режиму утримання та охорони табірної контингенту; директивні розпорядження та вказівки відділу ПФТ НКВС СРСР щодо організації обліку, порядку державної перевірки і фільтрації спецконтингенту, прискорення цього процесу та передачі перевірених осіб військкоматам, на комплектування штатів охорони таборів, промислових підприємств, спецпоселення тощо; директиви Головного управління постачання Червоної Армії та відділу постачання таборів НКВС СРСР про організацію матеріального і продовольчого забезпечення спецконтингенту; директивні вказівки, положення та інструкції УПВІ НКВС СРСР, Наркомату вугільної промисловості СРСР з питань трудового використання табірної контингенту ПФТ (йдеться про тривалість робочого дня, табірні бригади, складання звітності про наявність і склад трудових ресурсів, ефективність праці, її оплату тощо); директивні вказівки та інструкції УПВІ НКВС СРСР щодо організації оздоровлення контингенту спецтаборів, профілактики та лікування інфекційних захворювань.

Відомчі нормативні приписи, що стосуються штатного складу співробітників спецтаборів, у матеріалах фонду Р-925 представлені директивними вказівками політвідділу УПВІ НКВС СРСР з питань проведення політичної роботи серед бійців охорони та особового складу; директивами відділів постачання таборів НКВС СРСР і Північнокавказького військового округу про збереження, зберігання і постачання зброї та боєприпасів для забезпечення охорони спецтаборів; наказами та директивними вказівками Головного військового прокурора, а також військового прокурора Харківського військового округу щодо організації та здійснення нагляду за дотриманням оперативними працівниками НКВС і ГУКР

«СМЕРШ» вимог закону та відомчих підзаконних актів у ході спеціальної перевірки та фільтрації контингенту.

Другу групу документальних матеріалів фонду Р-925 складають документи внутрішнього табірної діловодства з питань спецконтингенту. Локальні нормативні приписи цієї групи представлені наказами, директивними вказівками, розпорядженнями та інструкціями начальника табірної управління, військової прокуратури табору № 0310, керівництва тресту «Ворошиловградвугілля». Більша частина з них є особливо цінними джерелами для вивчення конкретних механізмів реалізації репресивної політики сталінського режиму стосовно колишніх радянських військовополонених, оточенців, і цивільних громадян у спеціальних (перевірконо-фільтраційних) таборах НКВС і дозволяють здійснити детальну реконструкцію практично всіх сторін табірної життя спецконтингенту: його охорони і режиму утримання, спеціальної перевірки контингенту, проведення дізнання в межах порушених кримінальних справ, господарського та побутового стану таборів, трудового використання мешканців табірних бараків, медико-санітарного та побутового забезпечення табірних зон.

Поточне внутрішнє діловодство з питань спецконтингенту також різноманітне. Серед архівних тек фондів Р-925 знаходимо: журнали обліку слідчих справ відділення військової контррозвідки «СМЕРШ», ордери слідчої групи НКВС УРСР на звільнення з-під варти заарештованих, щомісячні та щоквартальні звіти про роботу військової прокуратури спецтабору у справах, розслідуваних органами НКВС і ГУКР НКО «СМЕРШ», акти обшуків спецконтингенту, щомісячні (щоквартальні) та річні плани й аналітичні звіти про виробничу діяльність табірних відділень, різносторонню інформацію про трудове використання спецконтингенту, щомісячні відомості про виробничий травматизм, протоколи та акти розслідування причин нещасних випадків, доповідні

записки щодо «політико-морального стану» та трудової дисципліни спецконтингенту, стану служби режиму та охорони, щомісячні відомості про санітарний стан табірних відділень і роботу лікувальних установ спецтабору тощо.

Значний інформаційний потенціал несуть у собі матеріали ділового листування табірною управлінням 0310 з відділом контррозвідки НКО СРСР «СМЕРШ», відділом перевірко-фільтраційних таборів НКВС СРСР, табірними відділеннями, військовими комісаріатами про порушення чинного законодавства, нагляд за слідством і дізнанням, переміщення, втечі, розшук і відрядження спецконтингенту, його трудове використання. Важливе значення для реконструкції внутрішнього табірної режиму мають спеціальні донесення, протоколи допитів свідків, пояснювальні записки про порушення дисципліни, втечі спецконтингенту, розшук утікачів. Цінну для дослідника інформацію особового характеру зберігають списки та акти, журнали обліку прибулого, вибулого, померлого спецконтингенту, втікачів та осіб, які знаходилися під слідством, а також особові документи речового та продовольчого забезпечення підконвойних.

Окреме місце в документальній колекції фонду посідає велика група контрольно-спостережних справ на спецконтингент. Тут зазначимо, що контрольно-спостережна справа (КСС) – це специфічний документ, який відображає організацію, хід і результати оперативних, агентурних та інших заходів органів державної безпеки по конкретних справах оперативного обліку, карних справах або об'єктах оперативної розробки. У перевірко-фільтраційних таборах НКВС такими «об'єктами» ставали практично всі колишні «оточенці» чи військовополонені, а надто ті колишні військовослужбовці чи цивільні громадяни, щодо яких існували підозри в їхній «зрадницькій» чи «контрреволюційній» діяльності на окупованій території. Контрольно-спостережні справи не бралися на облік обліково-архівних від-

ділів спецслужб, а лише реєструвалися підрозділами, котрі вели оперативну розробку фігурантів таких справ. Остання обставина свого часу спричинила масове знищення таких документів оперативними підрозділами НКВС-НКДБ і ГУКР «СМЕРШ», а відтак сам факт збереження частини контрольно-спостережних справ на спецконтингент перевірко-фільтраційного табору в одному з державних архівів України є унікальним. Опрацювання цього комплексу джерел, що відклалися за період з червня 1944-го по грудень 1945 року (235 одиниць зберігання) дозволяє виявити та проаналізувати кілька важливих показників перевірко-фільтраційного процесу. Зокрема, вивчення справ спостережного провадження за їх крайніми хронологічними реперами робить можливим аналіз динаміки фільтрації спецконтингенту за показником тривалості перевірки, а вибірка по кримінальних статтях, що інкримінувалися мешканцям табірних бараків, дозволяє визначити пріоритети репресивних органів у цій сфері.

Як видно з поданої вище таблиці, більшість осіб «перемінного складу» ПФТ № 0310, на яких оперативниками було заведено контрольно-спостережні справи (а це лише невелика частина спецконтингенту), перевірялися протягом одного-трьох місяців, тобто в терміни визначені відомчими положеннями та інструкціями НКВС СРСР. Таких ми нарахували 194 особи, що становить 64 відсотки фігурантів збережених контрольно-спостережних справ. Решту 110 осіб спецконтингенту (36 відсотків фігурантів КСС), як видно з крайніх дат їхніх справ, перевірили в терміни від трьох місяців до одного року, що було порушенням відомчих нормативних приписів. В одинадцяти випадках зафіксовано особливо кричущі факти затягування процедури фільтрації на терміни від десяти місяців до одного року [див.: табл. 1].

Виділена нами третя документальна група архівного фонду Р-925 об'єднує матеріали внутрішнього табірної діловодства

Таблиця 1

Тривалість державної перевірки та фільтрації фігурантів контрольно-спостережних справ із числа спецконтингенту ПФТ № 0310 (за матеріалами фонду Р-925 Державного архіву Луганської області)¹

Інкриміновані карні статті	Всього осіб	Тривалість перевірки та фільтрації										
		До 1 місяця	1-2 місяці	2-3 місяці	3-4 місяці	4-5 місяців	5-6 місяців	6-7 місяців	7-8 місяців	8-9 місяців	9-10 міся- ців	До 1 року
58 КК УРСР ²	274	38	96	83	8	22	2	5	1	6	5	8
193 КК УРСР ³	30	2	9	6	5	5	-	-	-	-	-	3
Разом	304	40	105	89	13	27	2	5	1	6	5	11
Разом у %	100	13	34,6	29,3	4,3	8,9	0,6	1,7	0,3	1,9	1,7	3,7

Примітки:

1) Таблицю складено автором за даними: ДАЛО, ф. Р-925, Опис фонду. – 39 арк.

2) Ст. 58 пп. 1а-14 Кримінального кодексу УРСР передбачали покарання за «зраду батьківщині», «шпигунство», «контрреволюційну пропаганду та агітацію», «контрреволюційний саботаж» тощо.

3) Ст. 193 п. 7. КК УРСР передбачала покарання «за дезертирство». (Див.: Уголовный кодекс Украинской ССР: Официальный текст по состоянию на 1 июня 1942 г. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1942. – 224 с.)

з питань штатного особового складу. Серед локальних нормативно-правових приписів, що стосуються так званого «постійного складу» перевірконо-фільтраційного табору 0310, у матеріалах фонду Р-925 знаходимо: директивні вказівки табірному управлінню з питань проведення політичної роботи з бійцями охорони та особовим складом; накази начальника місцевого військового гарнізону про порушення військової дисципліни військовослужбовцями спецтабору, патрульно-гарнізонну службу; накази військового прокурора Харківського військового округу по особовому складу; накази начальника табірному управлінню з питань особового складу та воєнізованої охорони, бойової, політичної та службової підготовки рядових, сержантів і офіцерів табору, службових прав начальників табірних відділень. Цікавими локальними нормативними актами є: «Положення про преміювання працівників таборів, що обслуговують підприємства

вугільної промисловості», щоквартальні «Програми бойової підготовки воєнізованої охорони».

Поточне внутрішнє діловодство, що стосується штатного особового складу ПФТ № 0310, представлене кількома змістовними підгрупами джерел. Тут дослідник знайде генеральні плани окремих відділень табору, плани роботи, щомісячну (щоквартальну) звітність про політико-виховну роботу серед особового складу, стан воєнізованої охорони, чисельність особового складу, протоколи засідань комісій табірному управлінню та його підрозділів з підведення підсумків роботи за місяць, службові донесення про політичний стан і трудову дисципліну серед особового складу, плани розшуку втікачів, плани охорони та оборони табірних відділень тощо.

До документальної підгрупи ділового листування з питань особового складу входять дописи на адресу відділу спецтаборів

НКВС СРСР, кадрового управління НКВС СРСР, відділу у справах військовополонених УНКВС Ворошиловградської області, військової прокуратури Харківського військового округу, табірної управління та його відділень.

Не менш важливими для історичної реконструкції табірної структури та організації ПФП, аналізу специфіки діяльності з перевірки і фільтрації спецконтингенту є збережені серед справ архівного фонду спеціальні донесення, пояснювальні записки про порушення військової дисципліни особовим складом і бійцями воєнізованої охорони, документи речового та продовольчого забезпечення особового складу; табелі, списки відряджених працівників і списки особового складу табірної управління його підрозділів, відділу військової контррозвідки «СМЕРШ», дивізіонів воєнізованої охорони.

Наразі документи фонду Р-925 – «Управління військової прокуратури перевірконо-фільтраційного табору 0310 відділу у справах військовополонених та інтернованих УНКВС Ворошиловградської області» в Державному архіві Луганської області є унікальним за інформаційним потенціалом і загалом репрезентативним джерельним комплексом. Переконані, що опрацювання сконцентрованих у фонді документів дозволить не лише простежити особливості реалізації на місцях директивних вказівок спецслужб щодо перевірки та фільтрації спецконтингенту ПФП НКВС СРСР, проаналізувати та оцінити його динаміку, характер, результати та наслідки, але й досить детально вивчити питання режиму утримання та охорони спецконтингенту, його матеріального, харчового та медико-санітарного забезпечення, трудового використання, аспекти політико-ідеологічної обробки підконвойного контингенту мешканців табірних бараків.

ДЖЕРЕЛА

1. Опись фонда (16 декабря 1958 г. – 4 февраля 1959 г.) // Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р-925 – Управління військової прокуратури ПФП № 0310 відділу у справах військовополонених та інтернованих УНКВС Ворошиловградської області. – Оп. 1. Спр. Опис фонду. – 39 арк.
2. Бичехвост А. Ф. К истории создания специальных и проверочно-фильтрационных лагерей для советских военнопленных и организации в них «государственной проверки» / А. Ф. Бичехвост // Военно-исторические исследования в Поволжье. – Саратов. 2006. – С. 256–280.
3. Говоров И. В. Оперативные и розыскные мероприятия в среде репатриированных советских граждан как одно из направлений деятельности органов внутренних дел и государственной безопасности в Ленинградской области (вторая половина 40 – начало 50-х гг.) // Законность, оперативно-розыскная деятельность и уголовный процесс. Материалы международной научно-практической конференции. – Ч 1. – СПб. : изд-во Санкт-Петербургской академии МВД РФ, 1998. – С. 288–291.
4. Говоров И. В. Проверочно-фильтрационные органы в системе НКВД 1944–1946 гг. (по материалам Ленинградской области). // Министерство внутренних дел : страницы истории (1802–2002) – СПб. : фонд «Университет», 2001. – С. 441–474.
5. Меженко В. А. Военнопленные возвращались в строй / В. А. Меженко // Военно-исторический журнал. – 1995. – № 5. – С. 29–34.
6. Пастушенко Т. В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953) / Т. В. Пастушенко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2009. – 282 с.
7. Пастушенко Т. В. В'їзд репатріантів до Києва заборонено...: повоєнне життя колишніх остарбайтерів та військовополонених в Україні / Т. Пастушенко; Ін-т історії України НАН України, Нім. Фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє». – К., 2011. – 164 с. – Бібліогр. : С. 146–164.

8. Гальчак С. Д. Украинские оstarбайтеры подольского региона (Вторая мировая война, послевоенный период) / С. Д. Гальчак. – Винница : Меркьюри-Подолье, 2009. – 544 с.; Гальчак С. Д. На узбіччі суспільства: Доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942–2007 рр.) / С. Д. Гальчак. – Винница : Меркьюри-Поділля, 2009. – 768 с., іл. 16 с.

9. Куницький М. П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): Монографія / М. П. Куницький. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 248 с.

10. Потильчак О. В. Перевірочно-фільтраційні пункти НКВС СРСР для «переміщених осіб» на Волині у 1944 році / О. В. Потильчак, М. В. Терентьев // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю : Наук. Зб. Вип. 30 : Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24–25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 292–297.

11. Потильчак А. В. Проверочно-фильтрационные пункты НКВД-МВД в системе учреждений репатриации перемещенных лиц на территории Украины в 1944–1947 годах / А. В. Потильчак // Историк и его время. Памяти профессора В. Б. Конасова: сборник статей / под. ред. В. В. Попова; сост. А. Л. Кузьминых. – Вологда : Граффити, 2010. – С. 305–316.

12. Потильчак О. В. Перевірочно-фільтраційні пункти НКВС СРСР для переміщених осіб на території України у 1944 році / О. В. Потильчак // Воєнна історія. – 2010. – № 3(51). – С. 110–117.

13. Потильчак О. В. Нормативно-правове регулювання процедури спеціальної перевірки «переміщених осіб» органами внутрішніх справ і державної безпеки в Україні (1944–1947 рр.): історичний аспект / О. В. Потильчак // Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки. – № 202. – Част. 2. – Черкаси : Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, 2011. – С. 124–131.

14. Шевченко В. В. Деятельность лагерей специального назначения НКВД СССР в 1941–1946 годах : дис. канд. ист. наук. / 07.00.02 / Шевченко Владимир Вячеславович / Волгоградский государственный университет. – Волгоград, 2010. – 247 с.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Редакційна колегія журналу «Воєнна історія» запрошує Вас до активної співпраці!

Журнал розрахований на широкий загал науковців, викладачів воєнної історії та всіх, хто цікавиться українською історією. Він надходить до найвідоміших бібліотек країни, наукових установ і навчальних закладів.

До розгляду приймаються статті державною мовою загальним обсягом не більше 10 машинописних сторінок (формат А4, кількість рядків на сторінці – не більше 29, кегль – 14, друкування з одного боку аркуша).

Рукописи слід подавати у роздрукованому і електронному вигляді; вони мають супроводжуватися інформацією про автора (авторів): військове та вчене звання, науковий ступінь, прізвище, ім'я та по батькові (повністю), місце роботи і посаду, яку обіймає автор, адреса для листування, номери телефонів, факсів, адреса електронної пошти, а також **обов'язково додається фото автора** (авторів).

Матеріали можна подавати безпосередньо у редакцію за адресою:

Україна, м. Київ, вул. Грушевського, 30/1, кім. 101,
редакція журналу «Воєнна історія» (телефон головного редактора: (067) 974-15-82)
або представникам журналу у регіонах, адреси яких подані на обкладинці журналу.
Електронна адреса: serlytvyn@ukr.net

У науковій статті повинні бути такі елементи:

1. Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор; формулювання мети статті; виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у напрямку.

2. Мова публікації – українська.

3. До статті додається перелік ключових слів та анотація обсягом до 1/4 сторінки машинописного тексту (українською, російською та англійською мовами).

4. Усі скорочення при їх першому згадуванні мають бути розшифровані. Використання скорочень у назві та резюме статей не допускається.

5. Усі рисунки повинні бути підписані та пронумеровані відповідно до посилань на них у тексті.

6. Таблиці повинні мати назву та порядковий номер.

7. Бібліографічні описи посилань у переліку, скорочення слів і словосполучень оформляють відповідно до чинних стандартів з бібліотечної та видавничої справи (ГОСТ 7.1-84, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78, ДСТУ 3008-95).

8. **УВАГА!** Посилання подаються у тексті в квадратних дужках: номер у списку джерел та, через кому, сторінка цитування.

9. Список джерел подавати за алфавітом.

Додаткові вимоги до матеріалів в електронному вигляді:

1. Текстові файли повинні бути у форматі Microsoft Word. Текст слід складати без примусового переносу слів. Абзацні відступи зазначаються при форматуванні, а не шляхом використання пробілів.

2. Таблиці мають бути розміщені у тому ж текстовому файлі.

3. Графічний матеріал (фотографії та рисунки) має бути поданий окремими файлами форматів TIFF або EPS роздільною здатністю 300 dpi – для растрових зображень, 600 dpi – для графічних.

Запропоновані роботи не мають бути одночасно подані для публікації в інші видання або не повинні бути раніше опублікованими.

Відповідальність за зміст матеріалів несуть автори.

Усі наукові статті проходять процедуру рецензування.

Редакція залишає за собою право скорочення і виправлення надісланих статей, їх публікацію у вигляді коротких повідомлень і анотацій.

Не прийняті до публікації матеріали авторам не повертаються.

Редакційна колегія